

IZMJENE I DOPUNE PROSTORNOG PLANA
DUBROVAČKO-NERETVANSKE ŽUPANIJE

POVIJESNI PRIKAZ

POVIJESNI PREGLED RAZVOJA PODRUČJA DNŽ, MR.SC. MAJA NODARI, 2016.

mr.sc. MAJA NODARI

**SAŽETI PREGLED POVIJESTI
PODRUČJA DUBROVAČKO-NERETVANSKE ŽUPANIJE**

Dubrovnik i Dubrovačka Republika

Sažeti pregled povijesti Dubrovnika i Dubrovačke Republike

Položaj u okruženju

Sustav obrane Dubrovačke Republike - fortifikacijski krajolik

Trgovački i politički pejzaž

Sustav urbane infrastrukture Grada i teritorija

Korčula, grad i otok

Sažeti pregled povijesnog kontinuiteta

Sustav urbane infrastrukture grada i otoka Korčule

Dolina Neretve

Sažeti povijesno - kulturni prikaz Doline Neretve

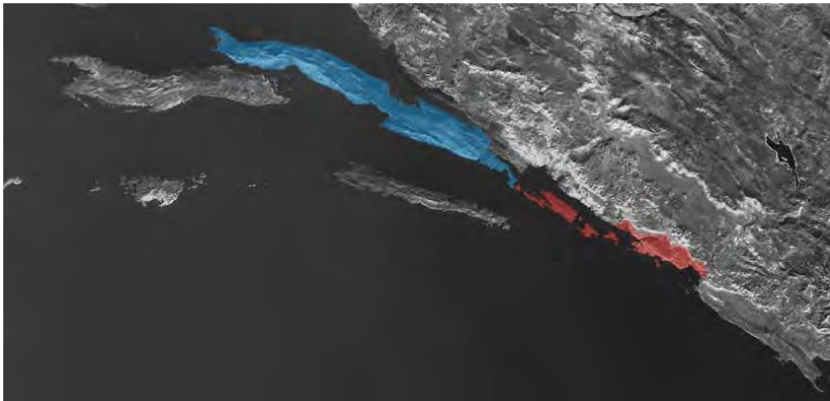
Dubrovnik, siječanj 2017.

Dubrovnik i Dubrovačka Republika

Dubrovnik, kasnosrednjovjekovni planirani grad, na južnom dijelu hrvatske obale, svojom povijesnom jezgrom smještenom podno prirodne zaštite brda Srđ, sačuvao je kroz stoljeća karakter iznimne urbane cjeline definirane gradskim zidinama, koja ima značajno mjesto u povijesti gradogradnje.

Njegova povijest uvjetovana je geografskim i geopolitičkim položajem na južnoj obali istočnog Jadrana, na razmeđu mediteranskog prostora i balkanskog zaleđa, na granici između suprotstavljenih civilizacijskih silnica. Jedinostvenost Dubrovnika očituje se u vještini i uspješnosti diplomatskog umijeća očuvanja slobode i neovisnosti, te stalnoj težnji vlastitom političkom individualitetu, balansirajući usred moćnih političkih interesa i svijetova - turskog i kšćanskog- koji su ga okruživali, stekavši političke zaštite i gospodarske koncesije s obje strane. Na egzstencijalnim temeljima pomorstva i trgovine, najprije komune, a onda i uređene samostalne aristokratske države, Dubrovačke Republike, u svom se zenitu (15./16.st.) ubraja među najrazvijenije zemlje ondašnjega svijeta.

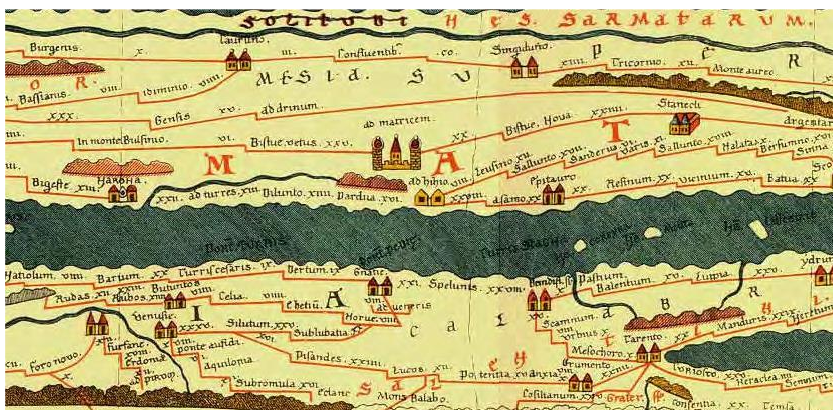

O kontinuitetu života u Dubrovniku svjedoče materijalni tragovi iz prapovijesti i helenističkog doba, te brojni arheološki i numizmački nalazi iz razdoblja rimske antike. Ostaci antičkih i kasnoantičkih ulomaka, pronađeni u podmorju Gradske luke, dokaz su postojanja luke i naselja već i I. stoljeću prije Krista. Ranokršćanske spolije nađene na južnim obodima grada i arhitektonska struktura kasnoantičke sakralne građevine u donjim slojevima predromaničke crkve Preobraženja Kristova (Sigurate), potvrđuju kontinuitet bizantskog naselja u 5. i 6. stoljeću, a o značenju i dinamici razvoja naselja svjedoči i episkopalni sklop smješten sjeveroistočno od Kaštela na mjestu današnje barokne katedrale i Bunićeve poljane. Tu je arheološkim postupkom

utvrđeno postojanje ranosrednjovjekovne katedrale, troapsidalne bazilike s nartekсом i krstionicom.

Jačanje Dubrovnika odvijalo se paralelno s opadanjem gospodarske i političke moći obližnjeg antičkog Epidauruma (Cavtata). Zahvaljujući svom zaštićenom poluotočnom položaju i prije slavensko-avarskog naleta početkom 7. stoljeća Dubrovnik je od Epidaura postupno preuzeo ulogu središta. Nasljedovanje Epidaura potkrepljuju legendarni podaci o izbjeglicama koje su nakon njegove propasti prebjegle u Dubrovnik. Na antičkom, epidauritanskom nasljeđu, dubrovačka komuna temeljila je svoj politički identitet i legitimirala svoje crkvene i teritorijalne aspiracije.

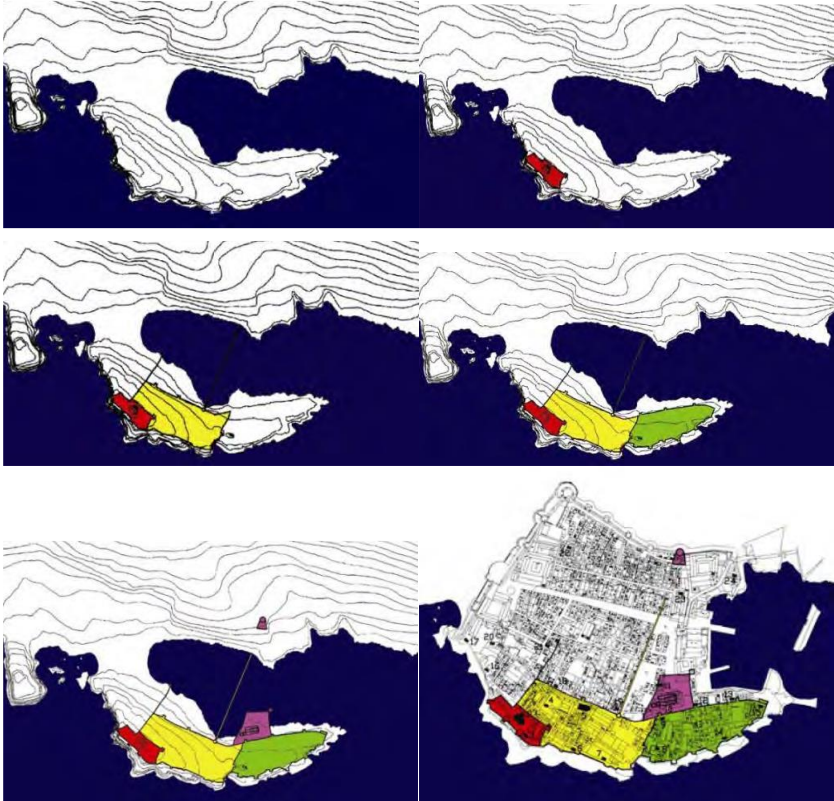
Dubrovnik se nastavio razvijati na romanskoj i hrvatsko-slavenskoj etničkoj podlozi pod višestoljetnom zaštitom Bizanta. Gospodarski uspon tijekom srednjega vijeka grad duguje brodarstvu, posredničkoj trgovini i

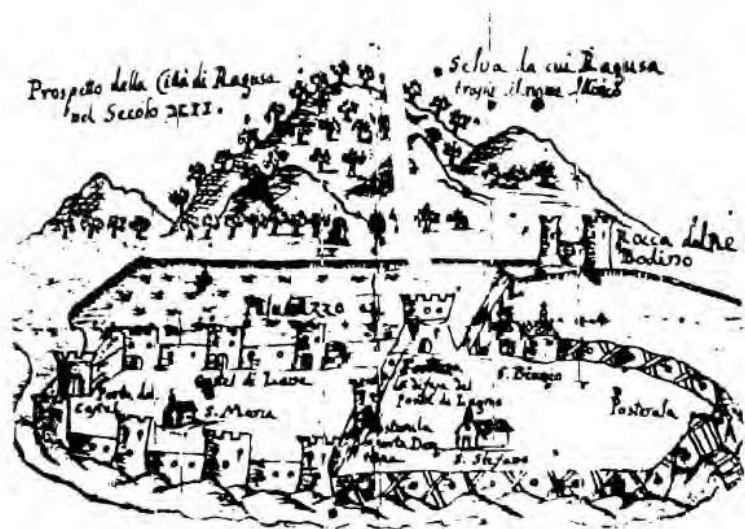
diplomatskom umjeću, ali i vojnoj snazi. Već se 782. godine spominje izgradnja dubrovačkog arsenala za ratne brodove. Kao utvrđeni grad, opasan zidinama, Dubrovnik je 866./7. odolijevao 15-to mjesечноj arapskoj opsadi. Nedugo potom dubrovačko je brodogradništvo sudjelovalo u prijevozu hrvatskih vojnih snaga, koje su uz bizantsku i franačku pomoć oslobodile grad Bari od Arapa. Tijekom 11.st. dubrovačko brodogradništvo bilo je u službi Bizanta i hrvatskih kraljeva, a 1032. još je jednom svladalo Arape koji su prodrli u Jadran.

Već u 10. st. Dubrovnik je važno trgovačko i političko središte na istočno-jadranskoj obali. Prvotno obuhvaća poluotok sa sektijerima Kaštel, sv. Petar i Pustijerna. Zbog postupnog rasta morske razine (oko 3 m u 2000 godina) u

idućim se stoljećima postupno nasipao prostor kako bi se grad mogao širiti prema sjeveru i zapadu, a potom je planski nastavljena izgradnja prema padinama Srđa na predjelu Prijeko. Potkraj 13. st. gradski je perimetar definitivno zaokružen zidinama. Novi, urbanistički raster grada utvrđen je nakon velikog požara 1296.g. u skladu s velikim regulacijama 13. st. ne samo po dubrovačkom Statutu, već i intenzivnom razdoblju europske srednjovjekovne gradogradnje tog stoljeća.

Gospodarsko i političko jačanje Dubrovnika imalo je i formalnu podlogu. Krajem 10. st. papa Grgur V. uzdigao je dubrovačku biskupiju na rang nadbiskupije i metropolijskog središta, s kotorskom, barskom i ulcinjskom biskupijom kao sufraganima. Papa Benedikt VIII. 1022. god. palijem je potvrdio jurisdikciju dubrovačkog nadbiskupa (to je ujedno i najstariji dokument izuzetno bogatog Dubrovačkog arhiva, trećeg po značaju u Europi).

U jednom u nizu sukoba s Mlečanima, koji se prema dubrovačkim analizama zbio 972. godine grad je dobio i svoga sveca Gospodarsko i političko jačanje Dubrovnik imalo je i formalnu podlogu. Krajem 10. st. papa Grgur V. uzdigao je dubrovačku biskupiju na rang nadbiskupije i metropolitskog središta, s kotorskom, barskom i ulcinjskom biskupijom kao sufraganima. Papa Benedikt VIII. 1022. god. palijem je potvrdio jurisdikciju dubrovačkog nadbiskupa (to je ujedno i najstariji zaštitnik, Parca, svetoga Vlaha. Njegov se lik otada kleše, rezbari, slika i izvezuje na stijegovima, te postaje simbolom komune, a potom, u političkoj neovisnosti, njegovo štovanje izrasta u državotvorni kult, a sjedobradi biskup najmoćniji je obranitelj i zaštitnik dubrovačkog "libertasa". (2009. godine Festa sv. Vlaha, dubrovačkog zaštitnika uvrštena je na UNESCO-vu Reprezentativnu Listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva. Dubrovnik je tako po drugi put, nakon upisa spomeničke cjeline Grada iz 1979. godine, ušao u UNESCO-v registar i po festi svetoga Vlaha, na što su Dubrovčani posebno ponosni).

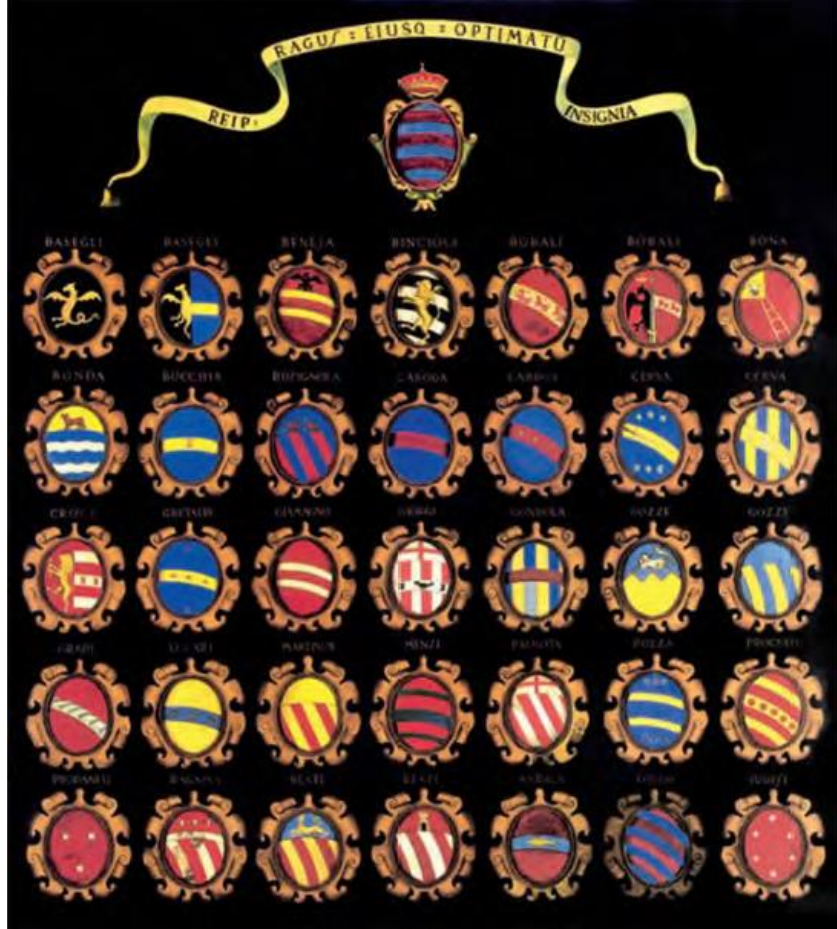
Tijekom 12. st. Dubrovnik sklapa niz trgovačko-političkih ugovora s gradovima, sredozemnim lukama i vladarima susjednih područja, koji mu uz određene ustupke osiguravaju slobodnu trgovinu i plovidbu. Prvi je ugovor sklopljen s gradom Molfetom (1148.), potom s Pisom (1164.), Ravenom (1188.), Anconom (1199.). Poveljom iz 1189. Kulin ban odobrio je Dubrovčanima povlastice u Bosni, a 1192. bizantski car Angel izdao im je dokument o slobodnoj trgovini po Bizantu i Bugarskoj. Osobito važna je povelja cara Ivana Asjena II. o pravima na slobodnu trgovinu po Bugarskoj, iz 1230., kojom su Dubrovčani učvrstili svoj trgovački monopol u širem balkanskom zaleđu, te osigurali uzlet kopnene trgovine, koju je pratio razvoj pomorstva. Brojni

trgovački ugovori svjedoče da je Dubrovnik već tijekom 13. st. trgovao s Egiptom, Tunisom i ostalim krajevima sjeverne Afrike. Tijekom druge polovice 13. i početkom 14. st. u trgovačkim kolonijama na Balkanu Dubrovčani postavljaju prve konzule koji skrbe o organizaciji trgovine. Dubrovački trgovci posreduju u trgovini raznih vrsta tekstila, drva, stoke, stočnih i poljoprivrednih proizvoda, soli, ruda, srebra, zlata i druge robe. Zbog razvoja kreditne trgovine i novčarstva Dubrovnik je od 1337. g. počeo kovati svoj novac u vlastitoj kovnici (Sponza). U to doba grad posjeduje velik Fontik (žitnicu), a izgrađen je i lučki Arsenal. Daljnji razvoj grada bio je donekle usporen velikom epidemijom kuge 1348., u kojoj je stradala gotovo polovica stanovništva.

Poput ostalih srednjovjekovnih gradova, Dubrovnik sustavno razvija samostalne upravne i sudbene institucije i širi komunalnu autonomiju. Godine 1272. donesen je Statut, temeljni zakonik u osam knjiga, kao iskaz pravnog normiranja života - u kojem su kodificirane pravne norme, regulirajući najvažnije segmente života komune (upravu, nasljedno i druga prava, trgovinu, pomorstvo, obrte, urbanizam i izgradnju, agrarne odnose...) Oblikovanje komunalnog društva pratilo je raslojavanje stanovništva tijekom koje je gradski patricijat (nobiles) na temelju stečenog bogatstva i ugleda, izborio vodeću poziciju u odnosu na puk (populus). Krajem 13. st. dubrovačko je plemstvo preuzelo vlast u vijećima komune, a staleška je diferencijacija i zakonski učvršćena 1332. "zatvaranjem" Velikog vijeća.

Nakon poraza u sukobu s hrvatsko-ugarskim kraljem Ludovikom I. Venecija je mirom u Zadru 1358. bila prinuđena odreći se cijele istočne obale Jadrana. Tada se Dubrovnik, jedini od hrvatskih priobalnih gradova, trajno oslobađa mletačke dominacije, jer su dubrovački predstavnici diplomatski vješto uspjeli ishoditi poseban ugovor o statusu svoga grada osiguravši mu temelj za samostalnost i opći prosperitet.

1358. godina prijelomnica je u dubrovačkoj povijesti, za taj grad jedna od najmunđrijih političkih stečevina. Višegradskim ugovorom s Ludovikom I. Dubrovnik je stekao zaštitu ugarsko-hrvatske krune i postao dijelom Kraljevstva Dalmacije i Hrvatske. Dubrovniku je bila zagarantirana nezavisnost, nepovredivost granica, sloboda trgovine i neutralnost u slučaju rata.

U novom državno-pravnom okviru Dubrovnik je zadobio punu političku samostalnost, stekavši sve bitne unutrašnje elemente vlasti samostalne države, koju je uspio zadržati sve do Napoleonovog pohoda početkom 19. st.

Stekavši postupno sve atribute državnosti - teritorij, državljanstvo, novac, grb, pečat, zastavu, samosvojnu upravu, sudstvo i zakonodavstvo, vlatita diplomatska predstavništva, vanjsku politiku - dubrovačka se komunalna zajednica počinje nazivati republikom (Respublica Ragusina). Njezin je teritorij tada obuhvaćao 1092 km². U gradu je živjelo 5-10 tisuća, a na teritoriju čitave Republike 25-85 tisuća stanovnika, ovisno o gospodarkoj konjunkturi,

epidemijama i drugim demografskim okolnostima. Dubrovačka republika bila je izrazito katolička zemlja, a prema osobama židovske, muslimanske i pravoslavne vjeroispovijesti prisutan je bio visoki stupanj tolerancije, ali uz razlike u tretmanu.

Vlast u Gradu i Republici, aristokratskoj državi bila je u rukama Velikoga vijeća (Consilium maius), kao zbora punoljetnih plemića. To je tijelo donosilo zakone, rješavalo državopravna pitanja i biralo sve državne službenike. Vijeće umoljenih (Consilium rogatorum), tj. Senat, djelovalo je kao operativno političko tijelo koje je određivalo smjernice i povlačilo konkretne poteze u vanjskoj i unutrašnjoj politici. Malo vijeće (Consilium minus) bilo je izvršno tijelo, a bavilo se u prvom redu unutarnjim komunalnim poslovima. Dubrovački knez (Rector) predsjedavao je svim vijećima predstavljajući svojom funkcijom državni suverenitet. Zbog impersonalne, simbolične uloge (jedini "vladar" bio je sv. Vlaho), mandat kneza varirao je od 1 godine, preko 6 mjeseci do 20 dana, da bi se ustalio na samo mjesec dana. Razgranata uprava izvangradskog područja slijedila je zakonitost i red državne središnjice, primjerenom i smislenom organizacijom, kapilarnim sustavom knežija i kapetanija.

Najsnažniji gospodarski, politički i kulturni uspon Republike uslijedio je početkom 15. st. Zahvaljujući bogatstvu akumuliranom u prethodnom razdoblju grad tijekom 15. st. dobiva novo lice. Odluku iz 1406. godine da se

postupno svih 150 preostalih drvenih kuća na općinskom zemljištu zamijeni novim, kamenim kućama, iščitavamo kao instrument društvene politike, u skladu s urbanističkim, komunalnim, zdravstveno-epidemiološkim, higijensko-sanitarnim, socijalno-skrbničkim ustrojem. Liječnička služba uvedena je 1301. godine, ljekarnica postoji od 1317., hospitali-ubožnice od 1347., prvi lazaret (karantena) 1377. godine, 1432. utemeljeno je nahodište, 1435. prva javna škola, 1416. ukinuta je trgovina robljem.

Uz izgradnju spremišta žita (žitnica Rupe, silosi izdubjeni u živoj stijeni), popločavanju ulica kamenom, organiziranom sprječavanju i gašenju požara, komunalnu infrastrukturu izvrsno karakterizira izgradnja kanalizacijskog sustava, posebno izgradnja impozantnog javnog vodvoda od 1436.-1438., kojim je svježa izvorska voda dovedena u grad iz 16 km udaljenog Šumeta, odražava visoki standard uređene zajednice.

Urbanizam grada Dubrovnika temelji se na racionalnim odlukama i smionoj viziji, na planskoj izgradnji s imperativom pravilnosti i reda kao jamstva društvenog reda, te uspostavi pravilnih građevnih čestica i ortogonalnog sustava ulica, s definiranim javnim i stambenim sadržajima, sazdanim na funkcionalnosti i odmjerenosti, otmjenosti plastičkog ukrasa i suzdržanosti (što je odlika i mentaliteta).

Očitujući umijeće pozicioniranja reprezentativnih javnih građevina, poput Kneževa dvora, katedrale, crkve sv. Vlaha, vijećnice, carinarnice, javnog prostora Luže, stvaraju se dominante grada kojoj se podvrgavaju sve ostale gradnje. Proširenja grada flankirana već izgrađenim samostanima, na istoku dominikanskim, na zapadu franjevačkim kompleksom, trasiranje glavne lice

Place smjera istok-zapad, koja vodi od vrata od Pila do trga Luže, središta javnog života, dovršenjem svih planiranih uličnih poteza starijeg južnog i novijeg sjevernog dijela, okomitih s Placom, povezujući tako dvije svoje polutke, grad uspostavlja glavne urbanističke okvire. Planirana izgradnja javnih, stambenih, sakralnih i komunalnih objekata potkraj 15. st. uglavnom je dovršena, povezujući istočna i zapadna gradska vrata, s dvjema javnim česmama Velikom i Malom Onofrijevom. Uz dva spomenuta velika muška samostanska kompleksa i nekadašnjih 9 ženskih samostanskih sklopova, 20 ubiciranih crkava i kapela, blokovi gradskog tkiva određuju strukturu stambene arhitekture - u rasponu od skromnog tipa gradske kuće na općinskom zemljištu, do spajanja čestica u blokovima, umnažanja parcela - zoninga, što uvjetuje rast gradnji u visinu na skućenom prostoru i formiranja reprezentativne arhitekture kuće-palače (Pustijerna), stilskih odlika u rasponu od gotike i renesanse (kasnije i baroka) u kontinuitetu stambene namjene do danas.

Prema iskazu suvremenika, rektora slovničke škole, a stranca u Dubrovniku Filipa de Diversisa u prvim desetljećima 15. st. *“kuće su izgledale kao od istog graditelja i građene u isto vrijeme”*. U toj se izjavi i iskustvu očituje slijed i Platonove, Albertijeve, konačno i Kotruljevićeve misli *“kako je lijepo da grad ima izgled jedne kuće, a kuća izgled grada”*. Dubrovnik je doista izgrađen kao zajednička kuća svojih građana, u duhu zajedništva, štedljivosti i osjećaja m j e r e: simbolizirajući ideale zajednice - m i r i s k l a d n o s t - što su najkarakterističnije dubrovačke riječi.

Dubrovački procvat nastupio je u doba prodora Osmanlija. Kao afirmirana pomorska i trgovačka sila Republika početkom 15. st. dobiva od kralja Sigismunda posebne povlastice. Crkveni je sabor u Baselu 1433. odobrio Dubrovčanima *Privilegium navigationis ad partes Orientis*, ekskluzivno pravo trgovine sa zemljama pod vlašću islamskih vladara. Tako je Dubrovnik postao

jedan od najvažnijih posrednika u trgovini između Istoka i Zapada. Predviđevši značaj osmanlijskih osvajanja Dubrovčani su već od 1458. zasnovali s njima tributarnu vezu kojom su osigurali ranije stečeni monopol i slobodu trgovine. Od 1478. godišnji tribut (harač) koji je uključivao i paušalnu carinu, ustalio se na visokih 12.500 dukata.

Prateći razvoj trgovačke flote Republika je tijekom 15. st. utemeljila više od 20 konzulata, najviše u lukama na Apeninskom poluotoku i na Siciliji. U samom Dubrovniku posebno su se razvile manufakture za proizvodnju i bojanje tkanina, štoviše riječ je o snažnoj tekstilnoj industriji, a procvat su doživjeli zlatarski, klesarski, zidarski, stolarski i mnogi drugi obrti.

Gospodarska snaga stvarana je već tradicionalnim trajnim djelatnostima: monopolom trgovine solju iz Stonskih solila sa zemljama u balkanskom zaleđu, te pomorsko-trgovačkom ekspanzijom, uz to i posredničkom prekomorskom trgovinom rudarskim proizvodima Bosne i Srbije, poglavito srebra - a tim se

novcem kupovala katalonska vuna i uzdigla već spomenuta tekstilna industrija. Premda manufakturna suknarska proizvodnja uspješno prosperira samo tijekom prve polovice 15.st., uz veliku potražnju srebra i olova, obje grane bitno će pridonijeti brzom i osjetnom jačanju materijalnih snaga, koje će općom trgovačkom aktivnošću učiniti 16. st. erom najvećeg gospodarskog prosperiteta Republike.

Godine 1500. Dubrovačka Republika imala je BDP oko 900 USD po glavi stanovnika - ili 20% veći nego Švicarska (742 USD per capita), 25% veći nego Francuska (727), ili Engleske (714), 30% veći nego Španjolske (698) ili Švedske (695). Manji jedino od Mletačke Republike (1100), a gotovo dvostruko veći nego ostali dijelovi Hrvatske (490 USD per capita).

Dominantni razvoj grada odvija se tijekom 15.i 16. st, u tzv.”zlatnom dobu Dubrovnika”, kada je međunarodno priznata država sv.Vlaha zaokružila svoj teritorij: od Kleka na zapadu do Sutorine na istoku, dosegla zavidan urbanističko - komunalni gradski i izvangradski europski standard uređene zajednice, ubrajajući se među najrazvijenije zemlje ondašnjega svijeta. Stekavši bogatstvo trgovinom, zasijavši duž čitava Sredozemlja svoj kapital, premreživši ga svojim putovima, trgovačkim enklavama, kolonijama u zaleđu, diplomatskim poslanstvima, konzularnim predstavnicima (više od 50) - Dubrovčani su stvorili bazu koju su kasnije mudročću nadograđivali u svim područjima života: politici, briljantnoj diplomaciji, obavještajnoj službi, arhitekturi, znanosti i umjetnosti.

Sustav funkcioniranja Republike izgrađivao se pažljivo generacijama, u kojem su se poštovala pravila, provodili zakoni. Usporedno s djelotvornim unutarnjim ustrojem Republika je razvila i vrlo sofisticirane mehanizme vanjskog djelovanja, odnosno legendarnu diplomaciju, po čemu će postati poznata. Naime, bili su majstori prezentacije i usmjeravanja interesa velikih sila od mogućnosti bilo kakvog vojnog osvajanja Dubrovnika. Tu im je pomogla i geografija: Dubrovnik je u 16. st., a i kasnije, bio jedno od najvažnijih obavještajnih čvorišta Europe. Dubrovčani su među pionirima “bussines intelligence-a” !

Jer, već tada, prije informacijskog doba - informacija je bila sve. A oni su uvijek imali prave informacije, i što je najvažnije - znali su kome, kada i kako ih plasirati (znali su također da od onih, koji su od tih informacija imali štetu - sakriti činjenicu da su informaciju prosljedili upravo oni, Dubrovčani).

Bogatstvo i mudrost dvije su glavne sastavnice njihove slobode, koje su omogućile da se iskoristi sretan splet povijesnih okolnosti koji je Dubrovnik

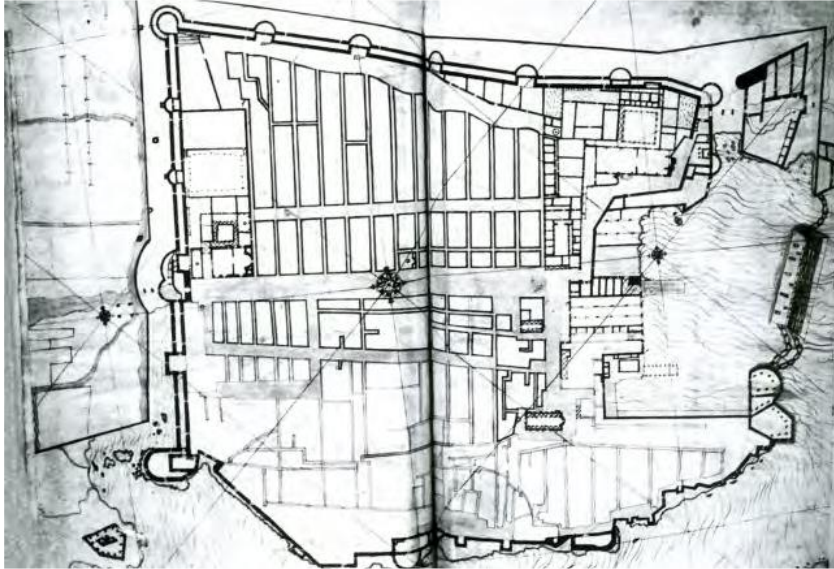
učinio posrednikom između Istoka i Zapada, omogućivši da jedna mala državica (i sama permanentno na rubu tjeskobe za vlastiti opstanak) održi samostalnost između dva diva - Mletačke Republike (surove joj ekspanzionističke suparnice) i Osmanskog Carstva. Možemo se pitati kako to da je turska velesila poštedila tu malu "bjelokosnu" minijaturu, dok je tako lako pregazila kartu Balkana Dubrovniku za leđima. Turski div je trebao (obavještajne) usluge maloga "mrava", a upravo je Dubrovnik Europi otkrivao turski trgovački kontinent koji je silazio u Grad kupovati luksuzne tkanine i finu robu. Usred sraza turskih i katoličkih interesa u Sredozemlju, posrednički je, katolički Dubrovnik zaštićen s obje strane.

- javna namjena (upravna, gospodarska i komunalna)
- sakralna namjena (crkve i samostani)
- obrambena namjena (zidine i kule)
- stambena namjena
- komunikacije (ulice, trgovi i atriji)

Na bogatstvu i mudrosti izrasle su gradske zidine i utvrde, impozantni fortifikacijski sklop koji opasava cijelu gradsku jezgru u dužini od 1940 metara i definira njen opseg, planski reguliran od 13. do 17. stoljeća. Gradske se zidine sastoje od glavnoga gradskog zida, 16 kula, 3 tvrđave, 6 bastiona, 2 ugaona utvrđenja, 3 predziđa s nizom toreta, dvije predutvrde-tvrđave, valobrana Kaše i dva gradska podizna mosta. Grad zapadno brani tvrđava

Lovrjenac, istočno preutvrda Revelin. Ističe se moćna kula Minčeta (najstarija kazamatna utvrda u Europi), Bokar, tvrđava sv. Ivana koja zajedno s valobranom Kaše definira Gradsku luku, gdje su smješteni arsenali. Zidine su izgrađivali najvrjedniji domaći i strani graditelji, a cjeloviti dubrovački fortifikacijski sustav jedan je od najbolje očuvanih u Europi.

Na bogatstvu i mudrosti, vođeni devizom “živjeti sa svima u miru” a u kozmopolitskom duhovnom ozračju receptivnih i kreativnih tijekomova, stvorene su značajne kulturno-duhovne, intelektualne i umjetničke vrijednosti. U takvom su ozračju stvarali književnici Marin Držić i Ivan Gundulić, znanstvenici Ruđer Bošković i Marin Getaldić, osnivač dvojnog knjigovodstva Benedikt Kotruljević, skladatelj Luka Sorkočević i mnogi drugi.

Katastrofalni potres 6. travnja 1667. godine nije samo velika prijelomnica dubrovačke povijesti, već je doveo u pitanje opstanak grada samog. Nakon “trešnje” koja mu je usmrtila 1200 stanovnika, a grad razrušio, došlo je do požara koji je poharao ostatke grada. Osim gradskih zidina, Sponze, Kneževa dvora, te nekoliko crkava i kuća, Dubrovnik je bio pretvoren u ruševine, a teško je stradao i otok Lopud. Uslijedila je tridesetogodišnja borba za opstanak, tijekom koje je Republika ustrajnošću i samoprijedorom svih staleža prebrodila najteže razdoblje svoje povijesti. Obrativši se za pomoć gotovo svim europskim državama, u pomoć su priskočili tradicionalni dubrovački

saveznici: papa, Španjolska, Austrija, Napuljsko Kraljevstvo i mala Republica Lucca.

Grad se postupno obnavlja na sačuvanoj srednjovjekovnoj urbanističkoj matrici, a intervencije su tijekom 17. i 18. st. dijelovima grada dale barokni morfološki i prostorni duh i oblik. Najjača urbanistička intervencija u tkivo grada, uz gradnju nove crkve sv. Vlaha, nastanak Gundulićeve poljane i oblikovanje kuća na Stradunu, jest gradnja isusovačkog kompleksa s monumentalnim baroknim stubištem.

Nakon obnove grada od potresa Dubrovnik se u 18. st. ponovno podiže stvarajući veliku flotu trgovačkih brodova, broj konzularnih predstavnika popeo se na više od 80. Devedesetih godina 18. st. nastoji se prilagoditi zbivanjima u Francuskoj, steći povjerenje nove građanske vlasti, a istovremeno suzbijati sve revolucionarne i demokratske ideje u vlastitoj sredini. Bezuspješno.

Nakon sloma Mletačke Republike 1797. strateški važno područje hrvatske obale postalo je novi cilj Napoleonovih osvajanja. U tom se razdoblju Dubrovnik pretvorio najprije u poprište diplomatskih, a onda i vojnih sukoba. U opasnosti od ruskog zauzeća, Grad se 27. svibnja 1806. godine predao francuskim postrojbama. Uslijedila je opsada Grada, borbe Francuza s Rusima i Crnogorcima, pljačke i devastacije. Štete od razaranja procijenjene su na 9 milijuna dubrovačkih dukata! Maršal Marmont svladao je Ruse i Crnogorce, te Francuzi preuzimaju vlast u Dubrovniku. Goleme francuske kontribucije i nameti za održavanje vojnog aparata, potpuno su iscrpili Dubrovačku Republiku. Dubrovačko je brodovlje uništeno ili oteto u sredozemnim lukama, trgovina prekinuta, okupacija je potpuno uništila Dubrovnik, u razmjerima Velike trešnje iz 1667.

Dana 31. siječnja 1808. Marmont je mimo znanja Napoleona, koji je s Dubrovnikom imao velike planove (dakako, uz njegovo naknadno odobrenje) naredbom raspustio Senat i dekretom ukinuo Dubrovačku Republiku i nezavisnost.

Nakon ukinuća Republike 1808. dubrovačko je područje s Bokom kotorskom podvrgnuto Napoleonovu Talijanskom Potkraljevstvu, a od 1810. do 1814. uključeno u sastav Ilirskih Pokrajina. Odlukama Bečkog kongresa 1815. godine i formalno-pravno je prestala postojati Dubrovačka Republika, a njeno područje pripalo je Habsburškoj Monarhiji.

Na obalama Mediterana nije u prošlosti postojala, a niti sada postoji, slična državna tvorevina kao što je bio Dubrovnik i njegova Republika, koja je srazmjerno svom malom teritoriju i skromnom broju stanovnika, stvorila tako brojnu trgovačku mornaricu, razvila tako jake pomorsko trgovačke veze i osnovala tako veliki broj konzularno-diplomatskih predstavnika po raznim mediteranskim zemljama, ujedno promičući miroljubivost, dobru suradnju sa susjedima i svima drugima, neutralnost u međunarodnim sukobima. Time je dubrovačka država, koja je živjela kao priznata članica onodobne međunarodne zajednice više od 450 godina - bila i ostala značajan i zanimljiv fenomen u europskoj povijesti.

Dodamo li ovom položaju dubrovačke države u okvirima međunarodne zajednice, mudro i suvislo ponašanje Republike unutar svojih granica, tada se ističu poduhvati urbaniziranja svog stanovništva i teritorija, a to je podizanje stotina gospodarskih središta širom cijelog teritorija. Sigurno nisu sva ta središta u istoj kvalitetnoj razini, ali svako od njih na svoj način izražava pripadnost centru - Gradu - kao odraz „male mjere“ u skladu s urbanizmom glavnog grada, kao dijela svoje definicije. Snaga povijesnog Dubrovnik, ma koliko malen bio, leži u činjenici što je on uspio simboličku sliku svoga reda utisnuti po čitavoj širini svoga teritorija.

Ovaj čudesni Grad, jedini na hrvatskoj jadranskoj obali koji je tokom srednjeg vijeka prerastao u istinsku državu - Republiku, koja se održala nekoliko godina dulje od Venecije, a onda je i nju ukinuo Napoleon, jedna je od najtrajnijih i najrazumnijih političkih tvorevina na našem tlu.

Tu se zaista ostvario pojam Jacoba Burckhardta „države kao umjetničkog djela“.

Položaj u okruženju - geostrateški položaj Dubrovnika

Grad Dubrovnik, administrativno i gospodarsko središte Dubrovačko-neretvanske županije, a nekada Dubrovačke Republike, razvio se na morskoj hridi, na istočnoj obali Jadrana, gdje prestaje niz otoka istočnog jadranskog arhipelaga i počinje otvoreno more. Smjestio se na izrazito povoljnom geografskom položaju koji mu je omogućio poziciju nezaobilaznog križišta pomorskih i kopnenih putova. Otok Lokrum štiti je pješčanu uvalu, povoljnog položaja za luku od razornih valova, a brdo Srđ na sjeveru prirodna je zaštita od vjetrova čvrstoj stijeni (poluotoku) na jugu, kao i obilje izvora vode, pružali su sigurnost i utočište došljacima. Zbog dobre konfiguracije terena u kopnenom zaleđu, te blagih prijevora preko dinarske reljefne barijere, Dubrovnik je vrlo brzo postao spona između kopna i mora, unutrašnjosti Balkana i Sredozemlja.

Sve navedene pogodnosti koje pruža uža lokacija grada, odlučivale su u odabiru staništa od **prapovijesnog doba**, omogućujući uz neznatne građevinske zahvate naselja gradinskog tipa. Dodatni čimbenici bez sumnje su arheološki nalazi izvora žive vode (zdenci-puči), potom izuzetna istočna luka s prirodnim lukobranom Lokrumom, Gruško i Gospino polje, plodne površine današnjeg Lapada i Konala, kao i plodne padine podno Srđa i Višnjice, a ne smiju se odbaciti ni mogućnosti korištenja uvale na Lapadu i gruškog zaljeva za pristaništa.

O strateškom položaju Dubrovnika

Smješten na početku srednjeg dijela istočnojadranskog plovnog puta, na mjestu gdje započinje južna skupina dalmatinskih otoka a počinje otvoreno more, ta otvorena pučina bila je velika opasnost za napadače, jer su ih vjetar i more mogli razbiti o stijene, što je gradu pružalo zaštitu. Postavljen na takvu mjestu, grad je imao potpunu kontrolu nad prolaskom brodova, a u slučaju potrebe mogao je intervenirati svojim galijama. Brodovima je Gradska luka pružala potpunu zaštitu od nevremena, od gusara i bilo kojeg drugog napadača i progonitelja, pa je logična činjenica da je luka mogla biti središte i ishodište grada.

Dubrovnik je, dakle, imao stoljećima važan strateški položaj, što pokazuje i činjenica da su mnogi vladari u novijoj povijesti, primjerice austrijski, ali i u doba Napoleona, posebice u starijem razdoblju, u bizantskom i venecijanskom, a vrlo vjerojatno i u grčkim i rimskim vremenima - željeli raspolagati njegovim prostorom i lukom. *Dubrovnik ima i posebnu trgovačku luku koju štiti otok Lokrum. Mašta ne može zamisliti potpuniji i ljepši pomorski lokalitet*, zapisao je u svojim memoarima maršal Marmont o starom dubrovačkom Portu.

Venecija je stoljećima bila Dubrovniku takmac u pomorskoj i kopnenoj trgovini, želeći omesti njegov razvoj i dobiti njegovu luku. Za Veneciju je ona bila važna strateška točka jer se nalazila na dugom pomorskom putu od Venecije prema istočnom Sredozemlju, pa bi joj posjedovanje dubrovačke

luke omogućilo bližu vezu sa svojim posjedima na Levantu, ali i sa Carigradom, također važnim središtem pomorskog prometa.

Početak geneze grada i područje

Iščitavanje početaka geneze grada, premda ne same jezgre, već šireg područja koje mu je prirodno gravitiralo, u nedostatku prvorazrednih izvora, bilježi artefakte neolitičke provenijencije na nekoliko prapovijesnih lokaliteta na području Astoreje (Močiljska i Vilina špilja u Rijeci dubrovačkoj), a prostor prvotnog dubrovačkog teritorija Astoreje „posut“ je prethistorijskim gomilama (Astoreja je bila naseljena u neolitiku od 3000-2000 godine), osobito na području Župe dubrovačke: kamene gomile-tumulusi: Vidovo groblje povrh Zavrelja, gradina u Čibači zvana Mitareva gomila.

Najznačajniji su prethistorijski lokaliteti (sukladno nalazima keramike), brda s utvrdama Spilan u Župi dubrovačkoj i Gradac.

Kasni neolitik na širem dubrovačkom području, a treba sagledavati i još širi kontekst gotovo cijele Dubrovačko-neretvanske županije, posebno paleolitički, prapovijesni lokalitet i kulturu Vele spilje u Veloj Luci, Nakovani i Gudnji na Pelješcu, prepoznaje se preko izrađevina pripisanih nositeljima hvarske grupe rasprostranjene diljem našeg uzmorja i otoka.

Prijelazno razdoblje iz kamenog doba (neolita) u metalno (bakreno-eneolitik) obuhvaća prva dva stoljeća II. tisućljeća. Velike migracije indoeuropskih skupina odvijaju se u više valova. Pomicanje neolitskog stanovništva prema Jadranu, međusobne infiltracije, oblikovanje etnosa Ilira, čija je etnogeneza složena - svjedoče gradine oko Dubrovnika Gradac i Mali Gradac, sepulkralni ostaci brončanog i željeznog razdoblja istočno od Bosanke: Gomila više Dolića i Gomila, na Rajčevici prema Brgatu i Bratitovu, skupna gomila Lisačke Rudine. Navedenim spomeničkim skupinama zbog njihove nedovoljne istraženosti nije moguće točnije određivanje njihovog vremenskog koda, no za primijetiti je da su svi navedeni lokaliteti na izrazito strateškim pozicijama.

Bakrenodobnim nalazima s već spomenutih neolitskih lokaliteta na Pelješcu i Korčuli potrebno je pridodati nalaze iz Viline i Močiljske pećine u Rijeci dubrovačkoj. Ovdje se prilaže nanovija spoznaja iz 2014. godine o arheološkim nalazima u Vilinoj špilji, u literaturi i među stanovništvom još zvane Vilin stan, Vilina kuća i Vilina pećina. Iako nikada nije arheološki istraživana, u arheološkoj znanosti poznata kao vrijedno prapovijesno nalazište iz razdoblja od kraja neolitika, eneolitika i brončanog doba. Naime, prilikom rada na dubrovačkom vodovodu 1920-ih godina francuski inženjeri

su pronašli prapovijesne nalaze te ih poslali u Arheološki muzej u Zagrebu, gdje se i danas nalaze. Zadovoljstvo je pripočeti da je naše vrijeme poduzelo prvo arheološko istraživanje ove špilje, locirano u strmim stijenama iznad izvora rijeke Omble u Rijeci dubrovačkoj, na 137 metara nadmorske visine, pa joj je nemoguće prići bez speleoloških tehnika i opreme. Arheološko nalazište se nalazi isključivo u ulaznom dijelu špilje, tako da se u dublje dijelove nije niti ulazilo (arheolozi dr. Domagoj Perkić i Darko Milošević).

Provedena su arheološka istraživanja s izvanrednim rezultatima. Većina nalaza keramike pripadala je tzv. helenističkoj keramici, što je ukazalo na sasvim novu dimenziju ovog lokaliteta, odnosno upotrebi špilje kao izvjesnog ilirskog svetišta. S obzirom na kvantitativnu i kvalitativnu zastupljenost nalaza prema pojedinim razdobljima, najintenzivnije korištenje špilje bilo u 4. i 3. stoljeću prije Krista, kada je špilja korištena od domaćeg ilirskog stanovništva. O tome svjedoče nađeni ulomci najfinijih i najskupocjenijih posuda tog vremena, što su služile za čuvanje vina (amfore) ili ispijanje vina, kao što su skifosi, kantarosi i druge vrste čaša. Među njima se posebno ističu posude koje su na sebi imale prikaz sove - simbola grčke božice Atene, a koje su iznimno rijetke u Hrvatskoj.

Vjerojatno se može govoriti o povremenom korištenju špilje za potrebe skloništa ili zbjega u nemirnim vremenima. U svakom slučaju riječ je o izuzetno vrijednom arheološkom nalazištu koje bi trebalo nastaviti istraživati u cilju dobivanja novih spoznaja o identitetu, religiji i materijalnoj kulturi Ilira, te o načinima na koje su se uključivali u svijet Mediterana, prvo u okviru helenističke, a potom i rimske civilizacije.

Stanovništvo ovog prostora nastavali su Plereji, u rasponu područja od Boke kotorske do Neretve. Oni u 3. stoljeću prije Krista dolaze pod vlast Ardijejaca koji utemeljuju ilirsku državu od Vojuše u Albaniji pa sve do Neretve. Čitav niz pojava u životu Ilira govori o praskozorju povijesti. Posebice se to odnosi na stvaranje organiziranih utvrđenih naselja - gradova, državnoj organizaciji, kovanju novca. Uz sve navedeno izuzetno je važno osnivanje grčkih kolonija i emporija na istočnoj obali Jadrana s kraja 6. ili početkom 5. stoljeća prije Krista. Izdvajaju se tek neki primjeri na našim prostorima: knidska kolonija još neutvrđene lokacije na Korčuli, emporij Naron na mjestu antičke Narone, u Lumbardi na otoku Korčuli, na lokalitetu Koludrt Issejci osnivaju subkoloniju zasvjedočenu lumbardskom psefizmom.

Procesi se ubrzavaju penetracijom Rima na istočnu obalu Jadrana, koji pod motom zaštite svojih i grčkih trgovaca, postupno pacifiziraju sva ilirska plemena.

Procesom romanizacije, te njegovim završetkom krajem prvog tisućljeća prije Krista, označava se **kraj prapovijesti i stupanje naše regije u povijest**. Prostor je teritorijalno podijeljen između kolonija Naroni (Vid kod Metkovića) i Epidauruma (Cavtat), koji se prvi put spominje 47. godine stare ere pr. Krista. Za dominacije Rima koja traje više od pola milenija, baštinjeno je mnoštvo spomenika koje je napredna rimska civilizacija inaugurirala na nekadašnjem ilirskom području, ne samo u dvije navedene kolonije, već diljem ovog prostora. Osim ladanjsko gospodarskih sklopova: Sustjepan - Cavtat, Majsan, Bare-Ston, svakako je potrebno navesti limitacije plodnih polja kao što su Konavosko, Stonsko, Janjinsko, Neretvansko i Korčulu s njezinim poljima. Ostaci magistralnih i sporednih cesta pronađeni su diljem ovog područja, kao i ostaci trasa vodovoda. Također su pronađeni i arhitektonski ostaci koji oblikuju forum u Naroni, kao i ostali arhitektonski elementi imanentni urbanističkom ustroju kolonija, nažalost, za Epidaurum zasvjedočeni samo na epigrafskim spomenicima.

Gospodarska kriza s kraja 3. stoljeća kojoj još pridonose provala barbara potkraj 4. i 5. stoljeća uzrokuju konačni pad Zapadnog Rimskog Carstva. Nakon kratkotrajne vladavine Gota na ovim prostorima, ovim krajevima Dalmacije zavladao je istočni rimski car Justinijan. Naznačeni povijesni procesi odredili su ne samo način života već i razvoj kasnoantičke baštine. Jedan od najvažnijih čimbenika u vezi s kasnoantičkom umjetnošću svakako je kršćanstvo. Prema predaji u 3. stoljeću osnovana je biskupija u Epidaurumu, a prvi provjereni povijesni podatak potječe iz 530. godine, kada se spominje epidaurski biskup na crkvenom saboru u Saloni.

Na području epidaurskog agera potrebno je izdvojiti kasnoantičke lokalitete: Sustjepan - Cavtat, Spilan, Veliki Gradac - Župa dubrovačka i Dubrovnik.

Sustavna i sondažna arheološka istraživanja unutar perimetra povijesne jezgre Dubrovnika, u kontekstu obnove od potresa 1979. iznjedrila su podosta arheoloških nalaza relevantnih za tezu o naselju koje je **paralelno egzistiralo s ilirskim Epidaurumom, kasnije rimskom kolonijom**.

popis lokaliteta: katedrala, crkva Sigurata, valobran Kaše, muo Od Ponte, ulica Kneza Damjana Jude, crkva Rozario, crkva sv. Stjepana, ulica Od kaštela, lica Ivana Rabljanina, park Gradac.

Najstarija vijest o Dubrovniku je ona ravenatskog kozmografa - Epitaurum id est Ragusium - Kozmografija Anonima Ravenjanina, jedan je od najdragocjenijih zemljopisnih izvora za topografiju naših krajeva u antici, odnosno kasnoj antici, jer anonimni autor iz Ravenne (ne znamo kad je živio, bio je svećenik, djelo je moglo nastati prije druge polovice 6. st., a ne može

biti mlađe od 600., jer nema nikakva spomena o velikoj provali Avara i Slavena i propasti rimske Dalmacije u prvim desetljećima 7. stoljeća) navodi najviše imena gradova i toponima kojih nema ni u jednom drugom vrelu.

U kontekstu spomena Dubrovnika, riječ je o nizu gradova južnog dijela Dalmacije: Butua (Budva), Decadaron (Kotor), Buccinium (Ulcinj), Racinium (Risan) - gradovi koji dolaze nakon Epidaura, a nakon njih slijede: Asamum (Trebinje), Zidion (Mosko kod Trebinja), Pardua id est Stamnes (Ston), Turres (Mogorjelo kod Čapljine), Narrona (Vid kod Metkovića).

Tijekom 7. stoljeća dolazi do znatnijih društveno-političkih promjena. Velika seoba naroda uzrokuje uništenje gotovo većine kasnoantičkih gradova diljem Dalmacije, pa tako i Narone i Epidauruma. Danas se nalazima gotovo u potpunosti zasvjedočuje da naselje Dubrovnik preuzima primat od Epidauruma, dobivši dignitet njegove biskupske stolice, pa tim činom dobiva rang ranosrednjovjekovnog grada.

Prvi spomen Dubrovnika, dakle, poznata ekvacija *Epidaurum id est Ragusium* (Cavtat to je Dubrovnik) u djelu Anonima iz Ravenne potkrepljuje navedeno na mijeni 6. u 7. stoljeće.

Pejzaž okruženja Dubrovnika početkom 7. stoljeća obilježen je velikom seobom naroda, doseljavanjem Slavena, uključujući i Hrvate. Položaj u okruženju, određen je formiranjem različitih oblasti koje se prostiru unutar ovih granica: između Drave i Save, Risnjaka, Une i Ličke Plješevice - **Panonska Hrvatska**; od ušća Raše (Istra) do utoka Cetine, od Jadrana preko srednjeg i donjeg toka Vrbasa na istok prema Bosni i Drini, prostire se **Primorska Hrvatska**; između ušća Cetine i donjeg toka Neretve smjestili su se Neretvani (Pagani); od Neretve do Dubrovnika - Zahumljani; od Dubrovnika do Kotora nalaze se Travunja i Konavle; od Kotora do Bojane i ušća Drima proteže se Duklja;

u porječju gornje Bosne okupila se Bosna; u slivu Pive, Tare, gornje Drine i Lima obitavaju Srbi.

Za Hrvate, Srbe, Neretvane, Zahumljane, Travunjane, Konavljane i Dukljane kaže (i piše) bizantski car Konstantin Porfirogenet da su se za vrijeme bizantskog cara Mihajla II. (820-829) odvojili od Bizantskog Carstva, postali samostalni i nezavisni ne pokorajući se nikome.

Temeljni tekst o postanku Dubrovnika, zacijelo je djelo bizantskog cara Konstantina Porfirogeneta *De administrando Imperio*, iz 10. stoljeća (949. godina). Djelo je znanstveno u više navrata analizirano, štokad i prijeporno, u

naše ga je vrijeme sukladno ispisima iz vrela najautentičnije interpretirao Radoslav Katičić, iznoseći novije znanstvene spoznaje o genezi grada Dubrovnika.

Sukladno navodima bizantskog cara Porfirogeneta Dubrovnik je već u 9. stoljeću bio utvrđen grad s lukom i mornaricom, jer je mogao izdržati opsadu Saracena s mora u trajanju od 15. mjeseci, a nešto kasnije sudjelovao je u oslobođenju Barija od saracenske opsade.

Povijest Dubrovnika i njegove komune, kasnije republike, podijeljena je u vladajućoj znanstvenoj periodizaciji na razdoblje, sukladno tome čiju je vrhovnu vlast (zaštitu, protektorat) Grad priznavao.

Bizantsko razdoblje u Dubrovniku do 1205.

535.g. bizantski car Justinijan, akcija istjerivanja Istočnih Gota iz Dalmacije i Italije, ratovi su se vodili oko preuzimanja Salone (crkveni sabori 530. i 533.), koju te iste 535. zauzima Bizant, ali je 536. moraju prepustiti Gotima. Iste godine Justinijan šalje vojskovođu Konstancijana da povrati Salonu, na putu iz Drača zaustavi se vojskovođa u Epidauru. Goti prisiljeni zauvijek napustiti Salonu. Bizantinci su 537. osvojili Dalmaciju. Epidaur i područje kasnije Astaraje ostali su pod suverenitetom Bizanta.

Od ranog srednjeg vijeka Dubrovnik je pod vlašću i zaštitom Bizanta uz male prekide, jer ga nastoje pokoriti razni osvajači: Saraceni, Venecija (privremeno 1171. u ratu s Bizantom), Normani (od 1185. do 1192.), vladari slavenskih država iz kopnenog zaleđa. Dubrovnik do 1205. godine priznaje suverenitet Bizanta. Grad s područjem funkcionira kao komunalna zajednica, poput ostalih dalmatinskih i primorskih komuna.

Mletačko (Venecijansko doba) od 1205. do 1358.

Dubrovnik ponovno potpada pod Veneciju. Već u razdoblje venecijanske, mletačke vlasti ima vlastitu samoupravu i naziva se komunom. Jedino je knez Mlečanin kojeg imenuje Venecija, ali vlast preuzima pod stijegom sv. Vlaha, dok su u ostalim tijelima gradske uprave Dubrovčani. Razvijena je općina (komuna), s trgovinskim odnosima na Sredozemlju i Crnom moru, te kontinentalnom zaleđu. Razvitak političkog i pravnog sustava, kodifikacija Statuta dubrovačke komune 1272., usvojenog od dubrovačkog puka, uz prethodno odobrenje Velikog i Malog vijeća.

Prvo hrvatsko-ugarsko doba od 1358. do 1526.

Višegradskim ugovorom Dubrovnik je kao dio Dalmacije ušao u ugarsko-hrvatsku državu, čija je vlast kraljeva bila nominalna, jer je Ugarsko-hrvatsko

kraljevstvo zajamčilo Dubrovniku neovisnost, nepovredivost granica, neutralnost u slučaju ratnih sukoba, slobodu trgovine. Mogao je sam donositi zakone, organizirati vlast na državnom teritoriju, slobodno pregovarati, te uspostavljati i održavati diplomatske odnose s drugim državama, primati diplomatske i konzularne predstavnike, razvijati trgovinu i pomorstvo.

Zlatno doba Dubrovnika.

Razdoblje tog suvereniteta trajalo je do poraza ugarsko-hrvatske vojske u bitci protiv Turaka na Mohačkom polju. 1526.

Tursko (Osmanlijsko) doba od 1526. do 1684.

Dubrovnici su u cjelosti shvatili važnost i dalekosežnost prodora Turaka u jugoistočnu i srednju Europu, te su za razliku od drugih država tog područja uspjeli uspostaviti i stoljećima održavati dobre i prijateljske odnose s Portom. Već je sultan Bajazid I. Dubrovčanima 1390. dopustio slobodnu trgovinu po cijelom carstvu. No, zaštita je imala svoju cijenu u tributu, haraču (dok ima svoju cijenu sloboda nije skupa!)

Dubrovački je tribut Turskoj započeo već 1442. obvezom da se sultanu donosi godišnji *dar* u srebrnom posuđu vrijednosti 1000 dukata. To je zatim pretvoreno u godišnji novčani tribut od 1.500 dukata, pa 5.000, te 9.000 (1471.), 10.000 (1475.), pa konačno 12.500 dukata (1478.), cifra na kojoj se ustalio, izuzevši 15.000 (1480.)

Republika je imala i prihvaćala, u skladu s prilikama, i dvostruki tributarni odnos: Turska/Ugarsko-hrvatska država. S ovom potonjom dubrovačka vlada *tacite* prekida svoj državopravni odnos iz 1358., premda će hrvatsko-ugarskog kralja još dugo nazivati svojim *prirodnim gospodarom*, ali će mu obustaviti isplate harača! U delikatnim će prilikama Dubrovačka Republika zatražiti i ostvariti novi sustav **više strane** zaštite opstanka i statusa svoje države, prije svega Španjolske, vodeće tadašnje sile na zapadnom Mediteranu, zatim djelotvorniju zaštitu od Rimske kurije, pa postupno i od Francuske, a zaštitu od konstantne mletačke opasnosti i ugroze, uvijek i tradicionalno - od Turske.

Drugo doba hrvatsko - ugarskog vrhovništva, austrijske zaštite od 1684. do 1806.

Dubrovačko-austrijske veze (na prijestolje ugarsko-hrvatskog kraljevstva dolaze Habsburgovci) se intenziviraju nakon poraza Turaka pod Bečom 1683., nakon čega se dubrovačka diplomacija sve više usmjerava Beču, a posebno se intenzivira u vrijeme mletačko-turskog, Morejskog rata. Stoga je Republika 1684. sklopila sporazum s austrijskim vladarom Leopoldom I., s kojim se

obnavlja Višegradski ugovor iz 1358. Tim sporazumom Dubrovačka republika priznaje vrhovnu vlast i zaštitu habsburških monarha, kao nositelja vladarskog naslova ugarsko-hrvatskih kraljeva i po toj osnovi plaća Austriji 500 dukata godišnje. To je za Dubrovčane bilo razdoblje dvostruke tributarne ovisnosti (Austrija/Turska).

Za razliku od Venecije, Turske, Fancuske, pa i Rusije, Austrija nije nikada, do početka 19. st., ugrozila neovisnost Dubrovačke Republike.

Francusko (Galsko doba) od 1806. do 1815.

Jačanje Napoleona, a osobito francusko ukinuće Republike Venecije 1797. doveli su u podređen položaj Dubrovačke Republiku prema Francuskoj, s kojom su Dubrovčani imali kontakte još u 14. st. Godine 1798. Republika je morala platiti Francuskoj 400.000 franaka tributa kao znak *zahvalnosti* za svoj opstanak nakon pada Venecije. U protivnom Francuzi su zaprijetili bombardiranjem Grada sa svojih ratnih brodova i uspostavom nove revolucionarne vlasti u Dubrovniku. Nakon Napoleonove pobjede kod Austerlitz, Austrija je morala prepustiti sve nekadašnje posjede Venecije na istočnoj obali Jadrana uključujući i Boku kotorsku, što je sve imalo vrlo negativne posljedice za Dubrovačku Republiku, pa su upravo Francuzi postali njeni *grobari*.

Ukinuće Dubrovačke Republike 1815. godine

Napoleonski ratovi, nakon *preslagivanja* Europe, završavaju Bečkm kongresom 1814./1815. godine. Unatoč upornim pokušajima i nadanjima Dubrovčana, diplomatskim poduzimanjima do *zadnjeg daha*, Austrija je otklonila stavljanje pitanja obnove/restauracije Dubrovačke Republike na dnevni red kongresa. Završni akt Bečkog kongresa od 9. lipnja 1815., koji su usvojile sve tadašnje europske sile, utvrdio je da će Austrija pripojiti u svoj posjed dubrovački teritorij. Time je Dubrovačka Republika prepuštena Austriji prestala i formalno postojati 9. 06. 1815.

Nakon ukidanja vjekovne Dubrovačke republike, grada - države 1815. g., Dubrovnik je proživio francusku okupaciju i upravu od 1806.-1814.g., potom austrijsku upravu (Habsburška monarhija, austrijska Carevina) od 1815.-1918.g., s tim u s

vezi sve nedaće provincijalizacije, dvije Jugoslavije, a najposlije u sklopu ove posljednje, ratnu, osvajačku i razarajuću srpsko-crnogorsku agresiju od 1991.-1995.g., te konačno uspostavu Hrvatske države 1991. godine.

Rast Dubrovnika /Dubrovačke Republike/ administrativni ustroj

- a) prvotni teritorij
- b) stjecanje teritorija
- c) teritorijalne aspiracije
- d) administrativni ustroj

O počecima Dubrovnika i u povijesnom, teritorijalnom, lingvističkom i inom segmentu i danas se vode znanstveni dijalozi, prijepori, istraživanja, ali i sve jaču ulogu igra interpretacija o genezi i postanku Grada temeljena na arheološkim nalazima, u pomanjkanju povijesnih izvora i historiografskih zapisa. Jedna od najstarijih vijesti zasvjedočena je u djelu bizantskog cara Konstantina Porfirogeneta, 949. u djelu „De administrando imperio“.

Tek u najnovije vrijeme, nakon što su 1981. godine ispod dubrovačke katedrale otkriveni ostaci ne samo romaničke katedrale, već mnogo starije crkve, otvorila se ponovo rasprava o počecima Dubrovnika. Trebat će još dosta vremena proći dok se sve slegne i razbistri. Stoga, iznova na arheologiju! Posljednjih dvadesetak godina sustavna i sondažna arheološka istraživanja unutar povijesne dubrovačke jezgre, u kontekstu njegove obnove nakon potresa 1979. (jer je Dubrovnik izrazito seizmološko područje), iznjedrila su podosta nalaza relevantnih za tezu o naselju koje je bilo prije Grada i paralelno suegzistiralo s ilirskim Epidaurum, kasnije rimskom kolonijom. Za to uporište daju neopravdano zanemareni nalazi predrimskih novaca, pronađenih ispod dubrovačke katedrale, koji predstavljaju, za sada, najstarije materijalne ostatke unutar perimetra Grada. Novci su ilirskog ili helenističkog podrijetla, datiraju iz 3. ili 2. stoljeća prije Krista.

Za postojanje naselja na lokaciji današnjeg Dubrovnika u rimskom periodu jamačno govore arheološki nalazi pronađeni diljem njegova zapadnog areala (Na Andriji). Fundus sačinjavaju numizmatički (74 komada novca), epigrafski (4 nadgrobne ploče) i jedna kamena baza.

Stoga arheološki nalazi, intra muros, antičkog ili kasnoantičkog podrijetla potiru ranije pretpostavke koji su tadašnje nalaze vezivali za antički i kasnoantički Cavtat, misleći da su ti nalazi kao plod renesansnog svjetonazora dubrovačkih humanista i njihova kolekcionarstva preneseni iz Cavtata. Sukladno svemu iznesenome, doista je utemeljeno utvrditi postojanje naselja prije Grada. Donja vremenska granica tretira helenistički period prema arheološkim nalazima, a gornja vremenska granica je početak srednjeg vijeka, kada Dubrovnik od svoje metropole Epidaura preuzima biskupski palij, po

onodobnom poimanju i vrijednosti rangiranja postaje Grad u pravom smislu riječi.

Da je naselje u kasnoj antici živjelo puninom tadašnjeg duhovnog života rječitro govore starokršćanski ulomci prvo notirani na južnom segmentu Grada, a onda umnoženi i na sjevernoj strani (crkva Transfiguratio Domini-Sigurata). Ovome se pridodaju i numizmatički nalazi arheološkim istraživanjima dubrovačke katedrale, bizantski novac, koji započinju monetarnim emisijama cara Justinijama.

Na prijelazu iz 6. u 7. stoljeće naše naselje, čiji su atributi raskriveni na Bunićevoj poljani s pravom nosi apelativ „castellum“. Prvi put je upravo tim nazivom naslovljeno u arhivskim vrelima. Najstariji navod Grada nalazi se u djelu Anonima iz Ravenne „Cosmographia“, ono čuveno Epidaurum id est Ragusium. Još je upitna točna datacija navedenog djela, ali današnja znanstvena promišljanja govore da ono ne može biti mlađe od 600 godine. Upitne su i do danas teze o postanku Grada, a po nekim autorima razmatra se o mogućem nastanku Dubrovnika kao bizantske utvrde i njegovog postepenog širenja i rasta, također nalazimo potvrdu da je Dubrovnik u 6. stoljeću bio dobro utvrđeno naselje i spoznaju o mogućnosti stolovanja Epidaurskog biskupa u Dubrovniku u kasnom 6. stoljeću.

Snažni argument o genezi i postaku Dubrovnika oslanja se na tezu Gradske luke kao ishodišta, nukleusa začetka grada, što potkrepljuju višestruki arheološki nalazi, te komunikacijske prilike, jer su se ljudi stoljećima kretali istim stazama, prilagođenima konfiguraciji terena. Luka kao ishodište glavnih komunikacija povezivala je i pomorske i kopnene putove.

Nastanak Dubrovnika očito treba tražiti u njegovom izuzetno važnom strateškom položaju na dijelu jadranskog plovidbenog puta, ali i u njegovu pomorsko-trgovačkom i lučkom značaju.

Sukladno navodima bizantskog cara Porfirogeneta Dubrovnik je već u 9. stoljeću bio utvrđen grad s lukom i mornaricom, jer je mogao izdržati opsadu Saracena s mora u trajanju od 15 mjeseci, a nešto kasnije sudjelovao je u oslobođenju Barija od saracenske opsade.

a) prvotni teritorij

Prvotni dubrovački teritorij dijelio se na *civitas* (grad) *districtus* (kotar). *Civitas* označuje sam grad Dubrovnik unutar zidina.

Distrikt (kotar) je dio izvan zidina i dijelio se na *Insulae* (otoci) i *Astarea*.

Astareja je obuhvaćala kopneno područje Župe (Brenum), Šumeta (Juncetum, Junchetum), Rijeke (Umbula, Ombla), Zatona (Malfum, Malfium) i Gruža (Gravosium), čije se područje prostiralo sve do gradskih zidina.

Za zemljišno područje Astoreje upotrebljavao se izraz terra firma (kopno) ili hereditas (baština), odnosno djedina.

Toponim Astorea znači kraj uz more. Dubrovačka Astoreja prostire se od Cavtata do Zatona, silazi s Orašca i utječe u more.

Astoreja je zacijelo vrlo rano postala sastavni dio Dubrovnika. Epidaurani, preživjevši nalet Slavena, sklonili su se na „strma mjesta“, kako je rekao car Konstantin Porfirogenet. Dubrovački analisti pišu da su naselili, navodeći ih izrazito kao strma mjesta, utvrde Spilan i Gradac u Župi, gdje arheološki podaci i toponimija ukazuju na organiziran život prije 7. stoljeća, jer su Dubrovčani, kao i gradovi ostale Dalmacije imali svoj gradski ager.

Prvotni kopneni i izvangradski dubrovački teritorij, njegov gradski ager, u izvorima zvan baština, hereditas, terra firma, Astoreja, sastavni je dio grada Dubrovnika, njegove uprave u svojem osnovnom opsegu zacijelo još od 7. stoljeća. Tu tvrdnju davno je, u 18. st. izrazio i Dubrovčanin Nikola Ivanov Bona koji kaže da su Dubrovčani posjedovali Župu od početka, da se s pravom može reći da je ona dubrovačko polje, dubrovački ager.

Drugi dio dubrovačkog kotara čine otoci, insulae, koji nisu spadali u Astoreju. Oni poput prstena okružuju njegovo kopno. To su: Mrkan, Bobara, Supetar, Lokrum, Grebeni, Daksa, sv. Andrija, Koločep, Lopud, Ruda, Šipan, Jakljan, Olipa i nekoliko otočića uz Šipan: Tajan, Crkvine, Kosmeč, Mišjak. Otoci Koločep, Lopud i Šipan bili su naseljeni proizvodnim stanovništvom, pa ih je Dubrovnik podvrgnuo pod svoju vlast. Ta tri elafitska, „jelenja“ otoka su *insulae* u pravom smislu riječi. Svi ostali otoci, otočići, grebeni, hridine uklopili su se u opći pojam dubrovačkog districta, kotara. Analisti, kroničari, povjesničari imaju različita mišljenja o tome kada su postali dubrovački, ali prevladava ono da su ih imali „od pamtivijeka“ i prije Astoreje (jer su kao pomorci bili jači u svako vrijeme od Slavena iz okolice).

b) stjecanje teritorija

Područje i opseg Astoreje nije uvijek imalo točnu granicu. Ono se sužavalo ili širilo prema prilikama u zaleđu i ovisilo o snazi zaleđa.

U historiografiji još nisu riješena neka pitanja dobivanja obližnjih područja, pogotovo do 12. stoljeća, a uspomena o pradaвної „dubrovačkoj djedini“, nije sasvim rasvijetljena u znanstvenoj literaturi. Ipak, prevladavaju mišljenja da se najstariji općinski teritorij izvan grada protezao od sela Višnjice na istoku, do Kantafiga na zapadu, uključujući i otok Lokrum.

Dakle, Dubrovnik je stekao najprije područje na kopnu koje se zvalo Astorea, a obuhvaćalo je Župu s Cavtatom, Šumer, Rijeku i Zaton, a kratko nakon toga otočni niz: Koločep, Lopud i Šipan.

Konačnu granicu Astoreje moguće je povući 1366. kad su Dubrovčani ponovno dobili gornje područje Astoreje i to podijelili svojim stanovnicima. (Uroš IV. je u doba slabljenja raškog carstva, 1357., vratio Dubrovčanima gornje dijelove Astoreje „od Ljute do Kurila“).

Ta je granica išla od potoka Ljute na današnji vrh kunja Glavica, zatim vrhovima brda povrh Plata na današnji Veliki Opasaonik, Zvijezdu povrh Zavrelja, Malašticu povrh Petrače, vrhovima brda povrh Buića i Postranja na Ivanicu, skreće na jug prema Gornjem Brgatu, sve vrhom brda. Zaokreće na zapad vrhom brda Pares na Vrašticu povrh Šumeta, do vrha Golubov kamen povrg izvora Rijeke. Odatle je išla uglavnom starom granicom Astoreje s tom razlikom što je sad obuhvatila Vrijesno brdo povrh Rožata i Prijedora i uski pojas zemlje do Mokošice, tako da se granica pomakla prema brdu, Kurilu. I današnja državna, hrvatska granica iznad Župe, Šumeta i Rijeke potječe iz tog vremena.

U 13. stoljeću glavne težnje Dubrovnika za širenjem svojega distrikta bile su usmjerene prema zapadu, otocima Mljetu i Lastovu.

Godine 1252. Dubrovčani su uspjeli dobiti otok Lastovo.

Tijekom 14. stoljeća nastavljane su akcije za stjecanje novih teritorija. Godine 1333. kupljen je poluotok Pelješac sa Stonom, sredinom istog stoljeća, 1345. godine konačno je uspostavljena uprava nad Mljetom, a 1357. godine središnje su granice gornjeg pojasa Župe, to jest dijela Astoreje (od Ljute na granici Konavala do sela Kurilo - Petrovo selo)

Nakon stjecanja samostalnosti političke su potrebe, posebno i naglašeno strateški i sigurnosni razlozi, kao i gospodarsko-ekonomski razvitak potakli širenje dubrovačkog teritorija.

Godine 1399., a definitivnom potvrdom početkom 15. stoljeća, dobiven je strateški važni pojas zemljišta poznat kao Dubrovačko primorje, od poluotoka Pelješca i sjeverno od Malostonskog zaljeva, do Orašca - Slansko Primorje ili Terrae nuove.

Konačno, u 15. stoljeću, dugotrajna nastojanja za imanjem Konavala urodila su plodom. U posjedu Dubrovnika je od 1419. godine istočni dio Konavala, a onda, 1426. godine i zapadni dio Konavala sa Cavtatom, koji od ponovnog pripojenja više nije u sastavu Astoreje.

Time je u 15. stoljeću konačno bio zaokružen teritorij dubrovačke države koji je obuhvaćao: na zapadu poluotok Pelješac, Ston i Primorje, te pored

najstarijeg dubrovačkog područja Astoreje (Zaton, Šumet, Rijeka, Gruž i Župa, distrikt Brgat, Gornji i Donji Brgat, Žarkovica, Bosanka, brdo Srđ), još Cavtat i Konavle na istoku. Tako je vlast dubrovačke države obuhvatila područje od Kleka do kraja Konavala, tj. do Sutorine, ali nije doprla u unutrašnjost, već se protezala uz obalni pojas obuhvaćajući i otoke Lastovo, Mljet, Šipan, Lopud i Koločep, kao i sve manje otoke, otočiće i grebene uz njezinu obalu: Bobaru, Mrkan i Supetar pred Cavtatom, Lokrum pred Dubrovnikom, Daksu pred Gružom, kao i otoke sv. Andrija, Jakljan i Olipa kod Vratnika, blizu Stona. Ukupna površina dubrovačke države- Republike protezala se na oko 1375 km², s oko 35.000 stanovnika .

Teritorijalno širenje grada Dubrovnika u tijesnoj je svezi s njegovim gospodarskim i općim jačanjem. Stjecanje novih područja bila je neminovna potreba rasta srednjovjekovne komune.

c) teritorijalne aspiracije

Sukladno međunarodnim prilikama i opasnostima na širem europskom planu, ali i u okruženju, primjerice opasnoj akciji turskog funkcionara Enehana 1590., koji je Republici nastojao oteti Konavle i Gruž, Dubrovačka Republika nastojala je na sporazuman način zadobiti i priključiti svom državnom teritoriju i podosta velike predjele u zaleđu Konavala: Trebinje s Površ i Lugom, župu Vrm i Vrsinje, Bileće, Dračevicu, tj. zapadni dio bokokotorskog zaljeva s Herceg Novim, Morinjem i Risnom. Željelo se time ne samo proširiti državni teritorij, već i bolje osigurati posjed Konavala, kao i prilaze na bliža izvangradska područja Dubrovnika. Stjecanjem Dračevice na istočnom dijelu bokotorskog zaljeva moglo bi se parirati mletačkim pozicijama. Nije joj to uspjelo. Premda je bosanski kralj "darovao" 1451. Vrsinje "sve po kotaru sa svim selima i zaseocima" i "župu Dračevicu"..." do međe kotorske". Mirovne su pogodbe u teritorijalnom pogledu utvrdile: status quo ante".

Stare, pak, težnje dubrovačke da svojoj domeni priključe i ušće Neretve također nisu uspjele niti tijekom 15. i 16. st., već se ostalo na praksi zakupa trga Drijeva, odnosno na povlasticama za prodavanje na tom tržištu, ali je kroz određeno vrijeme imala Republika pod svojom kontrolom otok Posridnicu baš na ušću Neretve, pa time i efikasniju zaštitu svojih interesa u Drijevimima.

Mnogo je napora ulagala dubrovačka vlada početkom 15. st. da od ugarsko-hrvatskih kraljeva dobije i otoke Korčulu, Hvar s Visom i Brač, kako bi time proširila svoj državni teritorij; bolje osigurala prilaze prevažnom ušću Neretve;

te što više udaljila mletačke pozicije na srednjem Jadranu od grada Dubrovnika i dijelova njegova teritorija. No, svega na 3 godine povjerio je kralj Žigmund (1413.-1417.) Republici upravu nad tim otocima.

Najposlije, treba spomenuti i nastojanje Dubrovčana kod ugarsko-hrvatskog kralja Vladislava, 1444. da im dodijeli luku Valonu s tvrđavom Kaninom u Albaniji. Posjedom te važne izvozne luke, težila je vlada ublažiti svoje stalne brige u snabdijevanju toliko joj nedostatnim žitaricama. Ni ovaj naum nije ostvaren.

d) administrativni ustroj Dubrovačke Republike

Vlast u Gradu i Republici, aristokratskoj državici bila je u rukama Velikoga vijeća (Consilium maius), kao zbora punoljetnih plemića. To je tijelo donosilo zakone, rješavalo državopravna pitanja i biralo sve državne službenike. Vijeće umoljenih (Consilium rogatorum), tj. Senat, djelovalo je kao operativno političko tijelo koje je određivalo smjernice i povlačilo konkretne poteze u vanjskoj i unutrašnjoj politici. Malo vijeće (Consilium minus) bilo je izvršno tijelo, a bavilo se u prvom redu unutarnjim komunalnim poslovima. Dubrovački knez (Rector) predsjedavao je svim vijećima predstavljajući svojom funkcijom državni suverenitet. Zbog impersonalne, simbolične uloge (jedini "vladar" bio je sv. Vlaho), mandat kneza varirao je od 1 godine, preko 6 mjeseci do 20 dana, da bi se ustalio na samo mjesec dana. Razgranata uprava izvangradskog područja slijedila je zakonitost i red državne središnjice, primjerenom i smislenom organizacijom, kapilarnim sustavom knežija i kapetanija.

Na izvangradskom području uprava je bila drukčije organizirana od one u Gradu. U načelu se primjenjivao isti princip uprave na cijelom izvangradskom području, ali je u praksi bilo razlike, naročito između stajieg i novo pripojenog teritorija.

U cilju jedinstvenog provođenja odluka i propisa dubrovačke vlade i nadležnih organa na cijelom teritoriju, sav je državni teritorij bio podijeljen na tri pokrajine:

Konavle na istoku

Primorje u sredini

Pelješac na zapadu, u ove je pokrajine vlada slala svake godine svoje predstavnike koji su se zvali: knezovi, vice – knezovi, kapetani i upravitelji utvrda ("castellani").

Administrativno područje Republike dijelilo se na knežije (comitatus ili contrata) i kapetanije. Knezovi ("conti") kao upravitelji pojedinih knežija bili su istodobno i vojni zapovjednici na svom području, dok su kapetani bili pretežno vojnički zapovjednici koji su na svom području imali određenu civilnu vlast. Broj knežija i kapetanija se često mijenjao, a ustalio se od 15./16. stoljeća.

U 15. stoljeću Dubrovačka je republika bila podijeljena na 10 knežija: Ston, Trstenica, Janjina, Slano, Župa i Konavle. Otoci: Lastovo, Mljet, Šipan i Lopud s Koločepom.

U 16. st. podjela se izmijenila, pa ima 11 upravnih područja, 8 knežija i 3 kapetanije.

Knežije: Stonska, Primorska (sjedište u Slanome), Župska (sa sjedištem u Mandaljeni), Konavoska (Pridvorje), te otočke - Lopudska, Šipanska, Mljetska, i Lastovska.

Kapetanije: Janjinska, Pelješka (sjedište u Trstenici/Orebić) i Cavtatska.

Na čelu svake knežije i kapetanije bio je knez, odnosno kapetan, plemić, biran među članovima Velikog vijeća, obično na jednu godinu.

Broj knežija i kapetanija mijenjao se, sukladno potrebama Republike, uglavnom tijekom 18. st. postojali su knezovi, po jedan na području Konavala u Pridvorju, Župe u Mandaljeni, Primorja u Slanome, za veći dio Pelješca u Stonu, zatim na otocima Lastovu, Mljetu i Elafitskim otocima Šipanu, Lopudu i Koločepu, a kapetani u Cavtatu, Janjini i Trstenici (Orebićima).

upravitelji utvrda – "castellani", po jedan u Stonu, Malom Stonu, tvrđavi Podzvizd (Ston), a jedan u tvrđavi Sokol u Konavlima.

Na čelu svake knežije bio je knez, a mogao je biti biran i potknez. Kneževu kancelariju vodio je kancelar, osoba od povjerenja dubrovačke vlade. Veliko vijeće obično bi biralo knezove. Izvangradski ili ladanjski knez mao je imati 30 godina i pripadati valstelinskom sloju. Bio je obvezan boraviti u knežiji dok je obnašao dužnost kneza. Izuzetno s dozvolom mogao je biti odsutan, obično u mjesecu rujnu, u vrijeme berbe. Knezovi u Župi, Slanome, Šipanu i Lopudu bili su obvezni na mandat od najmanje 6 mjeseci, a razliku od stonskog, lastovskog i konavoskog kneza, za koje je vrijedilo razdoblje od 8 mjeseci, ali se i to mijenjalo.

Župski knez

Župska je knežija najstarija. U početku 13. st. administrativna jedinica Astaraje bila je podijeljena na više knežija i svaka je imala svog kneza: Šumet, Gruž, Rijeka, Zaton i Župa. Od početka 14. st. bila su samo dva kneza u cijeloj

Astareji : knez Župe i Šumeta i knez Zatona, Rijeke i Gruža. U 15. st. cijelom Astarejom vladao je samo jedan knez.

Otočki knez

Otočki knez ili knez za Šipan, Lopud i Koločep počeo se birati početkom 14. st. i to među vlastelom iz manje ugledne obitelji. Knezu bi služba počinjala u srpnju i trajala 6 mjeseci. Mogla se produljiti za još jedan mandat, knez je ujedno bio i sudac, te je žiteljima mogao suditi novčanom kaznom do 50 perpera. Plaća otočkog kneza bila je 120 perpera.

Lopudski knez

Kneza za Lopud i Koločep biralo je Veliko vijeće od 1457. također među vlastelom. Za jednogodišnjeg mandata bio je vrhovni upravitelj i sudac, ali mu vlast nije bila apsolutna, jer je redovito sazivao svo stanovništvo na javne zborove na kojima je donosio i objavljivao uredbе. Knez koji je upravljao Lopudom po uputama Senata, zajedno je s zborom stanovnika donosio odredbe o stražama, a posebno o obrani otoka od gusara, koji su često napadali ovaj bogati otok. No, postojale su i razvijene bratovštine, od kojih su neke prerasle u cehovska udruženja, sa skupštinama (Lopudska universitas), sa svojim sucima. Lopudski je knez stolovao u raskošnom kneževu dvoru.

Lastovski knez

Udaljeniji otoci imali su vrlo razvijenu autonomiju, otočke su bratovštine preuzimale i više političkog utjecaja. Lastovska je otočka zajednica imala svoje regule, svoje običaje, svoju skupštinu "universitas", svoju općinu "communitas", svoj puk, svoje, plemstvo i svoj Statut iz 1310. godine. Lastovo kroz povijest nije bio lagan "zalogaj" za "tvrdu" dubrovačku vladu zbog snažne autonomije te pučinske lokalne zajednice (krvavo ugušena lastovska buna 1602.). Dubrovčani od 1358. šalju na Lastovo kneza izabranog među uglednijim patricijskim obiteljima. Do dolaska kneza lastovski je zbor, odnosno universitas jedina zakonodavna vlast, koja sve do 1370. samostalno funkcionira, nakon čega mu vlast slabi. Knez je kao izvršna vlast imao službeni pečat Republike, uz sudsku vlast. Plaćali su ga Lastovčani, a bili su dužni prevoziti ga, davati mu drva, zatim ga, po stalno utvrđenim cijenama, opskrbljivati mesom, ribom i povrćem. Knez je stolovao u kneževu dvoru sred mjesta.

Mljetski knez

Od dolaska benediktinaca na Mljet u 12. st., a otok je crkveno pripadao dubrovačkoj nadbiskupiji, benediktinska opatija sv. Marije vršila je uz crkvenu jurisdikciju i civilnu i sudbenu vlast. Već sredinom 14.st. Dubrovčani nastoje na otok slati svog kneza, no to ne ide jednostavno. Od 1410. knez Šipana i otoka odlazi na Mljet 3 puta za vrijeme svog mandata, pa obavlja kneževske dužnosti. Od 1493. bira se knez za otok Mljet na 7 mjeseci sa sjedištem u Babinu Polju. Prvi mljetski knezovi nisu stalno boravili na otoku, već su dolazili nekoliko puta godišnje.

Stonski knez

Od 1343. stonskog kneza bira Veliko vijeće na 6 mjeseci s plaćom od 200 perpera. Uz kneza, drugog grada Republike, kako se nazivao Ston, jako strateško uporište i mjesto gdje su bile Dubrovčanima prevažne solane, biraju se i 2 kapetana, jedan sa sjedištem u Trstenici, a drugi u Stonu.

Mjesto stonskog kneza bilo je jako važno zbog strateškog značaja Stona i Pelješca za Republiku, te se smatralo jednom od najodgovornijih dužnosti, pa su na taj položaj birana samo izuzetno ugledna vlastela. Mjesto kapetana u Trstenici također je bilo od izuzetne važnosti, dok je dužnost kapetana u Stonu mogao obnašati i vlastelin iz srednjih slojeva. Knez je stolovao u svom Dvoru.

Slanski knez

Slano s Primorjem pripojeno je dubrovačkom teritoriju 1399. Veliko je vijeće najprije biralo kneza za Slansko primorje na 3 mjeseca, a kasnije na 6 mjeseci s plaćom od 200 perpera. Zahtjevnost njegovih poslova bila je ista kao i kod stonskog kneza. Upravljeo je cijelim područjem, u njemu sudio, određivao kazne u građanskim i krivičnim parnicama, ubirao državne pristojbe, dadžbine i poreze. Knez je mogao biti samo vlastelin, a kapetan ili potknez i pučanin. Sjedište mu je bilo u Slanome, u lijepom i postojećem Kneževom dvoru. Jedan potknez imao je sjedište gdje i knez, drugi u Osojniku.

Konavoski knez

Prvi konavoski knez izabran je u Senatu 1420., dok je sve ladanjske knezove biralo Veliko vijeće I on je biran među vlastelom, jedan od najznamenitijih bio je književnik Ivan Gundulić. Knežev mandat trajao je 6 mjeseci, a ako bi otkazao dužnost morao je platiti kaznu od 100 perpera. Knez je imao punu upravnu i sudsku vlast u svojoj knežiji, teže slučajeve predavao je dubrovačkom sudu. Rezidencija konavoskog kneza bila je u kneževu dvoru u

Pridvorju. Knežiju su činili: knez, knežaci (kneževi čuvari) i kancelar. Knez je imao dva pomoćnika – potkneza. Sjedište jednog bilo je u Površi, a drugog u Mrcinama. U razdoblju od 1420. pa do kraja 15. st. izabrana su 134 konavoska kneza. Bila je to, očito, nepopularna dužnost među dubrovačkom vlastelom.

Kneževi dvorovi po dubrovačkom teritoriju imali su uporišne, strateške položaje i funkcije.

SUSTAV OBRANE DUBROVAČKE REPUBLIKE - FORTIFIKACIJSKI KRAJOLIK

Sukladno geostrateškom položaju Dubrovnika, u već elaboriranom prilogu, dubrovačka komunalna zajednica, a onda i država, kroz cijelo je vrijeme svog dugog postojanja naročitu pažnju posvećivala utvrđivanju i obrani svog teritorija. U prvom redu odnosi se to na sam grad Dubrovnik, a potom na planirane i utvrđene gradove Stona i Malog Stona, te Cavtata. Osim izgradnje sustava zidina oko navedenih gradova, Dubrovačka je Republika izgradila čitav niz fortifikacijskih građevina u svrhu obrane svog teritorija i svog stanovništva. Pored utvrđenja građenih od države po cijelom teritoriju, postoje i utvrde koje su slično kao i u svim jadranskim, ali i europskim, uzmorskim mjestima služile za obranu od gusara, pljačkaša, agresora - njih su gradile razne zajednice, bratovštine, cehovi, samostani, autonome općine (universitas) i pojedinci iz svojih sredstava, ali uz dozvolu vlade Republike.

Fascinantno je da gotovo cijeli sustav dubrovačke obrane postoji i danas, te da je u nedavnom Domovinskom ratu (1991.-1995.) iznova poslužio.

Fortifikacijski objekti i sustavi tijekom cijele povijesti pretežno su bili vezani za obranu naseljenih mjesta, u prvom redu za zaštitu stanovništva (gradovi-tvrđave), zatim komunikacijskih pravaca, važnijih raskrižja, riječnih prijelaza i ušća, luka i sidrišta, državnih kopnenih granica i obalnih linija. Uloga, značenje

i oblici sustava obrane mijenjali su se ovisno o razvoju vojne doktrine i koncepcije vođenja rata, dometa i rušilačke moći oružja.

Utvrđenja i fortifikacijski sustav dubrovačkog područja koja je gradila Republika

1. Dubrovačke gradske zidine

Čvrsti i monumentalni obruč kamenih zidina čini Dubrovnik onakvim kakav on jest - one ga oblikuju, definiraju, ukrašavaju i ističu. A zidine i Grad su jedno - skupa su nastajali, razvijali se i zajedno starili. Jer, Grad bez zidina nije mogao opstati i one su, uz gradskog zaštitnika svetoga Vlaha, bile čuvar njegove slobode, njegova duha i sva njegova bogatstva. Sloboda je više puta bila ugrožena: od Saracena, koji su 966./67. petnaest mjeseci opsjedali Dubrovnik, pa makedonskog cara Samuila, koji je koncem 10. stoljeća prouzročio požar u Gradu, preko srpskih vladara koji su puna dva stoljeća, od 12. do 14. st., uporno prijetili i pokušavali ga opsadama i ratovima zauzeti, sve do Venecije, koja se cijeli srednji vijek i sve do svoje propasti nije odrekla težnje i nastojanja da Dubrovnik postane njezin trajni posjed. Velika i stalna opasnost bili su i Turci, od trenutka njihova pohoda na Europu do trenutka kada se mala Dubrovačka Republika, našla u okruženju njihova teritorija. I u najnovijoj povijesti, koncem 20. stoljeća, Dubrovnik je proživio tešku opsadu Jugoslavenske narodne armije s pridruženim paravojsnim jedinicama Srba i Crnogoraca koje su, u agresiji na Republiku Hrvatsku, Dubrovnik opkolili, izolirali, izgladnjivali, prekinuli mu dotok vode, pak, bombardirali i zapalili.

Za vrijeme ratne agresije na Republiku Hrvatsku od 1991-1995, Jugoslavenska narodna armija provodila je specijalnu vrstu rata nazvanu kulturni genocid, s namjerom azaranja povijesti i kulture hrvatske nacije. Valja naglasiti kako se plan agresije na Hrvatku očitovao kroz ratnu lozinku „ spaljene zemlje“, a Dubrovnik, kao značajni hrvatski povijesni grad, jasno je i neporecivo svjedočanstvo.

Pimjerice, od 824 građevine unutar dubrovačkih Gradskih zidina njih 566 zadobilo je izravne pogotke; 75% gradskih krovova potpuno je uništeno ili oštećeno u teškom bombardiranju; ulice i pročelja povijesnih kuća dobile su 314 izravnih pogodaka, Franjevački samostan 48, a glavna ulica Stradun čak njih 50. Devet gradskih palača potpuno je spaljeno.

Na gradske zidine je do 1994. godine palo 111 granata prouzročivši štete na 128 mjesta. Oštećenja su se nastojala sanirati što je bilo prije moguće, a financiranje popravaka omogućile su brojne donacije. Među prvima bila je ona UNESCO-va.

Dubrovačke zidine duge su 1940 metara i tvore složeniji fortifikacijski sustav koji se sastoji od glavnog gradskog zida, 16 kula, 3 tvrđave, 6 bastiona, 2 ugaona utvrđenja, 3 predziđa s nizom toreta - niskih polukružnih kula, 3 jarka, 2 predutvrde – tvrđave, te valobrana Kaše i 2 podizna mosta. Mjestimično su visoke i do 25 metara a glavni je gradski zid s kopnene strane debeo 4-6 metara dok s morske strane njegova debljina iznosi 1,5-3 metra.

Današnji opseg zidina nastao je u drugoj polovici 13. stoljeća te se one sustavno osuvremenjuju i grade sve do 1660. Svaka utvrda ima svoje ime; većina nosi imena svetaca, neke se nazivlju po svom položaju (Kula od Ploča, Kula ribarnice, Kneževa kula itd.) a neke po vrsti utvrde (Revelin, Kantonata). Zidine su gradili brojni domaći zidari i klesari od lokalnog kamena i smjese vapnenog morta, a među njima su posebno bili cijenjeni graditelji svodova

koji su te arhitektonske dijelove izrađivali od vodenog kamena, *sedre*, laganog, mekog i podatnog za oblikovanje, koji se brao u Mlinima u Župi Dubrovačkoj. Projektanti su bili domaći i strani graditelji, odabrani od gradske vlasti i cijelo vrijeme nadzirani u svom radu, među kojima se ističu Paskoje Miličević, Marin Držić, Nikifor Ranjina, Juraj Dalamtinac, Michelozzo Michelozzi iz Firence, Onofrio i Simeon della Cava, Antonio Ferramolino iz Bergama, Mark-Antonio Bettacci iz Firence te Seporoso Mateucci iz Ferma. Grad je financirao izgradnju fortifikacijskog sustava putem sredstava namaknutih iz raznih izvora - uglavnom carina na razne proizvode ali i raznovrsnih fondova, ostavština, a u kriznim vremenima znalo se raspisati i državni zajam za njihovu modernizaciju.

Prvotne zidine su se sastojale od glavnog gradskog zida koji je imao nazubljeno krunište i obilazni hodnik osvođen na sustav konzola i svodića. Za vrijeme obrane **hladnim oružjem**, osim osobnog naoružanja (mač i bodež, luk i strijela, štit i koplje) upotrebljavali su se samostrijeli te ratne sprave poput spingardi, koje su izbacivale zapaljene jake strijele i kamene kugle, te tvrđavski samostrijeli.

U obrambenom sklopu nalazile su se otvorene **kvadratne** kule, od kojih su one na strateški osjetljivim mjestima bile veće i jače. Zatim se zidinama u 14. st. pridodaju predziđa te se ujedno miri s kulama znatno povisuju kako bi odoljeli suvremenim ratnim spravama. Pridodaju se također s kopnene strane gradski jarci s podiznim mostovima.

Razvojem ratnih sprava, koje su omogućavale sve veći doseg jakih strijela i kamenja, gradski zidovi se sve više povisuju. Tada se kule zatvaraju, presvođuju i dobijaju unutrašnje prostorije te znatno povisuju, dobijajući uski, visoki izgled. Ali sistem obrane ostao je isti kao u ranijem razdoblju. Ova faza razvoja gradskih zidina poklapa se sa stilskim razdobljem gotike.

Pojavom **vatrenog oružja**, kojim se Dubrovnik među prvima opskrbljuje, mijenja se način ratovanja i stoga dolazi do generalne rekonstrukcije gradskog fortifikacijskog sklopa. Dotadašnja relativno tanka i visoka utvrđenja bila su idealna artiljerijska meta koja se lakše pogađala i rušila. Zato se zidovi ojačavaju, **podvostručuju**, kule se dijelom ispunjavu nasipom, a tada dolazi do znatnog sniženja i kula i gradskih zidova, s formiranjem širih platformi za smještaj tada moćne artiljerije. Obrana grada se s vrhova zidina premiješta u njihovo podnožje. Tvrđave dobijaju kazamate, kule topovske otvore i kruništa oblikovana jakim prsobranima. Grade se jake **oble tvrđave** i bastioni a ispred Grada predutvrde - revelini, sa širim brisanim prostorom ispred njih. Ova etapa razvoja gradskih zidina poklapa se sa stilskim razdobljem renesanse. Pojavom vatrenog oružja u Dubrovniku se 1351. godine počinju koristiti prvi topovi a 1410. godine osnovana je dubrovačka ljevaonica topova. Njihova izrada bila je pod strogom državnom upravom koja je pomno birala ljevače topova. Isprva su to bili stranci a zatim domaći majstori kovači i ljevači, među kojima se posebno ističe vrsni Ivan Krstitelj Rabljanin.

Nedavno (2005-2009.), senzacionalno arheološko otkriće unutar perimetra zidina, između kula Minčete i Gornji ugao iznjedrilo je cijeli metalurški pogon za proizvodnju oružja u samom srcu grada. Naime, u 15. stoljeću ove dvije kule se direktno povezuju gradskim zidom pa tako „klijesta“ kao obrambeni element nestaju, no postaju sastavni dio grada koji će dobiti važnu i vrijednu ulogu. Postaju industrijska, metalurška, zona u kojoj se pripremao barut ali i lijevala bronca te proizvodilo oružje. Bilo je to idealno mjesto za takav onodobni vrijedni i vitalni sadržaj, pošto je bio u gradu, zaštićen gradskim zidinama a opet odvojen od stambenog dijela, kako bi se zaštitio od dima i smrada ali i kako bi se spriječilo eventualno širenje požara. U današnjem izvrsno prezentiranom arheološkom muzeju „in situ“, bez komparativnog primjera u Europi, a zaslugom Društva prijatelja dubrovačke starine, civilnoj udruzi koja 60 godina skrbi o zidinama, može se vidjeti arhitektura lijevaonice, sa svim originalnim sadržajima: talionicom, kaluparnicom, bazenima s vodom, kanalom s taložnicima te spremištem pijeska, koja je radila do 17. st.

Razvojem artiljerije i sve daljim dovezima te razornijom moći topova, u 17. stoljeću neke kule se u potpunosti zapunjavu zemljanim nasipom a u sklopu glavnog gradskog zida grade se *bastioni* - peterokutne jake utvrde skošenih zidova čija je visina izjednačena s visinom zidnog platna. Pojedine tvrđave dobijaju neke osnovne elemente bastiona poput *uha* ili *kljuna*. Ali način obrane je ostao isti kao u ranijem razdoblju. Ova završna faza gradskih zidina poklapa se sa stilskim razdobljem prelaska renesanse u barok. I u takvom obliku dubrovački fortifikacijski sustav doživio je svoju završnicu u 17. stoljeću od kada je, pa sve do pada Dubrovačke Republike, tj. do početka 19. stoljeća, ostao konceptijski nepromijenjen.

Zidine su svojim kamenim obručem onemogućavale slobodan ulazak u Grad, pa se komunikacija odvijala na kontroliranim mjestima, kroz gradska vrata smještena na istočnom i zapadnom dijelu zidina, preko podiznih mostova. U večernjim satima gradska vrata su se zatvarala i do jutra nitko nije mogao niti ući niti izaći iz Grada. Tek su početkom 20. stoljeća na sjevernom dijelu zidina probijena treća gradska vrata, tzv. Buža, zbog čije se uspostave srušio dio sjevernog predziđa. Jedini slobodan pristup Gradu u noćnim satima omogućavalo je more kroz gradsku luku pa se ona već u najstarije vrijeme zatvarala posebnim lučkim lancima sazdanim od jakih veriga i drvenih greda. Za razliku od danas, kada šetnja gradskim mirima predstavlja poseban doživljaj i zadovoljstvo koje se pamti, u staro doba zidine su bile zatvorene za javnost i samo je strogo kontrolirana straža smjela vršiti ophodnju na njima. Postojao je i poseban **sustav signalizacije i dojave sigurnosnog stanja udaranjem u zvono.**

Dubrovačka Republika nije imala stalnu vojsku već su tu službu po potrebi obavljali plaćenici, tzv. barabanti, pretežito iz sjeverne Hrvatske i Ugarske. Posebna brigada vodila se o naoružanju, da ono bude uvijek suvremeno i spremno za upotrebu. **Zidine su funkcionirale kao središnji, centralni dio ukupnog fortifikacijskog i sigurnosnog sustava obrane Dubrovnika.**

Ovaj monumentalni fortifikacijski sklop plijeni svojom ljepotom i jednostavnošću u koju su se stopili brojni i raznovrsni obrambeni elementi u jedinstvenu cjelinu. Ipak njegovim korpusom dominiraju četiri tvrđave smještene na "uglovima" Grada: Minčeta, Bokar, Revelin i Sveti Ivan, te ona peta, Lovrjenac, koja na zapadu izvan Grada izranja iz mora. Tvrđava **Minčeta** postavljena je na najvišoj gradskoj točki, na sjevernom uglu, te svojim položajem dominira Dubrovnikom. Jedina je to danas gradska utvrda s razvijenim jakim kruništem koja je postavljena na istaknuto podnožje - bubanj. On na vrhu tvori široku platformu za topove a u svojoj unutrašnjosti na dvije razine sadrži radijalno postavljene kazamate. Minčeta je imala i važnu ulogu u opskrbi Grada vodom, kada je 1437. iz Šumeta kanalima dovedena u Dubrovnik izvorska voda, pošto se u njoj vodovod razdvajao u dva kraka i dovodio vodu na Malu Onofrijevu fontanu na istoku te Veliku Onofrijevu fontanu na zapadu.

Tvrđava **Bokar** nalazi se na jugozapadnom uglu i predstavlja kazamatnu utvrdu s dvije razine u unutrašnjosti te otvorenom platformom na vrhu. Dijelom leži na morskoj hridi pa njezino podnožje, formirano sustavom svodova, plače more i do njega se za lijepa vremena može podvući manjom barkom.

Tvrđava **Revelin** smještena je na istočnom uglu i obrubljena je gradskim jarkom. U svojoj unutrašnjosti krije ostatke povijesnog razvoja prostora na kojem je izgrađena a današnji oblik dobila je sredinom 16. st. s funkcijom jake predutvrde koja je branila prilaz istočnim gradskim vratima. U dijelu podnožja tvrđave postoji sustav kazamata posložen u obliku meandra.

Tvrđava svetog Ivana smještena je na jugoistočnom uglu te se danas u njoj nalazi slikoviti akvarij u prizemnim prostorima, dok katovi čuvaju i prezentiraju postav pomorskog muzeja. Današnji izgled dobija polovicom 16. stoljeća kada je bila tvrđava koja je izranjala iz mora i svojim topovskim otvorima smještenim gotovo na morskoj razini priječila ulazak neželjenom brodovlju u gradsku luku. U svojoj unutrašnjosti izvorno je sadržavala jedan kat a završava prostranom terasom na kojoj su bili smješteni topovi. U drugoj polovici 19. st. gradi se Porporela, kamena obala s lukobranom, koja je tvrđavu razdvojila od mora.

Na 37 metara visokoj morskoj hridi uzdiže se **Lovrjenac**, impozantna samostojeća tvrđava trokutastog oblika, razvedena na četiri razine sa širokim platformama za topove, čija je unutrašnjost oblikovana na način da se oko središnjeg atrija nižu tvrđavske prostorije. Svojim sadržajima je omogućavala višemjesečni boravak i opstanak u izolaciji. Na glavnim ulaznim vratima uklesan je znameniti natpis "Non bene pro toto libertas venditur auro" (Ni za sve zlato ne prodaje se sloboda), a danas je Lovrjenac najčuvanije svjetsko „hamletišće“.

Više od 60 godina zidine uspješno održava građanska udruga Društvo prijatelja dubrovačke starine.

Dubrovačke gradske zidine jedan su od najbolje očuvanih europskih fortifikacijskih sklopova, najmonumentalniji spomenik arhitektonske baštine Dubrovnika, čuvar slobode, najvrijednijeg što su Dubrovčani posjedovali. Zidine imaju funkcionalnu ulogu obrane, ali svojom kompaktnošću pridonose estetskom doživljaju ljepote i jednostavnosti, s njih se „čita“ i shvaća dubrovački urbanizam. Nužno ih je staviti u širi kontekst obrane grada, te ih povezati s utverdama na brdu Srđ neposredno nad gradom, te utverdama na otoku Daksi, Lokrumu, što čini cjelinu koja je dio sačuvanog dubrovačkog fortifikacijskog krajolika.

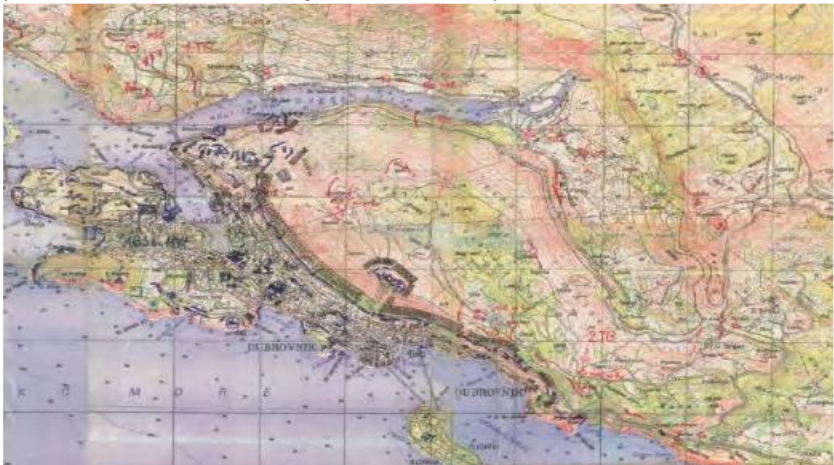

SRĐ - fortifikacijski krajolik

Masiv Srđa protagonist je gotovo svake vizure Dubrovnika, jer mu je kolijevka, zaklon, štit i obrana.

Brdo dijeli povijest s gradom nedjeljivo, još od pradavnih, prapovijesnih vremena prvotnog dubrovačkog teritorija Astoreje, unutar distrikta Brgata, jer je bio najizrazitija „terra firma“, djedina, prvotni teritorij i najjače oružje u njegovoj obrani.

Zbog iznimnog geostrateškog položaja Srđ je imao važnu ulogu u fortifikacijskom sustavu Dubrovnika u svim povijesnim epohama. Ovaj je položaj do francuske okupacije imao funkciju izviđačke osmatračnice (i srednjovjekovnu crkvicu sv. Srđa i Bakha na mjestu istočno od današnjeg Fort Imperiala), jer se snažnije utvrđivanje izdvojenih punktova smatralo opasnim zbog mogućeg neprijateljskog osvajanja i pretvaranje u uporišta protiv grada. To se u ovom slučaju odnosi na vrh platoa Srđa i prostor otoka Lokruma (ni lazaret tamo nije zaživio). Stoga se u vrijeme Republike ovaj prostor prvi put vojno i strateški analizira u 17. st. izvještajem čuvenog vojnog inženjera Mihajla Hranjca. Zbog opasnosti od Turaka krajem 17. st. Dubrovčani su počeli s utvrđivanjem položaja na Bosanki i Brgatu, kao i po predgrađima Dubrovnika, no to su bila poljska utvrđenja, pa stoga do danas nisu sačuvana, premda su održavana do kraja Dubrovačke Republike.

Napoleonov rođendan 15. kolovoza 1812. Predstavljala je Carska tvrđava ključnu, moćnu utvrdu fortifikacijskog **trapeza obrane Dubrovnika** (tvrđave Delgorgue, Royal, Lovrjenac, Imperial).

Austrijanci su obje tvrđave, i Fort Imperial i Fort Royal proširili i usavršili, pa stoga upravitelj vojnog okruga, austrijski pukovnik Giuseppe Amerling točno zaključuje: *Fort Imperial nije ništa drugo doli obrambena vojarna s dva polubastiona sa svake strane. Među svim obrambenim objektima koje Dubrovnik posjeduje, ona je najviša i najvažnija za zemaljsku obranu grada.*

Tvrđava Fort Imperial bila je u punoj obrambenoj funkciji u vrijeme Domovinskog rata 1991./92., kada je uz iznimno važnu ulogu u obrani Grada, postala stvarnim i simboličkim uporištem hrvatskog otpora, s koje su branitelji sačuvali i obranili Dubrovnik. U ratnim je razaranjima Fort Imperial teško oštećen, pa se sukladno njegovoj povijesnoj važnosti očekuje i primjerena obnova.

Dva stoljeća novije povijesti i ratne tehnike sačuvano je u tom kompleksu, kao novovjekovna dopuna milenijskom slijedu dubrovačkih gradskih utvrđenih zidina, pa je **tvrđava Fort Imperial na Srđu strateški dosljedan nastavak utvrđenja i obrane Dubrovnika.**

Sustav fortifikacijskog krajolika platoa Srđa

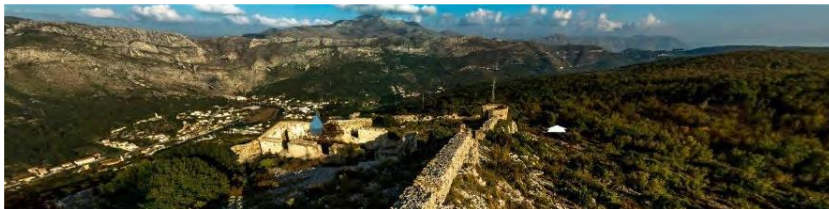
Premisa postojanja fortifikacijskog pejzaža je integritet glavnih karakteristika koje definiraju krajolik kao takav. Jedan od njegovih atributa je i široka sloboda vizura koje se pružaju iz utvrda, a koja je potrebna radi strateškog manevriranja i međusobnog komuniciranja. Oduzimanjem esencijalnih atributa vizura i pristupa ovim građevinama, narušava se njihov pojedinačni integritet, a time i ukupnost osjetljive cjeline fortifikacijskog krajolika.

Fancuska je okupacijska vlast u Dubrovniku, uočivši strateške potencijale započela izgradnju **tvrđava Imperial** i **Delgorgue** prema najmodernijim tadašnjim dostignućima vojne arhitekture. Fancuske vlasti su najvjerojatnije izgradile i **streljački poligon**, rijetki primjer takve vojničke arhitekture u Hrvatskoj. Austrijske vlasti dodatno utvrđuju Srđ poboljšavajući ove tvrđave, te grade 8 izdvojenih borbenih položaja, takozvanih **reduta** duž sjevernog i istočnog ruba platoa Srđa. Sve tvrđave i redute bile su u međusobnoj vizualnoj komunikaciji, ali i povezane putevima koji su omogućavali brzo premještanje vojnih jedinica, ali i opskrbu udaljenijih položaja. Austrija je 1851. osim reduta izgradila i **bateriju Crni Do** na jugozapadnoj padini Srđa, a nešto niže 1866. **tvrđavu Nuncijata** koja je čuvala ulaz u Dubrovnik i morski ulaz u Rijeku dubrovačku.

Tijekom II. Svjetskog rata sve redute na Srđu i utvrda na Žarkovici bile su obnovljene, nadograđene. U drugoj polovici 20. st. jugoslavenska vojska gradi niz **bitnica**, odnosno protuavionskih topničkih položaja s podzemnim bunkerima za skladištenje municije i smještaj vojnika na južnom hrptu platoa Srđa ispod sela Bosanke. Ove građevine su korištene kao važne točke i tijekom Domovinskog rata.

Popis obrambenih građevina, tvrđava, utvrda, reduta, topovskih bitnica, septina, te kružne povezne komunikacije među njima:

-Fortifikacije:

Tvrđava Imperial

U cjelini sačvana i čitljiva tvrđava, s francuskom jezgrom i austrijskom dogradnjom i usavšavanjem tijekom 19. stoljeća;

Utvrda Delgorgue na Žarkovici

dio obrambenog sustava Dubrovnika u sklopu cjeline fortifikacijskog krajolika, branila je s istočne strane prilaz gradu i moru na visinskoj koti iznad sv. Jakova na Višnjici, na potezu prema Brgatu Gornjem, početak gradnje u vrijeme francuske okupacije Dubrovnika 1806., s oblikovnim sustavom utvđenja 19. st. Funkciju zadržava i u vrijeme Austrije, kada je dograđena i proširena u vrijeme ratne opasnosti 1866.

Utvrda Strinčjera

Locirana jugozapadno od tvrđave Imperial na širokom platou uzvisne, građena je nakon 1870., služila i kasnije sve do Domovinskog rata.

Streljački poligon „Streljana“- Bosanka

Smješten jugozapadno od sela Bosanke, na zaravni platoa Srđa, tlocrta vrlo izduženog pravokutnika, s oba izdužena kraja zidan visokim kamenim zidom, prva polovica 19. st. Vojničko vježbalište, pučki zvano „streljana“ opremljeno

je raspoznatljivim i djelomično sačuvanim elementima, poput zidanih prepona. Poligon bez komparativnih primjera u hrvatskim prostorima, a i šire.

Utvrda Tumba-Brgat Gornji

Utvrda Tumba izgrađena u 15. st. na strateški ključnom mjestu za kontrolu graničnog prijelaza, zaštićena je kao arheološki lokalitet. Ostaci perimetralnih zidova, odnosno njihova struktura toliko je narušena da je zadržavanje u njenoj blizini vrlo opasno, zbog mogućnosti urušavanja. Taj je položaj bio kao stvoren za obranu i kontrolu pristupa Bosanki, Dubrovniku, Župi i Rijeci dubrovačkoj, te se koristi i u vrijeme francuskog zauzeća Dubrovnika.

Ostaci sanitetskih objekata u Gornjem Brgatu

Reduta Strinčjera

Reduta Gradac

prapovijesni lokalitet, linija kat. općine Prijevoj i Rožat, gradinski lokalitet, izgradnja utvrde sredine 19. st., potencijalni arheološki lokalitet, u kontinuiranoj vojnoj uporabi;

Reduta Gradac mali

na ovom području kao i ostalom pribalnom prostoru važne kopnene komunikacije branile su dvojne gradine, a ovaj se lokalitet ne može atribuirati bez arheoloških istraživanja, vjerojatna datacija kao i prethodni;

Reduta Kotline

Reduta Kapele

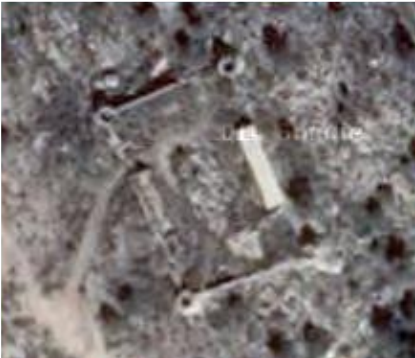
Reduta Dolić, arheološki lokalitet

Reduta Dolić mali, arheološki lokalitet

Reduta Bratitovo

Bitnice – Bosanka

Baterija Crni Do

Serpentinasti put od grada do Fort Imperiala

Gradnja Fort Imperiala odužila se zbog težine terena i probijanja dugih serpentina uz padinu Srđa, a njihovo konačno oblikovanje razrađuje se od 1839.-1845.

Vojna kružna cesta na platou Srđa – potrebno je detaljnije utvrditi i prezentirati kružnu komunikaciju koja je na platou Srđa povezivala sve redute s Fort Imperialom.

Lokrum: Fort Royal

premda je u vrijeme Republike na Lokrumu bio „samo“ benediktinski samostan sv. Marije s obližnjom kulom iz 17. st., povjesničari blježe da Francuzi već u drugoj polovici 1806. počinju utvrđivati položaj na Lokrumu, shvaćajući njegovu stratešku važnost, baš kao i potrebu izgradnje jake tvrđave na Srđu. Fort Royal - Kraljevska tvrđava - dobila je ime po podkralju Italije Eugeneu Beauharnaisu, Jozefininom sinu i Napoleonovom posinku. Austrijanci tvrđavu nadograđuju, proširuju sukladno suvremenoj vojnoj tehnici.

Uz sve navedeno, Srđ najbolje ilustrira milenijske napore Dubrovnika da se održi na razmeđu istoka i zapada. Svoj su trag na Srđu ostavile sve državne tvorevine koje su vladale ovim prostorima, pa na njemu nalazimo koncentraciju građevina vojne namjene koje svojom formom svjedoče o vremenu i o tadašnjim vojno-obrambenim dostignućima. Najposlije, s platoa Srđa s razvijenim fortifikacijskim krajolikom sjajno se sigurnosno komunicira na sve četiri strane svijeta: Lokrum, Žarkovica, Brgat Gornji prema Župi, Nuncijata, Gruž, Lapad, Rijeka dubrovačka, Daksa, Koločepski kanal....ne zanemarujući njegov vegetacijski fond i prirodni eko sustav.

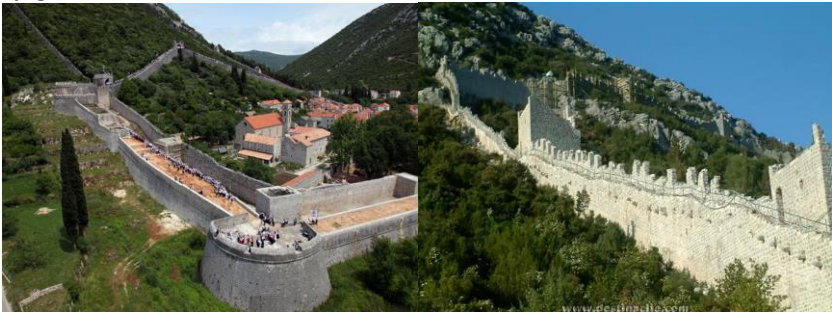
Stonsko područje (Ston i Mali Ston)

Ston je po značaju drugi utvrđeni grad Dubrovačke Republike

Stonske zidine/ forifikacijski sklop

Nakon što je Dubrovačka Republika kupila poluotok Pelješac 1333. godine, vrlo značajan posjed, strateški izuzetno važno položen, proširila je svoj teritorij na zapad, stekavši kontrolu nad morskim prometom južnog dijela Jadrana i ušća Neretve. Time je također dobila u baštinu vrijedna poljodjelska i stočarska zemljišta te nadasve vrijedan rudnik - stonska solila, kojim je od Venecije preuzela monopol prodaje soli na Južnom Jadranu i zemljama njegova zaleđa.

Odmah se donjela odluka da se područje mora utvrditi i zaštititi od napadača kako onih s kopna tako i s mora. Ključno strateško mjesto tvorila je Prevlaka - uski prolaz kojim je taj poluotok spojen s kopnom. Na tim su mjestima, obalama Stonskog kanala i Malostonskog zaljeva, izgrađene planirane urbane jezgre - Ston (Castrum Istius maris) i Mali Ston (Castrum Illius maris), „dvomorski“ gradovi.

Upravo tu, na Prevlaci, tj. na padinama brda Podzvizd sagrađen je stonski fortifikacijski sklop koji je svojim pružanjem obuhvatio tri povijesna gradića: **Ston, Mali Ston i Broce**. Bio je dug preko 7.500 metara a, pošto je onaj dio od Stona do Broca srušen u 19. stoljeću, danas je očuvan sklop u dužini oko 5.500 metara. Osim osnovnog zidnog platna sastoji se od tri tvrđave (**Veliki Kaštio, Koruna i Podzvizd**), 41 kule, 7 bastiona (Sokolić, Arcimon u Stonu, tri bastiona Velikog Kaštela, bastion Podzvizda i malostonski Arcimon), 4 predziđa (istočno i jugozapadno u Stonu, jedno pred Malim Stonom i jedno pred Korunom), te jarka ispunjenog vodom koji je opasivao zapadni, južni i istočni bok Stona. S izgradnjom stonskih zidina započelo se odmah 1333. godine, i to građenjem Velikog zida - zida duž Prevlake na istočnim padinama Podzvizda. Gradnja ovog velebnog sklopa sa nizom kula i utvrđenja trajala je do početka 16. stoljeća a kasnija razdoblja donosila su samo njihove prilagodbe novim uvjetima ratovanja.

Ston

Grad Ston je bio administrativno-upravno središte područja, sjedište lokalne uprave u Kneževu dvoru i zgradi kancelarije, sjedište biskupije, sjedište vojne uprave nad cijelom obranom tog dijela Republike, sjedište nadzornika gradnje, uprave solane te sanitarne uprave s bolnicom.

Već samo lociranje Stona, uz obale zaljeva i u ravnici Stonskog polja sa solanama, odaje smjelost i širinu htijenja dubrovačke Općine, koja tu provodi svoju promišljenu, plansku izgradnju. Sve je predviđeno, određeno i zadano:

od pravilne, racionalne podjele zemljišta i površina grada opasanog zidinama, do trezvenog uključivanja u zadane formate oblikovanja prostora svih funkcija života. Grad je organiziran, tako da mu je jezgra kontinuirano sastavljena od pravilnih nizova stambenih blokova jednake veličine, javnih prostora s građevinama sakralne i javne namjene, a njegov se obim kroz stoljeća širi i prilagođava obrambenom sustavu, do postizanja završne fortifikacijske opne u obliku peterokuta.

Stanovnici Stona bili su, uz nešto obrtnika i trgovaca, te vlastele, koja je po službenoj dužnosti morala tu povremeno boraviti (knez, kaštelan, oficijali solana, dogane i raznih gradnji), pretežno slobodni seljaci koji često uzimaju u najam od vlastele gradilišta ili već zgrađene kuće, obrađujući u okolici grada zemlju pod raznim uvjetima.

Mali Ston

Predstavlja primjerak kasnosrednjovjekovne planske gradogradnje a osnovan je odredbom Velikog vijeća Dubrovačke Republike potkraj mjeseca svibnja 1335. godine. Do danas su očuvana tri njegova plana, tri jedinstvena

dokumenta planske izgradnje grada u 14. stoljeću, koji se čuvaju u zbirci Cathasticum Državnog arhiva u Dubrovniku.

Mali Ston je, uz obrambenu, imao trgovačku funkciju, pošto je bio izvozna teretna luka prvenstveno soli, ali i ostalih proizvoda poput kože, vune, vina i ostalih poljoprivrednih proizvoda, sa skladišnim prostorima, vojnu funkciju, pošto je bio sjedište obrane teritorija od agresora s kopna te pomorsku funkciju, jer je bio zaštićena i utvrđena luka sa brodogradilištem.

Godine izgradnje značajnijih kula i tvrđava Stona i Malog Stona:

Veliki zid: 1333. - 1336/7.

1335. prve četiri kule na zidu iznad Malog stona

1349. kule ispod Podzvizda

Podzvizd: 1335. - početak 17. stoljeća kontinuirani radovi

1446. južni prsobranski zid, 1449. predziđe, 1499. sjeverozapadni bastion

Koruna: 1347. - 1499. od jednostavne utvrde do razvijene kasnosrednjovjekovne fortifikacije

Kula barabanata: 1349.

Kula Nad velom vodom: 1357.

Veliki kaštio: 1357. - 1613.

1396. predziđe, 1489. i 1490. ojačavanje zidova, isto 1613.

Ston: 1407. obzidavanje, 1475. sjeverni zid, 1441. istočni jarak, 1446. istočno predziđe, 1408. zapadni zid od Stona do Podzvizda sa kulama

Toljevac: 1471.

Arcimom u Malom Stonu: 1473.

Stoviš: 1475.

Minčeta: 1491.

Arcimom i Sokolić: 1504.

Fortifikacijski sustav stonskog područja i danas, sačuvan gotovo u cjelosti, impresivno je svjedočanstvo vizije i strategije obrambeno-sigurnosnih zadatosti, posebno realizacije te vizije koja svoju ulogu ima i u suvremenosti. Nakon višegodinje obnove stonskih zidina (teče obnova Veliki kaštio), one su u cijelosti postale prohodne i predane javnosti, zahvaljujući investiciji Društva prijatelja dubrovačke starine, a prihod s njim postaje spomenička renta koja se vraća spomeniku.

Tvrđava Sokol u Konavlima

Sokol grad izgrađen je na nepristupačnoj, više d 25 metara visokoj stijeni koja je prirodna tvrđava. Svojim položajem kontrolira cijelo istočno područje dubrovačkoga kraja, a također kroz stoljeća i glavnu prometnicu koja iz Konavala vodi na sjever u današnju Hercegovinu i unutrašnjost Balkana. To su glavni, izrazio strateški razlozi zašto je lokalitet naseljen od prapovijesti do danas.

Iako se pod sadašnjim imenom prvi put spominje 1373., arheološki nalazi povijest mu pomiču do prapovijesne gradine, antičke i kasnoantičke utvrde, kao i srednjovjekovnog grada - citadele- koji u posjed Dubrovčana dolazi nakon stjecanja Konavala, definitivno 1423. godine. Sokol grad je najjača strateška uporišna točka Republike prema istoku, pa uz Knežev dvor u Pridvorju, te vezu s cavtatskim i molunskim kapetanima, dobija ulogu sličnu onoj Justinijanova kastruma iz 6. st: obranu stečenog teritorija od vanjskih neprijatelja. Republika tijekom cijelog 15. st. znatno ulaže u citadelu kako bi Sokol grad postao snažna utvrda s koje će se moći braniti plodne Konavle i jugoistočne državne granice, a ima i ulogu refugija.

Tvrđava ima tri razine: najniže je prostor za sklanjanje okolnog stanovništva, druga je predziđe sa spremištem za hranu i cisternom, kućom za smještaj plaćeničke vojske, kuća samostrijelaca, sanitarni čvor i stražarska kula, dok su na vrhu na gornjoj tvrđavi, citadeli, najvažniji sadržaji: velika cisterna, spremište hrane, rupe za žito, stan kastelana s ognjištem, crkva, kovačnica, krušna peć.

Važnu ulogu Sokol ima još u 16. i 17. st., a nakon Kandijskog rata 1669. tvrđava gubi na strateškoj važnosti, te je dubrovačka vojska napušta 1672.

Nakon tri stoljeća propadanja i uništavanja, Društvo prijatelja dubrovačke starine stječe Sokol grad 1966., te ga nakon obnove koja je trajala više od pola stoljeća, predaje javnosti, istraženog, obnovljenog i prezentiranog kao prvorazrednu baštinsku i turističku atrakciju.

Cavtat

Poluotočić na kojem leži gradić Cavtat bio je s kopnene strane utvrđen gradskim zidom. Pred zidom je nekad stajao jarak, a uz zid s vanjske strane bile su 4 male četverouglaste kule, dvostruka gradska vrata, te zidna krila u moru da nitko nepoželjan ne može prići gradu.

Svrha ovog zanimljivog fortifikacijskog sustava bila je zaštita stanovništva zapadnog dijela Konavala s Obodom i poluotočićem na kojem je nekada stajao drevni Epidaur, matica Dubrovnika. Tako branjeno područje moglo je pružiti zaklon i utočište žiteljima zapadnog dijela Konavala i njihovoj imovini. Na istočnoj strani Konavala tu je ulogu imao Molunat. Dakle, u Cavtatu je organiziran **zbjeg**, pa je u tu svrhu izgrađen zid, koji odjeljuje kopno od polutoka Cavtata, slično kao što je stoljeće ranije poluotok Pelješac zaštićen stonskim utvrdama.

Utvrđivanjem Cavtata Dubrovačke je Republika započela 1429., te se na njegovim zidinama radilo do 1431., unatoč paralelnom ratovanju s bosanskim velikašem Radoslavom Pavlovićem. Cavtatske su se zidine održale sve do konca 19. st., kada je dolaskom Austrije zasut gradski jarak, a radi tobožnjeg poljepšavanja srušena su gradska vrata i dio zidina. Istekom 20. st. preostali dio plašta zidina s puškarnicama obnovilo je Društvo prijatelja dubrovačke starine.

Molunat

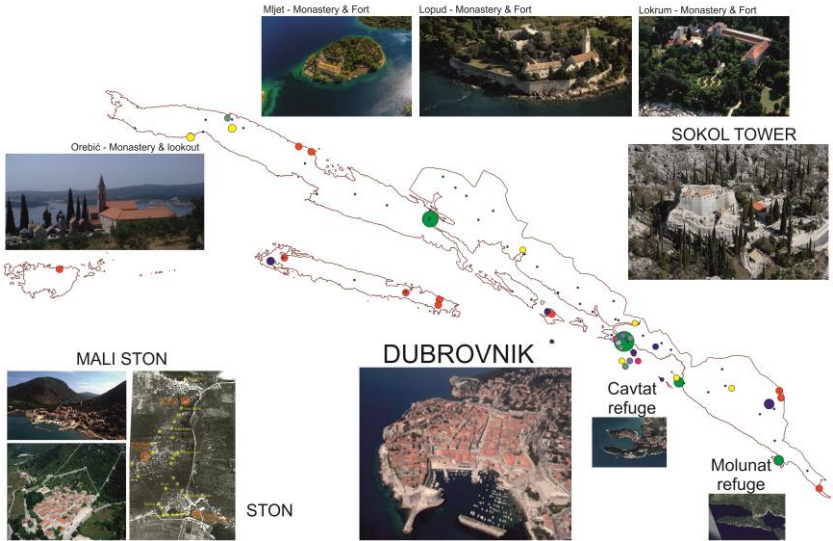
Molunat se smjestio na jugoistočnom obalnom dijelu Konavala, udaljenom od Dubrovnika 18 nautičkih milja, tvoreći gotovo sam njihov kraj na primorskom dijelu, pošto se u neposrednoj blizini nalazi Prevlaka, Ponta Oštro i granica s Republikom Crnom Gorom. Osim Cavtata jedino je konavosko naselje smješteno na samoj morskoj obali. U usporedbi s cjelokupnom obalom Konavala koju karakteriziraju «Konavoske stijene», visoke nepristupačne litice koje se strmo obrušavaju u more (klifovi) i gotovo pravolinijski pružaju prema jugoistoku, obala Molunta krajnje je razvedena i time ga čini jedinstvenim na konavoskom području.

Burna i nesigurna povijesna vremena koja su pratila stjecanje Konavala i utvrđivanje vlasti Dubrovačke republike nad tim teritorijem iznjedrila su plan Dubrovčana kako zaštititi konavosko stanovništvo od neprijateljske opsade, napada, plačke i ubijanja, a koji su dolazili iz kopnenih susjednih područja pod bosanskom i turskom upravom. Predvidjeli su da Cavtat i poluotok Molunat Konavljanima budu **zbjeg** i zakonište u nevolji a bilo je točno određeno po regulacijskom planu zbijega gdje će se tko skloniti.

Zidine Molunta predstavljaju obrambeni zid zbijega za koji je vlada Dubrovačke republike donijela odluku da se sagradi kako bi zaštitila stanovništvo Konavala u doba neprijateljskih napada i ratovanja, a Molunat je bio i slonište za oboljele od kuge, i karantena za brodove koji su dolazili iz okuženih luka. Prvi spomen o njegovoj gradnji je odluka Malog vijeća od 16. siječnja 1468. godine kada se imenuju tri plemića koja su trebala obzidati

poluotok Molunat - Crnu goru. Gradnja dovršena 1471. Ovo rubno područje Republike često je bilo meta napada gusara. Za obnovu zidina Molunta izrađena je dokumentacija, a Društvo prijatelja dubrovačke starine namjerava ih obnoviti.

6. Tumba (Grobnik)

U neposrednoj blizini sela Brgata Gornjeg dizala se uzvisina zvana Tumba: veliki ovalni plato visok nad cestom cca 10 m, uz taj plato s istočne strane i nešto niži i dosta manji od gornjeg, a na sjeverozapadu gornjeg cisterna. Na oba kraja, prema cesti, vidjeli su se ostaci masivnih zidina građenih krečom i crvenicom. Uzvisina Tumba dominira nad cestom i nad Župom dubrovačkom, s dominantnim pogledom na hercegovačku granicu i Rijeku dubrovačku. Idealni, strateški položaj za obranu i kontrolu pristupa Bosanki, Dubrovniku, Župi i Rijeci dubrovačkoj. Tumba je utvrđena radi rata s Radoslavom Pavlovićem 1430., a onda se iznova naoružava 1451. u vrijeme rata s hercegom Stipanom, te postaje granična utvrda uz koju se formiralo graničarsko naselje. Za francuske okupacije Dubrovnika 1806. radi obrane od Rusa i Crnogoraca, Francuzi naoružavaju Tumbu, gdje pretrpe poraz u okršaju s Crnogorcima i smrt generala Delgorguea. Austrija je tu utvrdu napustila, Talijani za II. svjetskog rata ruše zidine stare utvrde za gradnju bunkera. Ostatke utvrde Tumba u Gornjem Brgatu iz 15. st. potrebno je hitno uklopiti u planove za konzervaciju, te obilježiti lokalitet primjerenom oznakom tako da funkcionira u sklopu širokog fortifikacijskog pejzaža.

Utvrde u sustavu obrane Dubrovnika građene od raznih zajednica i privatnika u vrijeme Dubrovačke Republike

Otok Lastovo

Otočka se zajednica već 1252. dobrovoljno pridružila Dubrovniku, uživajući autonomiju. Na brdu Glavica nad mjestom, na strateškom punktu imao je prostranu tvrđavu (danja i noćna straža s nekoliko topova). Uzdržavanje tvrđave vršila je zajednica (universitas) uz pomoć Republike, uz oružje uključujući i kameni kip sv. Vlaha koji im daje da ga uzidaju i tvrđavu, kao simbol svoje nadežnosti. Nakon poznate Lastovske bune 1602. godine, odnosno nasilnog preuzimanja mjesta, dubrovačka vlada svladava pobunjenike uz pomoć venecijanske mornarice, iznova zauzima Lastovo, te 1606. šalje jednog svog kapetana sa 60 vojnika kao posadu tvrđave. Od tog vremena ne spominje se u dokumentima tvrđava na Lastovu.

Sadašnji lastovski Kaštio sagradili su Francuzi u vrijeme okupacije Dubrovnika (1806-1814).

Osim navedene tvrđave, postojala je i kula stražara, zvana Toreta, kod crkvice sv. Vlaha i sama okružena obrambenim zidom, nad glavnim prilazom amfiteatralnom naselju, zvanom Prijevor. Kula je još sačuvana, ali je u vrijeme talijanske okupacije pregrađivana i izvana ožbukana.

Otok Mljet

Na Mljetu postoji više utvrđenih objekata i kula sličnih onima na Lopudu, Šipanu, Koločepu, Pelješcu, građeni za Republike u svrhu obrane od gusara, posebno mletačkih, koji su nemilice pljačkali u vrijeme kandijskih i kasnijih ratova između Venecije i Tuske. To je razlogom što na otoku Mljetu nema većeg sela uz more, već su sva u unutrašnjosti otoka.

Okuklje : niz zgrada s puškarnicama, selo napušteno krajem 17. st. župa preseljena u Korita;

Korita: zbijeni tip sela, građenog na platou visoko nad morem, dvije kule, od kojih je ona usred sela četverouglasta, s krovom, mašikulama i cisternom dobro sačuvana;

Prožura: u naselju visoko nad morem diže se četverouglasta kula s mašikulama za obranu, vasništvo je crkve sv. Martina, jer ju je gradila bratovština kao zajednica sela;

Babino polje: dvije ruševine u selu koje narod naziva Stari i Novi kaštio. Stari kaštio je pravokutna zgrada s cisternom za kišnicu, novi je veći i nepravilnog oblika i posve ruševan. Jedna od ovih utvrda spominje se u zaključku Vijeća umoljenih 1606., kada je izabran plemić za kapetana tvrđave Mljeta;

Otočić sv. Marije na Velikom jezeru: Drevni benediktinski samostan sa crkvom sv. Marije od Jezera, spomenik svjetske vrijednosti, biser romaničkog sloga 12.st. Kasnije je romanički samostan više puta pregrađivan, pa današnje dvokatno renesansno zdanje funkcionira kao ladanjski sklop. Zapadno pročelje samostana nadograđeno je obrambenim hodnikom s tri izbočene, puškarnicama opremljene stražarnice na konzolama. Nad pridvorjem crkve zgrađena je jaka kula. Noviji zvonik na sjeveroistočnom uglu samostanskog kompleksa pretvoren je u snažnu, visoku, četverouglastu kulu. U tu se kulu moglo ući samo preko pokretnog mosta s drugog kata južnog krila. Sve su utvrde građene koncem 16. i u samom početku 17. st. Cijeli, izrazito skladni kompleks samostanskog zdanja, uključujući i crkvu čini obrambenu cjelinu, zbog obrane napada od gusara. Primjer je to samostanske i sakralne gradnje, izvrsno proporcionirane i oblikovane u hortikulturnom okruženju otočića, u ovom slučaju benediktinskog sklopa, koji je smješten na strateškom položaju, na malom otočiću, sred Velikog jezera na otoku Mljetu

Otok Šipan

Crkva - tvrđava Sveti Duh u **Suđurđu**: ta iznimno velika crkva - tvrđava u odnosu na malo "mjerilo" sela Suđurđa, dužine 34 m, građena u obliku križa, 456m² brutto površine, spretno locirana, imala je uz sakralnu zadaću zbrinuti svo seosko stanovništvo tog dijela otoka u slučaju opasnosti od gusara. Početak gradnje zabilježen je 1577., a izgradila ju je bratovština sv. Marije u Pakljeni šipanskoj, čiji su članovi bili stanovnici Suđurđa, bogatog naselja pomoraca. Posebno se ističe obrana dvostrukih vrata crkve. U prostoru između vanjskih i unutrašnjih vrata moglo se iz crkve pucati kroz 4 puškarnice, a s terase se moglo kroz posebne kanale bacati kamenje u međuprostor dvostrukih vrata. Osim velikog crkvenog prostora, crkva ima veliku, dostatnu cisternu i prostorije za čuvare.

Kula u Pakljeni: na uglu ruševnog sklopa benediktinskog samostana u Pakljeni, nedaleko Suđurđa, diže se visoka, vrlo solidno kamenom građena četverouglasta kula, sagrađena 1569. radi obrane tog otočkog predjela i cijelog otoka. Kula je vlasništvo Društva prijatelja dubrovačke starine, te se planira konsolidirati i obnoviti.

Kule Skočibuha, Suđurađ: riječ je o dvije jake obrambene kule sa cisternama, pokretnim mostovima spojenim s ljetnikovcima preko kata i utvrđenim ulazom i to u sklopu ladanjskih cjelina, ljetnikovca Tome Stjepovića Skočibuhe i ljetnikovca Vice Skočibuhe. Nije riječ samo o obrani privatnih posjeda, već ljetnikovci smješteni frontalno, u pročelnoj liniji sela znače obranu ukupnog naselja.

Ovdje je riječ o dva iznimno kvalitetna ladanjsko-gospodarska sklopa iz 16. stoljeća, u oblikovnom slogu renesanse, sa svim karakterističnim graditeljskim elementima specifične i rasprostranjene dubrovačke ladanjske izgradnje, čiji su ovo reprezentativni primjerci, koji su uz ladanju, gospodarsku, stambenu i proizvodnu imali i obrambenu ulogu. Kule su u privatnom vlasništvu, obje u dobrom stanju, posebno kula Tome Skočibuhe, ogledni, paradigmatički primjerak takve vrste izgradnje sa svim elementima (uključujući i nužnik).

Otok Lopud

Lopud, naselje poluurbanog tipa, važno je pomorsko središte Republike, bogati prostor gdje dubrovačka vlastela i njezini imućni građani imaju ladanjske posjede sa ljetnikovcima.

Bratovština Gospe od Šunja, koja je bez sumnje obavljala vlast mjesnog redarstva, brine se za obranu otoka od gusara te u tu svrhu gradi i popravlja

utvrde, brine se za nabavu oružja i streljiva te za razmještaj straža. Senat republike dodjeljuje bratovštini oružje i streljivo te joj dopušta da utvrdi pojedina mjesta na otoku.

Sve utvrde koje će se ovdje prikazati nastale su u razdoblju od 15.kraja 17. stoljeća. Poznato je da to tvori razdoblje najvišeg uzleta i moći Dubrovačke Republike, ali ujedno i doba velike borbe za očuvanje slobode. Uz nestalne, odnosno turbulentne međunarodne sigurnosne prilike, to je i razdoblje intenzivnog pljačkaškog gusarenja.

Kule i tvrđave

1. Kula u ulici Narikle

Nalazi se u okviru srednjovjekovnog privatnog omeđenog posjeda a naziva se **kula Trabukovića**, prema negdašnjem vlasniku.

Dimenzija 5 x 5 metara, visina oko 14 metara. Osim što je služila za obranu privatnog posjeda svojom visinom i oblikom ukazuje da je bila i izvidnica tj. osmatračnica, a smještajem sred naselja mogla je služiti i kao refugij najbližem susjedstvu za iznenadnog napada gusara.

Tragovi konzola ukazuju na postojanje mašikula. Datira se kao i cijeli posjed u razdoblje 15./16. stoljeća.

2. Kula Miha Pracata

Nalazila se na Pracatovom posjedu sred lopudske vale sve do 1928. godine, kad je porušena radi gradnje hotela *Pracat*. Kako izvori navode imala je dimenzije 9 x 9 a visinu 16 metara, sa ulaznim vratima na katu te cisternom u prizemlju.

3. Kula na Benešinom ratu

Bila je polukružnog oblika, a s tog položaja nad hridima neograničen je pogled prema pučini. Sve do Drugog svjetskog rata bila je prilično sačuvana, a onda su je Nijemci srušili radi izgradnje topovske baterije.

4. Kula u sklopu Kneževa dvora

Četverouglasta gradnja što flankira knežev posjed i dvor, kao upravno sjedište mjesta.

5. Kuće s fortifikacijskim elementima

Na Lopudu se u zapisima spominju kuće koje imaju puškarnice, mašikule za obranu vrata ili flankirane balkone. Poznato je da je ljetnikovac Zamanja-Pavlina imao je mašikulu u zoni krovnog vijenca, koja je pala u potresu 1979. a očuvao se jedan utvrđeni balkom u Getinoj ulici.

6. Fortifikacija u sklopu Franjevačkog samostana

Najnovija sagledavanja prostora u sklopu samostana Gospe od Špilice ukazuju na postojanje jednog samostalnog zdanja smještenog na samom jugozapadnom uglu, nastalog ranije od 1483 godine. Njegovi zidovi su nešto deblji od samostanskih a prostorni oblik kvadratičan.

Ziđe ukazuje na tragove strijelnica, a lučnim otvorom i stubištem bio je povezan s morem. Može se tumačiti da je to bio jedan od ranijih kaštela smješten na najvažnijem strateškom mjestu naselja.

7. Utvrđenja Franjevačkog samostana

Cjelokupni samostanski kompleks okružen je visokim i jakim zidom, koji s morske strane sačinjava tercijer, na čijem se vrhu nalazio prsobran s puškarnicama. Ulaz u samostan tj. njegov cijeli istočni zid koncipiran je strateški u vidu tvrđavnih vrata, s nizom fortifikacijskih elemenata kojim bi se zaskočio iznenadni upad neprijatelja. Tvori prolaz kroz malu zasvođenu kulu na čijoj je produženoj terasi krunište sa strijelnicama i puškarnicama, a južni ugao joj je također utvrđen kulicom. Ova utvrđenja građena su 1516. godine.

8. Tvrđava Gospe od Špilica

U sklopu Franjevačkog samostana, na njegovom sjeveroistočnom prostoru nalazi se tvrđava može se reći bastionskog tipa, koja na trima uglovima ima kule se oblika istacima tzv. ušima. U sjeveroistočnom dijelu tvrđave smještena je prvotna tvrđava danas u funkciji donžona.

Ulaz u tvrđavu je sa zapadne strane, visoko na razini kata a druga vrata probijena su u 19. stoljeću na južnoj strani uz dogradnju trokutnog branika s puškarnicama. Ulaz u prvotnu kulu - donžon također je visoko postavljen tako se u istu može ući samo ljestvama.

Prva tvrđava utemeljena je 1592. godine kada je bratovštini Gospe od Šunja dozvoljeno o vlastitom trošku podići utvrdu radi obrade od gusara. Tvrđava nikad nije u potpunosti završena. Za vrijeme francuske okupacije bila je pod punim naoružanjem a vojna uprava Austro-Ugarske monarhije je razoružala i napustila.

9. Kula kod samostava sv. Katarine

To je visoka četverouglasta kula visine *četverokatnice*. Njezin današnji izgled nedvojbeno ukazuje da je imala razvijeno krunište sa mašikulama te da je bila prekrivena krovom, a predstavlja onodobnu suvremenu fortifikaciju po tipu puškarnica i načinu obrane od manjih neprijateljskih grupa. Zacijelo je služila kao jaka točka obrane tog dijela naselja te kao refugij okolnom stanovništvu zbog svoje prostranosti, velike gustijerne i ostave. Može se datirati 16./17. stoljećem.

10. Kula sv. Roka

Fortifikacijska izvidnica u obliku kapele-kule, smještena na sjevernoj strani otoka ispred nekadašnjeg naselja kamenara na predjelu Petrali. Sagrađena je na uzdignutom položaju-stijeni. U presvođenom prostoru je kapela posvećena svecu a iznad jednostavno krunište s pravokutnim prsobranima na koje se uzlazilo ljestvama. S kule se moglo kontrolirati eventualno iskrcavanje sa sjeverne strane otoka. Podignuta je u drugoj polovici 15. stljeća. U duhu je kasnoantičke tradicije crkve-kapele, u funkciji osmatranja i dojava sigurnosnog stanja područja.

11. Sabova konjušnica

Nekadašnje obrambeno zdanje sa funkcijom glavne i stalne osmatračnice nadvisuje naselje Lopud sa sjeverne strane. Njezin gotovo kvadratičan oblik ukazuje fortifikacijski oblik sa svih strana rastvoren velikim prozorima. Prostor

na katu služio je za osmatranje i boravak upravitelja straže, dok je donji prostor bio namijenjen posadi.

Datacija: 15/16. st. i u funkciji do izgradnje tvrđave Sutvrač 1563.

12. Kula Gospe od Šunja

Današnji zvonik Gospe od Šunja, oblikovan kao trolučna preslica sa zvonima, građen pravilnim, lijepo obrađenim klesancima u obliku kule. Arhivski spisi spominju je kao kulu koja je služila za obranu, jer položajem kontrolira promet pučinom i cjelokupnu uvalu Šunj. To je mogao biti i utvrđeni zvonik - što je česti slučaj u ovim krajevima (zvonik Male braće i zvonik u Slanome).
Datacija: kraj 15. stoljeća.

13. Kula nad Šunjem

Još jedna manja kula izvidnica krajnje rustične gradnje nalazi se iznad uvale Šunj, podno nekadašnjeg naselja na istočnom dijelu Ivanjega brda. Gotovo kvadratnog tlocrta sa visinom katnice mjestimično je reutilizirala elemente arhitektonske plastike sa nekog ladanjskog zdanja za otvore prozora. Kontrolira širu pučin, datira se u 18. stoljeće.

14. Tvrđava Sutvrač

Sveti vrači - sv. Kuzma i Damjan, na sjeveroistočnom vrhu brda Polačica, visoko iznad mjesta nalazi se impozantna tvrđava bastionskog tipa dimenzija 50 x 25 metara. Tako je postavljena da dominira nad cijelim Koločepskim

kanalom od Vratnika do Gruža, kao i dijelom Mljetskog kanala sa pučinom. Unutrašnjost većim dijelom ispunja kameni stanac ili nasip, a zgrada za posadu sa pripadajućim sadržajima smještena je na zapadnom dijelu tvrđave, odmah do ulaza. Bastioni tvrđave imaju oblike nepravilnog četverokuta (dva), polukružan i četvrtkružni.

Gradnja započinje 1563. godine na mjestu uz crkve sv. Kuzme i Damjana, gdje se sakupljaju Lopuđani, kako kaže dokument, radi obrane od gusara. Godine 1638. dubrovačka vlada dozvoljava bratovštini Gospe od Šunja na Lopudu izgraditi današnju tvrđavu Sutvrač prema prikazanom modelu, s tim da će Malo vijeće asistirati pri gradnji, bratovština stalno držati straže na toj tvrđavi. Sutvrač je napušten nakon djelomične izgradnje tvrđave Sv. Marije od Špilice a funkciju ponovno dobija samo za kratko, u vrijeme Francuza tj. od 1806-1814. godine.

Temeljem iznesenog može se utvrditi da se Lopud svojim kulama i tvrđavama značajno izdvaja od ostalih dijelova Dubrovačke Republike. Za razliku od Grada, Stona i Cavtata gdje država gradi fortifikacijske sustave nužne za obranu slobode i samostalnosti, na otocima pojedinci ili zajednica - seoska ili crkvena - grade samostojeće kule za obranu stanovnika i/ ili pojedinog posjeda, koje nisu brojne. Lopud, njima nasuprot, mogli bi smo reći vrvi, jer je u razdoblju od 15. do kraja 17. stoljeća bio izuzetno bogat te su njegovi

stanovnici putem plemića, bogatih građana i bratovštine Gospe od Šunja skrbili nad teško stečenim dobrima.

Otok Koločep

Kaštio: nad lukom Donje čelo postoji položaj nazivlja Kaštio, s ostacima ziđa i presvođenog prostora, ostacima nekadašnje tvrđave;

Kula u Donjem čelu: Na putu koji vodi iz Donjeg čela prema unutrašnjosti otoka, i to na mjestu odakle se može kontrolirati luka i put, uzdiže se, potpuno sačuvana, četverouglasta kula s krovijem na četiri vode sa četiri mašikule na vrhu. Kula je karakterističnog tipa gradnje razdoblja 16. st. (izgrađena 1571., u vrijeme Lepantske bitke), koje su po dubrovačkom području građene u svrhu obrane od gusara.

Kula Mala toreta: Njene se ruševine nalaze na podnožju Ivanjeg brda, oko 200 metara udaljena od mora, a služila je kao izvidnica.

Otok Sveti Andrija

Na mjestu zgrade svjetionika, na najvišoj uzvisni otočića, stajao je benediktinski samostan osnovan u 13. stoljeću, a napušten koncem 18. st. Sa zapadne strane samostana, uz visoku provaliju nad morem, stršila je četverouglasta kula vanjskog obujma 3,70x3,60 m od koje su još sačuvani temelji. Kula je sa samostanskom zgradom bila spojena pokretnim mostom da se stanovnici samostana, u slučaju opasnosti mogu u nju skloniti. Svjetionik je zgrađen 1873., a kasnije su 1896. i 1914. na njemu obavljane

pregradnje, poradi čega su porušeni do tada još dobro sačuvani zidovi samostana i kule.

Otočić Daksa

Najmanji otočić iz skupne Elafita

Uz pročelje crkve sv. Sabina nekadašnjeg franjevačkog samostana na Daksi diže se obrambena kula, izgrađena radi obrane crkve i samostana. Njen unutrašnji obujam je 3,40 x 4,20 m. Jedini ulaz u nekadašnju crkvu je kroz tu kulu, koja je nekada služila i kao zvonik.

Ulaz je na 1,30m nad razinom zemljišta i nad pločnikom crkve tako da se preko stepeništa, nekad pokretnog, ulazi u kulu, a iz kule stepeništem silazi u crkvu. Samostan na Daksi utemeljen je 1281. godine, kula je kasnijeg datuma, zacijelo iz druge polovice 16. st., kao i većina takvih kula izgrađenih u svrhu obrane.

Za vrijeme francuske okupacije Dubrovnika, kompleks crkve je pretvoren u barutanu. Tom je prilikom brod crkve povišen, a kula snižena, što je svakako poremetilo mjerilo i estetski dojam kompleksa.

Poluotok Pelješac

Prvotna naselja poluotoka, upravo zbog opasnosti od gusara nisu bila uz more, već u unutrašnjosti (prapovijesna Nakovana).

Cjelina povijesnih zaselaka između Podgorja i Vignja na jugozapadnom dijelu poluotoka Pelješca, njih ukupno dvadesetsedam, smjestili su se u isprekidanom nizu na južnim padinama brda Sv. Ilija, na razmeđi stijenovitog dijela ovog najvišeg brda na poluotoku i blagih padina prekrivenih plodnom zemljom koja je ispunjena nasadima vinograda, maslinika, agruma i ostalim poljoprivrednim kulturama.

Ovi povijesni zaseoci današnjih obalnih mjesta Viganj i Kučište tvore prvotna naselja koja su se zbog sigurnosti od gusarskih pohoda i pljački formirala podalje od mora ali zato sva orijentirana prema njemu, jer je more bilo izvor preživljavanja i njihova opstanka. Veći dio zaselaka nastao je u razdoblju srednjeg vijeka te se spominju u 14. stoljeću pri pripojenju poluotoka Pelješca Dubrovačkoj Republici, koja je imala namjeru sagraditi tvrđavu Trstenicu, ali je od oga odustala zbog izgradnje zidina u Stonu, no podigavši kompleks Fanjevačkog samostana u Podgorju u 15. st., Republika je na doista izvanrednom strateškom visinskom punktu mogla kontrolirati ne samo Pelješki kanal već i mletačku Korčulu.

Orebić : Obitelj Orebića radi obrane od gusara sagradila je utvrđenu kulu nazvanu Kaštel i danas očuvanu, uz koju su nastala 3 reda kuća, a između njih

dvije paralelne potpuno ravne ulice obje su se zatvarale vratima, a sve radi lakše obrane novonastalog, planiranog naselja. Kaštel se 1568. popravljao.

Pijavičino: Pijavičino se smjestilo na rubnom dijelu Župe Pelješke, plodne kotline među brdima. Na tim su rubnim dijelovima Republike na plemićkim zemljoposjedima, odnosno ladanjskim kompleksima izrastale obrambene kule, poput kule Zlatarića. Četverouglasta, barokna utvrda koju je 1625. godine podignuo plemić Cvijeto Zlatarić, a natpis na njoj kaže: *podiže sebi i potomcima iz ljubavi prema zelenim gajevima*, bez sumnje želeći tako opjevati ljepotu krajolika, ali i zaštititi svoj posjed i dati slonište okolnom stanovništvu. Krovšte je kule propalo, pa bi zahtijevalo rekonstrukciju.

Donja Vručica: Kula Ranjine izgrađena 1583. godine;

Brijesta: Slabije štićeni prostori Republike imaju često poneki utvrđeni objekt, koji u času opasnosti služi za pribježište, za obranu. Takva je kula u Brijesti iz 1617. godine na Kabužićevu imanju, na sjevernoj strani poluotoka;

Osobljava: na visokoj hridini uz more diže se utvrda tlocrtnih dimenzija 11 x 5 m;

Stinjiva: Kula izvidnica, ostaci ;

Selo Doli: Kula Milić nalazi se u Dolima, malom mjestu Dubrovačkog Primorja koje je udaljeno pedesetak kilometara od Dubrovnika u smjeru zapada. Svojim položajem na padini brda, neposredno iznad dublje morske uvalice i pogodne lučice, zasigurno je imala i strateški značaj, jer tuda prolazi jedan od sporednih puteva kojim se lako i brzo može doći u unutrašnjost Primorja, a onda dalje i u kontinent. Tim putem mogao je neprijatelj (pljačkaš, osvajač) bez velikih poteškoća prodrijeti s mora u teritorij, i obrnuto, a lako se mogla odvijati i trgovina bez većeg nadzora - što je imalo itekakvu važnost s obzirom na činjenicu da je Primorje između ostalih krajeva bilo pod primjenom posebnih i strogih dubrovačkih carinskih propisa. Naime, tada je vrijedna roba poput soli, stoke i mliječnih prerađevina, tekstilnih, kožarskih i građevinskih proizvoda od gline, kao i predmeta od metala bila pod strogim carinskim nadzorom te s takvom robom nitko nije mogao napustiti Grad a da nije platio izvozna davanja. Isto je bilo i sa uvozom robe te trgovinom zabranjenim proizvodima. Postojanje ovakvih sporednih i brzih puteva u zaleđe te unutrašnjost kontinenta, spretnim je lokalnim trgovcima, uz izvjesno izlaganje riziku, omogućavalo dobru zaradu i brzo bogaćenje. Četverouglasta kula iz 17. st. obnovljena je i u stambenoj je funkciji.

Brsečine: Na zaravni ispod sela Brsečine ističe se na platou, povrh morske obale, kuća-kula Zuzori (kasnije Ohmučević/Bizzaro). Na uglovima zdanja strše na konzolama 4 stražarnice s puškarnicama, koje su služile za obranu, baš kao i kuća kula na tom strateški važnom mjestu za obranu posjeda i morske kontrole.

Kupari: nedaleko sela Kupari, u negdašnjoj kaznačini Brašini u Župi dubrovačkoj, uz potok Rijeka velika, diže se utvrđena jednokatnica nazvana Toreta. Ta utvrđena kuća što ju je 1623. izgradio Orsat Đurđević tlocrta je 9 m². Svaka stranica četverouglaste torete ima na katu po 3 prozora i 4 puškarnice, a po načinu gradnje zapažaju se dvije faze. Sama je zgrada vrlo rijetki primjer utvrđene kuće (torre-casa). Najveća je pažnja posvećena obrani

vrata i unutrašnjeg stubišta. Na žalost, stara su vrata zamijenjena novima što se daje utvrditi prema prorezu kroz koji se spuštala saracineska. U hodniku kata dva su otvora za lijevanje vruće vode na neprijatelja, koji bi „svladao“ vrata. U potkrovlju je prostor s mašikulom za obranu vrata.

Klek: u usjeklini mjesta Kleka, posljednjeg, graničnog mjesta nekadašnje Dubrovačke Republike, nalazi se četverouglasta kula 17./ 18.stoljeća, zvana kula Nonković.

Strateški položaj i smještaj samostana na dubrovačkom području

Već sam pogled na kartu koja pokazuje raspored i smještaj samostana na području nekadašnje Dubrovačke Republike, jasno će pokazati da su mjesta na kojima se oni nalaze ujedno i najstrateškija mjesta na tom području. Svi su

se oni smjestili na raskrižja putova ili morske tjesnace, na mjesta odakle se nadaleko može kontrolirati svačije kretanje.

Franjevački samostani - popis i lokacija -

- Samostan u **Dubrovniku** na samim je zapadnim gradskim vratima;

- Samostan u **Cavtatu** na kraju je grada i na ulazu u luku i zaljev, a istodobno “vidi” svaki brod koji se Dubrovniku približava s juga;
- Samostan u **Konavlima**, u **Pridvorju** ima pregled čitavog polja, a to znači kontrolu nad kopnenim prilazom Dubrovniku s istoka;
- Samostan u **Rijeci dubrovačkoj** kontrolira prilaz iz neposrednog zaleđa, s Trebinja i preko Komolca;
- Samostan u **Lopudu** “čuva” osim samog mjesta Lopud još i morska vrata između Lopuda i Šipana, te Šipana i kopna, a ako njemu nešto promkane tu je **Daksa** na samom ulazu u Grušku luku;
- Samostan **Slano** je na mjestu gdje se spajaju tri puta: iz Popovog polja, Neretvanske doline i Pelješca, a ujedno ima pregled nad kanalom između Pelješca, Šipana i kopna;
- Samostan **Ston** je na samoj prevlaci koja spaja poluotok s kopnom i može registrirati svakog prolaznika u jednom i drugom smjeru;
- Samostan u **Kuni Pelješkoj** ima pregled nad najvećim i najplodnijim poljem na Pelješcu, a istodobno kontrolira kanal između poluotoka i ušća Neretve, jer Neretva je uvijek bila lijevak kroz koji su dolazile brojne opasnosti s kopna;
- Samostan u **Podgorju u Orebićima**, na strmoj litici iznad mora, na najjužnijem mjestu Pelješkog kanala sučelice Korčuli, može kontrolirati svaki brod koji tuda prođe, a istodobno ima “na dlanu” grad Korčulu, najbliže venecijansko uporište prema Dubrovniku.

Dominikanski samostani: Grad **Dubrovnik** na istočnoj strani grada, samostan u **Gružu**, kontrola luke, smostan u **Lopudu**, samostan u Čelopecima u **Župi dubrovačkoj**, nekadašnji samostan na elafitskom otočiću **Rudi**, samostan na **Šipanu**, samostan u **Brocama kod Stona**.

Benediktinski samostani: otok Lokrum, otok Mljet, sv. Jakov na Višnjici.

Cijela mreža samostanske gradnje, uz nesumnjivu stratešku funkciju najizloženijih mjesta - u isto vrijeme govori o mjestima najvećeg mira i tišine, pa se naivnom znatiželjniku može lako dokazati da su se samostani tu smjestili iz želje za samoćom i pustinjačkim životom. Ali, to je već umjetnost raspolaganja prostorom!

Rasprostranjenost i gustoća redovničkih samostana rječito svjedoči o gotovo savršenoj strateškoj viziji obrane i očuvanja ne samo grada Dubrovnik, već cijelog njegovog teritorija, uklapajući se u uspješnu urbanizaciju i samoga grada i njegova pomno isplaniranoga okruženja, kao dijela ukupnog fortifikacijskog krajolika.

Trgovački i politički pejzaž

Dubrovnik je, sukladno svom geopolitičkom položaju, tijekom stoljeća bio naselje, grad, komunalna zajednica, konačno i država usmjeren na pomorstvo i trgovinu, ishodištima svog intenzivnog gospodarskog i ukupnog razvitka. Bio je snažni gospodarski čimbenik na Balkanu i Mediteranu, s razvijenim trgovinskim vezama i pomorstvom koje je dosegalo do Atlantika i Indijskog oceana.

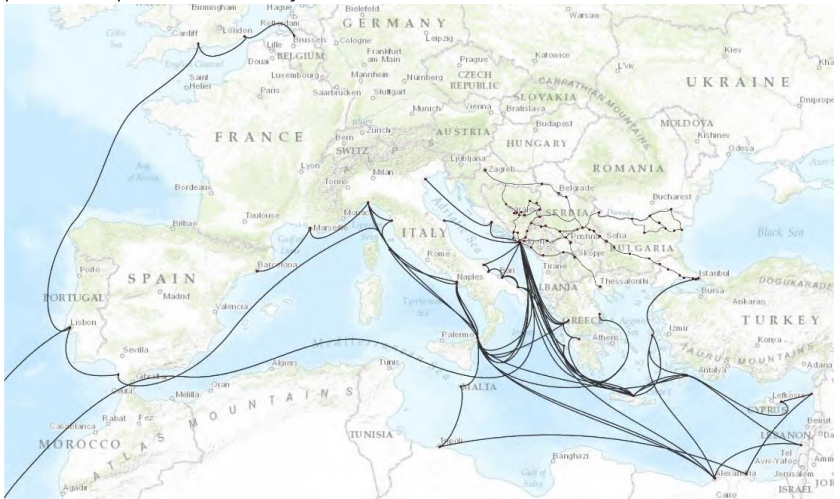
Politička i gospodarska djelatnost dubrovačke komune, pa onda Dubrovačke Republike u širokim europsko-mediteranskim prostorima **neodvojive** su i međusobno uvjetovane. Ekonomski potencijal davao je težinu konkretnoj političkoj akciji, a ona je vješto osiguravala postojeće i otvarala nove puteve gospodarskom prosperitetu.

Geografski fatalizam prisilio je Dubrovčane da od najranijeg vremena ne samo razmišljaju, već i krče i uspostavljaju putove, duboko svjesni važnosti trgovine za postojanje njihova grada i države. Dubrovčani su stoljećima pažljivo gradili i održavali mrežu svojih putova, pokrivajući je složenim sustavom raznovrsnih ugovora i dogovora, povlastica i prisila.

Iz pisama što ih stoljećima dubrovačka uprava šalje na sve strane prijateljima i neprijateljima, doznajemo za stotine manjih ili većh prekida tankih niti razapetih na moru i na kopnu. Možda će se jednog dana iz tih dokumenata doznati o stradanjima dubrovačkih trgovaca u svim trgovištima Balkana, stanicama kraj rudnika, na brodovima u svim lukama Jadrana, možda će se razotkriniti sudbine dubrovačkih trgovaca u tamnicama, koji su i na mukama umirali, čekajući da se razni vladari nagode s njihovim Gradom.

Pođimo od najstarijih, a poznatih činjenica: prvi zapisi o kopnenim komunikacijama na dubrovačkom području, a posebno onima između Cavtata i Dubrovnika datiraju iz vremena antike, Rimljana. Preko tog prostora prolazile su dvije glavne prometnice, jedna uzduž obale, a druga prema unutrašnjosti. Prva primorska rimska cesta išla je prema sjeverozapadu do Narone, Salone, Jadere, Senia (Senja), Tergeste (Trst) i Aquileie, dalje prema Rimu, a prema jugoistoku na Resnium (Risan), Butuu (Budvu), Vlcinium (Ulcinj), Scodre (Skadar) i dalje do Thessalonike (Soluna). Prometnica prema unutrašnjosti išla je prema Trebinju i dalje u unutrašnjost Balkanskog polutoka i prema Podunavlju.

Prometni pravac prema unutrašnjosti, dakle prema Trebinju, ističe se kao važan i na samom početku srednjeg vijeka, i vrlo je vjerojatno bio identičan s trasom puta iz vremena antike, a prolazio je tuda sve do samog početka 20. stoljeća. Naime, to je **Dubrovački drum**, poznati karavanski put, koji je išao iz dubrovačke luke prema Trebinju i dalje na Bileću, Gacko, Čemerno, Tjentište, Sutjesku i Foču. Odatle se rašljao, te je jedan put išao na Pljevlja, Novi Pazar,

zatim dolinom Ibra na Kopaonik, Prokuplje, Niš, Sofiju, Carigrad. Iz Novog Pazara je išao za Skoplje i Solun.

Osim tog puta, dakle Dubrovačkog druma, jedan drugi put, tzv. Neretvanski, išao je prema sjeverozapadu: Popovim poljem na Dumanoviće, Gabelu, Čapljinu, Mostar, Jablanicu, Konjic, Visoko, Sarajevo. Od Foče je išao dolinom rijeke Drine na Mitrovicu i Budim.

Treći, jugoistočni put išao je na Risan i Kotor, te zetskim primorjem do ušća Drima i Drimom na Prizren i Skoplje.

Danas kad smo priviknuti da daljine prevaljujemo avionima i automobilima, teško možemo shvatiti pravi značaj brzine kojom su dubrovački glasnici pevaljivali udaljenosti od pojedinih rudnika i trgovišta do grada, izmjerene danima. Primjerice, u 14. stoljeću trebalo je 6 do 7 dana da se prevali razdaljina od Dubrovnika do Srebenice na Drini, a 15 dana za put u Carigrad. Navedeni teški gografski putni pravci slijedili su dijelom prirodne putove: doline i tokove vode, ali pretežno su smjelo prevladavali prirodne prepreke. A tim putovima putovala je i roba: žito, stoka, koža i roblje. Preko dubrovačke luke izvozi se bosansko i drugo roblje iz unutrašnjosti u luke na Sredozemlju.

Politička i gospodarska djelatnost dubrovačke komune neodvojive su i međusobno uvjetovane.

Tijekom 12. st. Dubrovnik sklapa niz trgovačko-političkih ugovora s gradovima, sredozemnim lukama i vladarima susjednih područja, koji mu uz određene ustupke osiguravaju slobodnu trgovinu i plovidbu. Prvi je ugovor sklopljen s gradom Molfetom (1148.), potom s Pisom (1164.), Ravenom (1188.), Anconom (1199.). Poveljom iz 1189. Kulin ban odobrio je Dubrovčanima povlastice u Bosni, a 1192. bizantski car Angel izdao im je dokument o slobodnoj trgovini po Bizantu i Bugarskoj. Osobito važna je povelja cara Ivana Asjena II. o pravima na slobodnu trgovinu po Bugarskoj, iz 1230., kojom su Dubrovčani učvrstili svoj trgovački monopol u širem balkanskom zaleđu, te osigurali uzlet kopnene trgovine, koju je pratio razvoj pomorstva. Brojni trgovački ugovori svjedoče da je Dubrovnik već tijekom 13. st. trgovao s Egiptom, Tunisom i ostalim krajevima sjeverne Afrike. Tijekom druge polovice 13. i početkom 14. st. u trgovačkim kolonijama na Balkanu Dubrovčani postavljaju prve konzule koji skrbe o organizaciji trgovine. Dubrovački trgovci posreduju u trgovini raznih vrsta tekstila, drva, stoke, stočnih i poljoprivrednih proizvoda, soli, ruda, srebra, zlata i druge robe. Zbog razvoja kreditne trgovine i novčarstva Dubrovnik je od 1337. g. počeo kovati svoj

novac u vlastitoj kovnici u Sponzi. U to doba grad posjeduje veliki Fontik (žitnicu), a izgrađen je i lučki Arsenal.

Valja spomenuti i vrste robe kojom se trgovalo, osobito u pomorskoj trgovini. Primjerice, Dubrovnik u 13. st. trguje i posluje gotovo sa svim lukama obiju obala Jadrana. Pomorsko trgovačke veze odvijaju se u nekoliko krugova: radijus prvog kruga seže od Omiša do Lješa u Albaniji, obuhvaćajući i otoke Brač, Hvar, Vis, Korčulu i Mljet. Prema **Statutu carinarnice grada Dubrovnika (1277.)** plaća se carina uvoza-izvoza vunjenih, pamučnih, svilenih tkanina, plakti, sukna, pokivača, štavljene kože, ptica grabljivica uvježbanih za lov, mesa, stoke sitnog i krupnog zuba, ulja, prerađevina iz zlata, soli, ribe, brašna, žita, voća, povrća, mlijeka i bilo koje druge robe. Drugi krug obuhvaća čitavu istočnu obalu Jadana od Istre do Valone, odnosno Epira. Dubrovčani su također u tijesnoj vezi s hrvatskom obalom i gradovima Zadrom, Šibenikom, Splitom, Trogirom, Omišem, Hvarom. Zadarski trgovci posebno prodaju Dubrovčanima žito i sol, Splitski lan, sir, vino, lađe, Korčulani sir, stoku sitnog zuba, lađe. Dubrovčani preko Senja uvoze drvo, pa se mnogi od njih i stalno naseljavaju u tim gradovima, a isto tako u Dubrovniku borave Zadrani, Trogirani, Korčulani, osobe iz Nina, Raba, Senja, Krka, Šibenika.

U 13. st., s obzirom da je Venecija podvrgla pod svoj ekonomski nadzor područje sjeverno od crte Dubrovnik-Ancona, Dubrovnik najintenzivnije trguje s Apulijom, pa izvoze u Italiju: u prvom redu roblje, vosak, životinjske

kože (bivolje kože), vunu i vunene prerađevine, krzno i prehrambene proizvode. Uvoze u velikim količinama žito, bob, ječam, sukno, platno, brodove.

Dubrovčani plove, trguju i posluju i po prostorima Mediterana, a širina i domet izvan Jadrana odnosi se na Bizant, Malu Aziju, sjevernu Afriku, odnosno na one države koje su nastale uspostavljanjem Latinskog Carstva na tjesnacu Dardanela, zatim križarskih država na Levantu.

Poslovna djelatnost Dubrovčana u balkanskim zemljama očitovala se i u prednosti dubrovačke organizacije trgovačkih i novčarsko-kreditnih poslova, a napose svojom svestranošću: trgovanje, zajednički trgovački poslovi, carine, kreditni poslovi, tributi, mito, prijevoznički poslovi, usluge dubrovačkim karavanama, eksploatacija tamošnje radne snage u raznim oblicima.

Velikom potražnjom **srebra i olova** na europskom tržištu intenzivirana je eksploatacija bosanskih i srpskih rudnika u prvoj polovici 15. stoljeća- u Bosni: Fojnica, Srebrenica, Ostružnica, Olovo, Kamenica, u Srbiji: Novo Brdo, Rudnik, Trepča, Priština. U tim su mjestima i s duljim boravcima angažirani dubrovački plemići i građani.

Glavinu zamašne trgovine rudama uspjeli su u svojim rukama skoncentrirati Dubrovčani koji se javljaju i kao organizatori proizvodnje, zakupnici rudnika i carina, a ponekad i kao vlasnici jama. Formirajući sustav svojih **kolonija** razasutih uz čvorišta karavanskih putova, uz upravne i trgovačke centre i

same rudnike, oni uspijevaju na ovim prostorima kontrolirati ukupni trgovački promet. Svojom snažnom regulativom Dubrovačka Republika kanalizira najveći dio poslovanja u matičnu, gradsku luku iz koje se rude otpremaju u Firencu, preko Ancone, Mletke, te španjolska i francuska tržišta. Turskim intenzivnim osvajanjima prostora u drugoj polovici 15. st. zakočen je snažni zamah ove djelatnosti kojom su se Dubrovčani afirmirali kao ugledni trgovci na međunarodnom planu i stekli znatne kapitale presudne za razvoj drugih gospodarskih grana.

Jedna od takvih je nesumnjivo je **tekstilna industrija**. Konjunktura trgovine tkanina na Balkanu potaknula je dubrovačku vladu da nizom mjera unapređuje suknarski obrt, počevši od posljednjih desetljeća 14. st. Prva bojadisaonica tkanina otvorena je 1398., manufakturna proizvodnja u Pilama, predgrađu, koje postupno postaje industrijska, proizvodna zona Dubrovnika nadomak grada, a kasnije slijedi gradnja radionica u Rijeci Dubrovačkoj, Šumetu i Župi Dubrovačkoj. Pozivaju se najprije strani iskusni majstori: uz brojne talijanske majstore pristižu u Dubrovnik i njemački tkači, kasnije radionice preuzimaju domaći ljudi, a proizvodnja se stimulira i zaštićuje zajmovima, premijama, carinskim i drugim olakšicama.

Stimulira se uvoz španjolske, *katalonske* vune, kao najbolje sirovine za tkanine koje se najbolje plasiraju na tržištu, a Dubrovčani su proizvodili vrlo kvalitetne tkanine. I stranac-očevidadac je zabilježio (...) *nije se nikada čulo da se od vune ovaca iz Valencije i Tortose izrađuju tkanine u Iliriku, a to se sada čini u Dubrovniku (F.de Diversis)*. Ta fascinantna zamisao govori o *istinskim počecima modernog Dubrovnika, stvorenog ex nihilo* (J. Belamarić), radi uspostave modernog i unosnog gospodarstva, vezanog za suknarsku industiju, koju je pratilo dovođenje vode u grad, izgradnja vodovoda, kojim se *iz sela Šumeta dovelo toliko vode, da su valjaonice i mastionice bile dovoljno snabdjevene i da su se u samom gradu mogli podignuti šedrvani* (I.Stojanović). Ujedno pripovijest je to i o vasteli koja pretežito sudjeluje i zarađuje u suknarskom bussinesu, a uz nju i građani, ali i velikom bogatstvu koje država tada stječe.

Prema proračunima (J.Tadić) tijekom prve polovice 15. stoljeća preko Dubrovnika se iz balkanskih rudnika na Zapad izvozilo oko 25 tona srebra u vrijednosti od preko 500.000 dukata godišnje, dočim je vrijednost izvoza dubrovačkih tkanina u unutrašnjost dosegala vrijednost ne manju od 250.000 dukata godišnje. Pred kraj 15. stoljeća bilo je u državnoj riznici 7 milijuna dukata.

Najveća slabost ove proizvodne grane bila je njena zavisnost o stranoj sirovini, pa kada je 60-tih godina 15. stoljeća prestao obilan promet srebrom, kojim se dotada nabavljala katalonska i druga kvalitetna vuna, nastupla je kriza, u kojoj je posljednji udarac bilo rušenje suknarskih radionica 1463., zbog turske opasnosti u godini pada Bosne. Uzastopni pokušaju revitalizacije ove industrije kroz 15. i 16. stoljeće nisu dali trajnijih rezultata, a dubrovačka se *ars lanae* nije mogla više nositi s čuvenom mletačkom i toskanskom konkurencijom.

Proizvodnja i izvoz soli trajni je faktor gospodarske moći Dubrovnka, pa i političkog utjecaja u zaleđu. **Monopol soli**, koji Republika nastoji održati na širokom potezu obale, od Neretve do Drima, skreće trgovačke pravce balkanskih zemalja na Dubrovnik i tako ih dovodi do svojevrstne ovisnosti. Budući da vlastita proizvodnja iz stonskih Solana nije dostatna, vlada organizira uvoz kako bi se sačuvao monopol. No, ni taj monopol nije bilo lako zadržati i održavati. Izazivao je on sukobe sa susjednim vladarima Hercegovine i Bosne, a također i s Turskom kad se dokopala dubrovačkog zaleđa. Dobit se od trgovine solju, nakon teških pregovora dijelio: 1/3 Turskoj, a 2/3 Republici, a osobito je bilo teško zadržati monopol na ušću Neretve. Ugrožava ga Venecija osobito agresivno u drugoj pol. 15. stoljeća i nadalje, nastoji ishoditi od Turske da se i mletačka sol prodaje na Neretvi, pa u toj nepoštudnoj konkurentskoj borbi, gdje se našao u *klinču*, Dubrovnik je pokazuje ne samo svoju vitalnu gospodarsku snagu, već sposobnost da se poštuju njegovi interesi i samostalnost.

Današnji prihod od stonskih Solana je marginaliziran, unatoč iznimnoj kvaliteti te soli i ne prodire značajno na hrvatsko tržište, premda su solila ne samo kao povijesni artefact, već proizvodni pogon izuzetno važan gospodarski resurs i u sadašnjosti, napose se to, uz eksploataciju soli, odnosi na moguću uspostavu *muzeja soli* u Stonu.

Proizvodnja i izvoz oružja

Nedavno iznenađujuće arheološko otkriće i prezentacija (2005.-2011.) dubrovačke dobro očuvane povijesne ljevaonice iz 15. stoljeća, koja je funkcionirala sve do 17. stoljeća, predstavlja jedinstveni arheološki kompleks industrijske zone koji, koliko nam je poznato, u Europi nema komparativni primjerak. Pred kulom Gornji ugao, pod Minčetom, a sve unutar zidina povijesne jezgre Dubrovnika, na strateški i sigurnosno izvrsno odabranom mjestu pronađeni su ostaci arhitekture ljevaonice sa svim njezinim originalnim sadržajima: talionicom, kaluparnicom, bazenima s vodom, kanalom s taložnicima te spremištem pijeska. U talionici su pronađeni dijelovi četiriju kamenih peći od kojih su tri služile za taljenje metala a jedna za staklo ili vosak.

Ovaj izuzetni nalaz svjedoči da je Dubrovačka republika uspostavila onodobnu vrlo značajnu industriju - proizvodnju oružja, koje je koristila ne samo za vlastite potrebe već je izvozila po Mediteranu i Balkanu, te se time svrstala u ne baš brojne proizvođače vatrenog oružja .

Iako se, za sada, ne raspolaže arhivskim dokumentima o količini izvora oružja i državnoj dobiti, ljevaonica je izvrsna atrakcija za namjernike i turiste, a na toj gospodarskoj monokulturi počiva današnji Dubrovnik.

Poljoprivredna proizvodnja

Glavni proizvodi dubrovačke poljoprivrede bili su vino i maslinovo ulje, čija je proizvodnja omogućavala i izvoz. Plodna polja na Šipanu, Lastovu, Pelješcu, kadšto opskrbljene protokom vode: Konavle, Župa, Stonsko polje, poljoprivredne su zone, koje su u odnosu na broj stanovništva ograničene i podvrgnute izričito određenom načinu poljoprivrednog korištenja.

Kako teritorij Dubrovačke Republike nije bio prikladan za intenzivniji razvitak poljoprivrede, vlast je iznimno vodila računa o nabavkama žita, te bi tijekom nestašica prodavala žito iz državnih rezervi po cijeni nižoj nego što je bila u slobodnoj prodaji.

Obrtnička djelatnost bila je vrlo razvijena. Već u 14. st. osnivaju se radionice za proizvodnju tkanina, stakla i sapuna. Posebno je bio razvijen zlatarski obrt, za čije je proizvode postojao osobito veliki interes u Turskoj. Također su bili razvijeni i drugi obrti poput drvodjelstva, staklarstva, lončarstva, prerade kože i voska, te izrade užadi. Postojale su posebne strukovne bratovštine obrtnika poput kožara, krojača, zlatara, suknara, podstrigača, grebenara vune, brodograditelja, tesara, bačvara, papučara i slično, koje su štitile interese obrtnika i pružale pomoć svojim članovima.

U razdoblju 15. i 16. st. Dubrovačka je Republika u znaku zenita: sve uspješnije emancipacije i afirmacije kao državnog subjekta u međunarodnoj zajednici, teritorijalne ekspanzije, konačnog zaokruženja svoj teritorija i postojanog trenda gospodarskog prosperiteta, ali i ostvaraja vrijednih dometa u raznim granama kulturnog i umjetničkog stvaralaštva.

U tom dvostoljetnom razdoblju snažno se razvijaju trgovina i pomorstvo, posebice pomorska trgovina na Mediteranu i kopnena na Balkanu, a

istovremeno Dubrovčani posjeduju veliki kapital u talijanskim bankama i kreditnim institucijama.

Takav razvitak je tim značajniji što je ostvaren u posve nepovoljnim vanjskopolitičkim prilikama: mletačka ekspanzija duž jadranske obale i stalno *vrebanje* Dubrovnika - uz stalno napredovanje turske sile prema zemljama zapadnog Balkana i Podunavlja, a među njima maleni Dubrovnik, gotovo po pravilu, u sredini, među sukobljenim interesima, pa se Republika zapravo stalno nalazila u situaciji kao *brod u oluji nasred pučine* - kako je jednom sama dubrovačka vlada slikovito ocrtala položaj Dubrovačke Republike. Ali, brodom se znalo upravljati i ne samo zbog pomoračkih vještina. Bila su jednako tako važna umijeća diplomacije, dakako uz vrlo obimne usluge dubrovačkog brodovlja u trgovačkim i ratnim potrebama Španjolske. Nadasve vješta trgovina bila je ona diplomatsko-obavještajnim uslugama, kojima je Republika trgovala sa svima, premda, nikada nije razvila samostalnu obavještajnu službu, već je ta djelatnost bila zadaća konzularne i diplomatske službe pod budnim okom Senata. Uz *darove* nižim i višim turskim državnim birokratima, te izdašni harač, kao i ostale usluge, uspješno je djelovao taj sustav višestrane zaštite Republike, pogotovo protiv glavnih opasnosti Venecije i Turske. U nizu teških i zamršenih međunarodnih situacija i uvažavanja posebnog, neutralnog položaja Dubrovnika u tzv. *svetim ligama*, odnosno ratnim pohodima, zapadnih, kršćanskih sila protiv Turske, ističe se baš izvanredni domet dubrovačke trgovačke mornarice i pomorstva. Opća međunarodna konstelacija na Mediteranu omogućila je vlasti Republike da živi sa svima u dobrim odnosima, no ipak Dubrovčani su morali dati obol i doprinos protuturskoj borbi, a ni to nije Republici bilo jednostavno, jer su bili tributari Turske carevine. Tako su po dopuštenju pape mogli trgovati s Turcima, uz

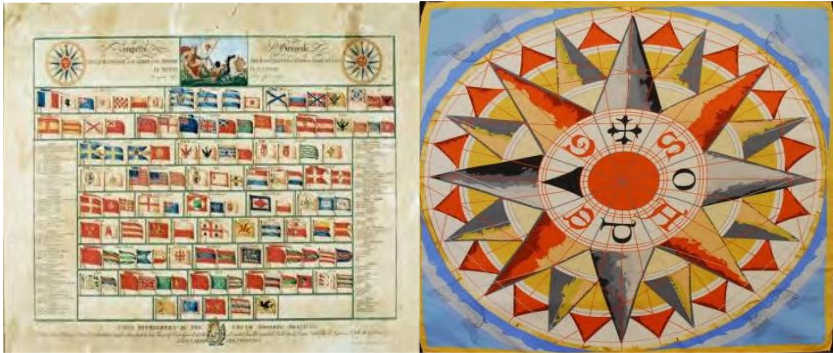
iznimku robe koja bi Turcima mogla poslužiti u ratu, a istovremeno su dopuštanjem Porte mogli iz turskih područja izvoziti i onu robu čiji izvoz Turci inače nisu dopuštali (primjerice žito).

Glavne grane dubrovačkog gospodarstva bile su trgovina i pomorstvo. Stvorena je jaka trgovačka mornarica, uspostavljene brojne trgovačke veze, uspostavljena mnoga konzularna i diplomatska predstavništva u zemljama jugoistočne Europe i Mediterana. Dubrovčani su postali trgovačka posrednička sila, kupovali su sirovine i druge proizvode s područja Balkana odnosno Turskog carstva i prodavali ga na Zapadu, a na turskom su području prodavali uglavnom gotove zapadnoeuropske proizvode. Tako su ostvarivali veliku dobit i u sukobima trećih država, kada su dubrovački brodovi prevozili robu zaraćenim stranama. A trgovina je ponajprije bila zanimanje vlastele.

Oslikajmo rečeno konkretnim geografsko - trgovačkim pomorskim rutama. Dakle, pomorsko-trgovačka ekspanzija Republike, osobito tijekom 16. stoljeća, širi se svim mediteranskim prostranstvima: od crnomorskih luka, preko cijelog istočnog i zapadnog Sredozemlja, pa dalje Atlantikom do Anversa i engleskih luka. Obim ekspanzije iskazuje i širenje mreže dubrovačkih konzulata: od njih 20 oko 1500. godine, narastao im je broj na 50 u drugoj polovici 16. stoljeća.

Mali dio te sveukupne obimne i unosne pomorske trgovine odvijao se tranzitno kroz dubrovačku luku. Glavni dio, kojim se akumuliraju velike dobiti, odvija se u poslovanju među raznim stranim lukama. To za dubrovačke poslovne ljude uključuje i trgovačke i prijevoznike, ali i novčarsko-kreditne poslove, te žive spekulacije u pomorskom osiguranju. Dubrovnik ima vrlo rano osigurani pomorski sustav, primjerice prvi sačuvani ugovor o pomorskom osiguranju je iz 1395., a dubrovački Zakon o pomorskom osiguranju iz 1568.godine, jedan je od najstarijih u svijetu.

Pomorsko - trgovačko posredništvo i poduzetništvo odvija se na relacijama: Varna-Venecija, Aleksandrija-Messina, Alepo-Napulj, Messina-Marscille, Carigrad-Sicilija, Negropont-Španjolska, Kreta-London i slično. Ilustrira to i primjer ugovora prema kojemu dubrovački brod mora doći do Rodosa da ukrca teret, pa će u poslovanju obići Famagustu, Latakiju, Tripoli ili Bejrut, pa na kraju Messinu, no tako da završna luka može biti Livorno ili Genova ili Marseilles. Takvim se poslovanjem među stranim lukama tijekom 16. stoljeća iskorištava još postojeća, mediteranska trgovačka konjunktura, a to potiče izgradnju velikih dubrovačkih trgovačkih brodova, rad i rast domaćih brodogradilišta - a sve zajedno čini veličinu i moć dubrovačke trgovačke mornarice, glavne gospodarske snage Republike.

U tom je razdoblju usporenije napredovalo dubrovačko brodarstvo za plovidbu izvan Jadrana, prema lukama na Atlantiku, ali je u drugoj polovici 15. stoljeća taj razvitak brži, što pokazuje i negodovanje mletačke vlade, jer Dubrovnik raspolaže tako velikim brojem brodova. Od tada stalno raste broj većih dubrovačkih brodova za mediteransku i oceansku plovidbu. 70- tih godina 16. stoljeća dubrovačka mornarica ubraja se među najjače na Mediteranu. Procjenjuje se da je 1540.godine raspolagala s oko 130 brodova ukupne nosivosti od oko 15.000 *kola*, a 70- tih godina istog stoljeća, za najvećeg uspona, brojila je oko 180 brodova duge plovidbe, nosivosti 36.000 *kola*, ukupne vrijednosti oko 700.000 dukata. Imali su oko 5000 članova posada.

Republika tada raspolaže s oko 100 majstora-brodograditelja (brodogradilište u Gružu s čuvenim škarima osniva se 1525.), a nikako se ne smije zaobići ni udjel ostalih središta Republike, kao što je otok Lopud, najznačajniji po broju brodarka i bodograditelja, zatim otoci Koločep, Šipan i Lastovo, pa Slano na kopnu. Tijekom 16. stoljeća počinje jačanje pelješkog pomorstva. U svemu, golemi pomorski potencijal, kojim je ostvarena epoha najveće gospodarske snage Republike.

Dubrovački brodovi duge plovidbe plove po cijelom Sredozemnom moru, od Španjolske i Francuske, sjevernih obala Afrike, talijanskih luka, do grčkih i crnomorskih luka. Također plove i po oceanu do portugalskih, flamanskih (Antwerpen), njemačkih (Hamburg) i engleskih luka (London), te čak do Indije, gdje je i dubrovačka kolonija u Goi. Dubrovačka trgovačka mornarica bila je tada izjednačena s trgovačkom mornaricom Venecije, a nešto slabija od trgovačke mornarice Genove, koja je u to vrijeme bila najjača na Mediteranu. Dubrovnik je u svojim *zlatnim* stoljećima (15. i 16.) uz Veneciju i Anconu najvažniji pomorsko-trgovački emporij na Jadranu.

Potres 1667. godine uzrokovao je veliku štetu i gubitke i dubrovačkoj mornarici.

Prvih godina nakon potresa pomorska trgovina usredotočena je ponajprije na luke Jadranskog mora, u koju je uključeno 75 preostalih dubrovačkih brodova.

Konzulati

Nekoliko mjeseci nakon Velike trešnje Dubrovačka Republika osniva konzulat u Smirni, potom 1688. u Carigradu, da bi već od sredine 18. stoljeća ponovno imala oko 50 konzula i generalnih konzula, više primjerice nego Austrija koja je u to doba imala 37 konzularnih predstavnika. Dakle, od sredine 18. stoljeća Republika je uz spomenutih 50 konzula imala također i 31 vice-konzula, ukupno 81 konzularnog predstavnika.

Jedan od poznatih, najpoznatijih Dubrovčana 18. stoljeća Ruđer Bošković, glasoviti znanstvenik: matematičar, fizičar, astronom, uvažavan i u europskim krugovima, usprkos svojim obvezama i životu u stranim zemljama, kontinuirano je održavao bliske veze sa svojom domovinom. Godinama je, od 1755. do 1783. obavještavao dubrovačku vladu o političkim i drugim važnim događajima u svijetu, iznoseći svoje analize, stavove i prijedloge, te često na zahtjev Republike diplomatski djelovao u zaštiti i promicanju interesa Dubrovačke Republike. Šifriana razmjena diplomatke pošte odvijala se na, mnogima nerazumljivom, hrvatskom jeziku !

Nakon poslijepotresne konsolidacije, uslijedio je ponovni porast broja brodova, tako da ih je samo u kabotaži na Levantu bilo oko 60. Sredinom 18. stoljeća, u vrijeme drugog velikog uspona dubrovačkog pomorstva i trgovine, broj dubrovačkih velikih brodova dosegao je do 280, od čega u prometu s drugim zemljama više od 100 brodova. Posljednjih desetak godina prije pada Dubrovačke Republike, pojačan je bio pomorski promet i trgovina žitom iz luka Levanta i crnomorskih luka prema zapadnom Mediteranu, tako da Dubrovačka Republika u posljednjim godinama svog postojanja ima 227 registriranih trgovačkih brodova, pretežito srednje nosivosti.

Dubrovačka Republika, u nastojanju da što više olakša plovidbu i pomorsku trgovinu za svoje brodove, preuzela je 1745. godine obvezu da svaki njen brod, koji plovi izvan Jadranskog mora, treba pored ostalih dokumenata posjedovati i tursku dozvolu, tako zvani ferman. Ferman je omogućavao dubrovačkim brodovima određene povlastice u turskim lukama i ujedno predstavljao zaštitu od gusara u sjevernoj Africi.

Francuski konzul u Dubrovniku Alexandre Lemaire, inače nesklon Dubrovačkoj Republici, zbog čega je prisilno napustio Dubrovnik 1764. godine, izvješćuje svoju vladu : *Može se reći, s obzirom na sićušnost Republike, da je more pokriveno njezinim brodovima i da je barjak svetoga Vlaha primljen i tražen u svim dijelovima svijeta.*

Ipak, otkriće Amerike i drugih područja postupno je uzrokovalo premiještanje svjetskog pomorstva i trgovine na Atlantik, a potom i na Indijski ocean, što je marginaliziralo Sredozemno more i zemlje poput Dubrovačke Republike i Republike Venecije, koje su bile na njega orijentirane. Istovremeno i

nemediterranske pomorske zemlje, poput Velike Britanije i Nizozemske, dobivaju povlastice od Turske za pomorsku trgovinu u istočnom Mediteranu, što sve utječe na slabljenje dubrovačkog pomorstva, a time i njegova gospodarstva.

Prestankom postojanja Dubrovačke Republike 1808., odnosno formalno-pravno na Bečkom kongresu 1815.godine na značenju uvelike gubi i dubrovačko pomorstvo. Već godinu dana ranije, francuske okupacijske vlasti izdaju naredbu da svi dubrovački brodovi ubuduće moraju umjesto dubrovačke zastave vijoriti stijeg Napoleonove Italije.

Ipak, Dubrovnik nikada nije zaboravio svoju pomorsku i pomorsko-tragovačku povijest, jer je pomorstvo bilo i do danas ostalo njegova snažna gospodarska grana. Stoga s ponosom valja istaknuti današnje postojanje jakog brodarstva i u hrvatskim razmjerima, a to je Atlantska plovidba Dubrovnik.

Odlukama Bečkog kongresa 1815.godine područje nekadašnje Dubrovačke Republike pripalo je Habsburškoj monarhiji u čijem se sastavu nalazi do 1918. Dubrovnik se i u slijedećim državnim tvorevinama širi, prostorno apsorbirajući nekoliko prigradskih naselja. Elektrifikacijom i gradnjom željezničkog spoja sa zaleđem i Europom 1901.godine, Gruž postaje najvažnijom lukom na južnom

Jadranu. Željeznički promet ukinut je 1976.godine, pa su se posljedice osjetile i na prometu gruške luke, ali i izolacijom Dubrovnika prema unutrašnjošću. Nizom graditeljskih intervencija urbanizirani su i povezani dijelovi grada izvan zidina, a 1910. uvedena je i gradska tramvajska linija (ukinuta 1970.)

Nakon otvaranja prvog hotela *Miramare* 1868.godine i niza manjih pansiona, gradnja prvog luksuznog hotela *Imperial* na Pilama, 1898. označila je početak razvoja suvremenog turizma, koji je postao gotovo jedina njegova gospodarska grana, s nekontroliranim rastom i kvalitetom.

Sustav urbane infrastrukture Grada i teritorija

Šire dubrovačko područje obuhvaća uski uzvorski pojas dužine oko 250 km, koji se proteže od Kleka na zapadu do Sutorine i rta Prevlaka na istoku, no pilot područje razmatrano u studiji "Identifikacija i valorizacija prirodne i graditeljske baštine područja Dubrovnika u prostornom kontekstu", koncentrirano je na uže dubrovačko područje : povijesnu jezgru u zidinama, Grad, otok Lokrum, kontaktne gradske zone, odnosno dijelove grada Pile, Ploče, sv. Jakov, tri Konala, Boninovo, Montovjerna, Gruž, Lapad, s masivom i platoom brda Srđ, te najposlije široki prsten teritorija oko grada, uključujući područje Rijeke dubrovačke, Šumeta, Bosanke, Brgata i dijela Župe dubrovačke.

Posebno se akcentira dubrovačka ladanjska izgradnja, koja i po kakvoći i količini predstavlja ne samo snažnu dionicu nacionalne i europske kulturne baštine, već bi sama po sebi mogla biti dio UNESCO-ve obitelji.

Soga će se u navedenoj zoni obuhvata u prvom redu razmatrati krajobrazno mjerilo sustava i fizičkog stanja *struktura* s koncentracijom na slojeve izgradnje u vrijeme Dubrovačke Republike, vrijednost tih slojeva, što se, pak, odnosi na krajobrazni i kulturni sloj, potom i na participacijski pogled, dok su spomenici već deklarirani i valorizirani kroz službenu/pravnu institucijsku zaštitu, zajedno sa smjernicama u izrađenoj Studiji za potrebe HIA. Neće biti zaboravljena ni kategorija prostor - vrijeme, presudna u svakoj struci, pa i povijesnoumjetničkoj, posebno kategorija kulturnog krajolika, a sve u ime ostvarenja integralne zaštite baštine.

Grad u zidinama s okruženjem

Dubrovnik je svoj razvoj, kako tumači Milan Prelog, veliki povjesničar umjetnosti i intelektualac zaslužan za njegov upis na UNESCO-vu Listu

svjetske baštine, od kasnoantičkog *zbijega* do istinskoga grada ostvarivao uz goleme napore. Možda se upravo zbog toga, što se spontani rast grada vrlo rano susreo s *prirodnim* ograničenjima, koja su se mogla prevladati samo organiziranim naporima, ovdje javlja i vrlo rano smišljeno planiranje.

Velike regulacije 13. st. koje su ušle u Statut, te brojne njegove reformacije 14. st., iskazuju urbanu disciplinu, koju su nametale pravilne građevne čestice i ortogonalni sustav ulica propisane širine, raspored stambenih i javnih prostora i sadržaja. Mnogi i raznovrsni arhivski dokumenti potvrđuju dugotrajna nastojanja gradske uprave da se drvena gradnja pretvori u kamenu, ulice i trgovi popločaju, komunalna infrastruktura dosegne civilizacijsku razinu, očitujući umijeće pozicioniranja reprezentativnih javnih građevina, kao što su Knežev dvor, katedrala, crkva zaštitnika grada sv. Vlaha, vijećnica, carinarnica, javni prostor Luže - stvarajući dominantu grada kojoj se podvrgavaju sve ostale pojedinačne gradnje. Početkom 14. st. proširenja grada završena su priključenjem na istoku i zapadu, zdanjima dominikanskog i franjevačkog samostana, urbanističkom okosnicom Placom smjera istok-zapad, glavnom ulicom koja vodi od vrata od Pila do trga Luže, središta javnog života, dovršenjem svih planiranih uličnih poteza starijeg južnog i novijeg sjevernog dijela, okomitih s Placom. Povezujući tako dvije svoje polutke, grad uspostavlja glavne urbanističke okvire. Planirana izgradnja javnih, stambenih,

sakralnih i komunalnih objekata jača kroz 14.st., a potkraj 15. i u 16. st. uglavnom je dovršena, povezujući istočna i zapadna gradska vrata, s dvjema javnim česmama velikom i malom Onofrijevom. Uz dva spomenuta velika muška samostanska kompleksa i nekadašnjih 9 ženskih samostanskih sklopova, 20 ubiciranih crkava i kapela, blokovi gradskog tkiva određuju strukturu arhitekture - u rasponu od skromnog tipa gradske kuće maloga puka na općinskom zemljištu Prijekoga (koje je raskinulo veze s agrarnim načinom života), do spajanja čestica u blokovima, umnažanja parcela i formiranja primjeraka reprezentativne stambene arhitekture, palača, posebne koncentracije na Pustijerni. Zoning uvjetuje rast gradnji u visinu, u isto vrijeme simbolizira socijalnu i klasnu podjelu izgradnje. Struktura i funkcionalnost stambene izgradnje očituje se u poslovnim i obrtničkim prostorima u prizemljima, tradicionalnim načinom raspodjele stambenih prostora na katovima, dok se reprezentativnost te arhitekture ponajviše ogleda u odmjerenom i skladnom kameno-plastičkom arhitektonskom rječniku i mjerilu gradskih palača, stilskih odlika u rasponu od romanike/gotike do baroka, u kontinuitetu stambene namjene do današnjih dana.

Tako planirani Dubrovnik, jedinstveni primjer europske srednjovjekovne gradogradnje na površini od 18,8 ha, stranica obuhvata cca 400x 400 metara, a unutar svojih zidina s 824 građevina različitih namjena, uz javne prostore - zadržao je do danas - s razmjerno malo mijena

čvrstu gradsku urbanističku matricu, čak i nakon Velike trešnje 1667. godine. Iz sačuvanih dokumenata vidi se težnja za održavanjem postojeće strukture gdje god je to bilo moguće, uz želju da se ponovno uspostavi onaj *model* koji se ostvarivao od 13. do kraja 15. st.

U nekim područjima razaraja su bila tako velika, da se više nije moglo uspostaviti prijašnje stanje. Pri obnovi Grada stvoren je novi trg, današnja Gundulićeva poljana, zatrpan je dio Pustijerne, a rušenjem na sjevernom obodu grada oslobođen je u gustom gradskom tkivu veliki prostor gdje nastaje jezuitski kompleks s baroknom skalnadom, zahvat koji nosi sve značajke baroknog urbanizma.

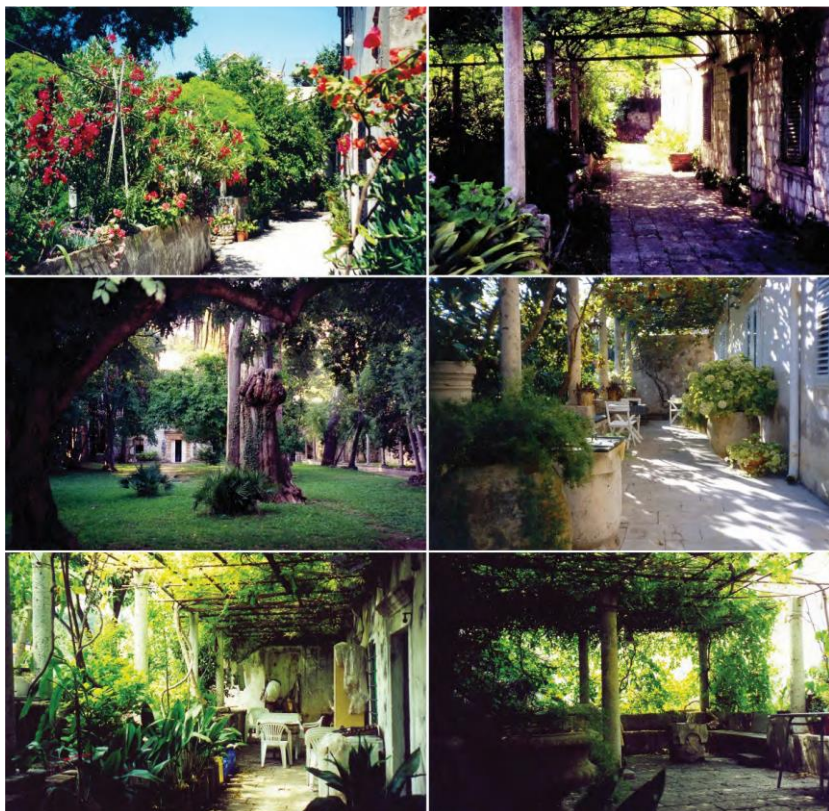
Kriza političko-teritorijalne organizacije iskazuje se tijekom 18. st., a početkom 19. st. u toku napoleonskih ratova Dubrovnik gubi samostalnost i pretvara se ubrzo u jedan od pokrajinskih gradova austrijske države. Umrtnjenje života u gradu onemogućivalo je intenzivnije građevne intervencije, tako da u povijesnoj jezgri nije došlo do značajnijeg narušavanja staroga tkiva (izuzmemo li, primjerice, neorenesansnu vijećnicu na Placi li u gradsko tkivo neintegriranu pravoslavnu crkvu iz druge pol. 19. st.) Tijekom 19. i 20. st. grad se postupno širi izvan zidina. Urbanistički artikulirani predjeli u neposrednoj okolini grada, s važnom funkcijom u razvoju od njegova utemeljenja, kontaktne zone grada: Pile, Boninovo, područje Konala i Ploče, čine u zoni obuhvata neposrednu okolicu grada Dubrovnika, u svom funkcionalnom i povijesnom smislu, ali i prostorno - oblikovnom smislu.

Proces izgradnje područja Pila, Boninova i Konala kao povijesno utemeljenog gradskog gravitirajućeg okruženja odvijao se u kontaktu s Gradom i njegovim fortifikacijskim i komunalnim sustavom, u kontrapunktičkom odnosu gusto zbijenog i obzidanog kamenog grada prema svojoj neposrednoj planiranoj, ali rahlije građenoj, ozelenjenoj okolini.

Dubrovnik je sam izašao iz svojih zidina svjesno primjenjujući drugačiju matricu izgradnje, te u tom procesu oblikovanja leži začetak koncepcije koja će obilježiti njegov okvir - sustav koji se svojom slobodnom artikulacijom, posebno u sferi ladanjske izgradnje, ali na njenom tragu i rezidencijalne arhitekture, javio kao opreka zatvorenoj cjelini gustog, čvrsto organiziranog i mjerilom ujednačenog tkiva. Unatoč mnogobrojnim, često i nepimjerenim intervencijama, do danas je zadržan karakter i osobnost navedenih predjela, s naglaskom na očuvanosti izvorne matrice izgradnje, temeljene na rasteru povijesnih ulica, ograđenih i zelenilom uoklojenih stambenih cjelina, predstavljajući prostorno oblikovnu vrijednost nekadašnjih predgrađa provedenu na principu **vrtnog urbanizma**.

I upravo povijesna matrica tih insula sa svojim isto tako povijesnim vrtovima u suživotu sa strogo isplaniranim i zbijenim Gradom - sasvim je **specifični i komplementarni spoj dvaju povijesno bitno različitih tipova urbanizma**, a to je jedinstven primjer u Hrvatskoj i povijesno-oblikovna vrijednost. Stoga, te još uvijek *čitljive* matrice - s *nagriženim* vrtnim prostorima - valja sagledati slojevito i u gustoći prostiranja, te što hitrije primjeniti u sustavu mjera zaštite i planskoj dokumentaciji režim zaštite kulturnog krajolika, usuđujući se zanemariti novonastale neprimjerene intervencije, odnosno rehabilitirati ih, fokusirajući se na čitljive vrijednosti, kako urbana matrica ne bi u dogledno vrijeme iščezla.

Otočić Lokrum, smješten 680 m jugoistočno od grada Dubrovnika predstavlja specifičan primjer prirodnih i kulturno-povijesnih vrijednosti dubrovačkog područja. Nastanjen od prehistorije, prvi put se spominje u arhivskim dokumentima 1023. g., kada se osniva i benediktinski samostan, kompleks povijesno-graditeljskih slojeva u rasponu od romanike do historicizma. Vrijednosti nasljeđa očituju se u fortifikacijskoj i karantenskoj izgradnji, s posebnim naglaskom na hortikulturno-gradbenoj komponentni povijesnih vrtova. Lokrum je zaštićen i kao prirodni rezervat s Botaničkim vrtom, važan dionik fortifikacijskog pejzaža s tvrđavom Fort Royal, mjesto negdašnje karantenske zaštite, snažno izražene dionice habsburškog 19. st., rasadište nematerijalne kulture, usmenih predaja i legendi - slojevito kulturno i prirodno stanište, održava se njegov kulturni krajolik.

Povijesna jezgra Dubrovnika, jedna od ponajbolje sačuvanih u Europi, jedinstveni je urbanistički i kulturno-povijesni spomenik, pa je od 1979. g. upisana u UNESCO-ov Registar svjetske kulturne baštine (Lista je 1994. g. dopunjena rješenjem o proširenju zone zaštite na neposrednu okolicu povijesne jezgre Dubrovnika, s napomenom kako je u vrijeme ratne agresije na Hrvatsku Dubrovnik bio upisan na Listu ugrožene svjetske baštine 1991.-1998.). Područje Dubrovnika nalazi se na seizmički izrazito osjetljivom području, pa su potresi kroz cijelu njegovu povijest ostavljali posljedice. Stoga se grad kontinuirano i obnavlja, sve do sadašnjosti, sanirajući posljedice potresa iz 1979. g., posebno posljedice ratne agresije na Hrvatsku i Dubrovnik za vrijeme trajanja Domovinskog rata 1991./1995. godine, kao i potresa iz 1996.godine.

Povijesna cjelina grada Dubrovnika i njena neposredna okolina, zadržala je urbanistički i oblikovni, civilizacijski, kulturološki i simbolički spomenički značaj, posebno u smislu kontinuiteta pojma živoga, nastanjenoga grada, što Dubrovnik čini visoko valoriziranim i prepoznatljivim kulturnim dobrom ne samo u nacionalnim, već i svjetskim okvirima.

Dubrovačke gradske zidine

Teško je riječima izraziti njihovu velebnost, monumentalnost, sraslost s Gradom. One su mu opna, kalup, naručaj i zagrljaj. A povrh njih masiv i plato Srđa, čvrsti i zaštitnički paspartou lijepe slike Grada na dlanu, njegov prirodni zeleni okvir i moćna, identifikacijska zaštita, njegov odušak, nerazdvojni prostorni okvir, srastao s njim kao Grad sa svojim zidinama.

Ako se složimo s Lewisom Mumfordom, piscem znamenite knjige Grad u povijesti (The City in History), da je grad simbolički govoreći čitav jedan svijet, onda je Dubrovnik pravi uzorak za takvu tvrdnju. Kalup za arhetsku sliku grada uopće. A zidine i Grad su neodvojivi, Grad su zidine i zidine su Grad. Tvorba zajedničke povijesti. Osim toga dubrovačke su zidine vrhunac promišljene svijesti, simbol slobode i specifičan biljeg Dubrovnika. Grad se u njih pouzdavao, u njihovu stvarnu, ali i simboličku moć.

No ta arhetska vrijednost grada kao omeđenog prostora, prostora sigurnosti, reda, međuljudske solidarnosti i organiziranosti ima i drugu dimenziju. Polis, urbs, naspram otvorenog, slobodnog, samim time i manje sigurnog, ali u dubrovačkim parametrima uvijek planiranog i uređenog prostora.

Funkcionalnost pojave grada u povijesti ljudskog razvoja, u povijesti stvaranja civilizacija naspram kulture, manje artifičijelnog i manje razrađenog oblika,

zadobiva i metafizičku vrijednost, pa je grad, u našem slučaju Grad s velikim G, uvijek omeđen zidinama. Iako je srednji vijek davno za nama, daljnja su razdoblja uvijek ostajala trajati unutar opne drevnih dubrovačkih zidina - i barokni Grad (nakon Velike trešnje) uliven je u srednjovjekovni kalup zidina. Skladni urbanizam povijesnoga Grada i kontrapunktična vrijednost njegova okolnoga vrtnog urbanizma, nije očito bila dovoljno poticajna inspiracija novim gradograditeljima, pa izgleda da se staro i planirano - novome neredu u prostoru ruga!

Naime, radi se o sve češćem, nekontroliranom upadu u mjerilo definiranog kulturnog krajolika, a sve se predstavlja kao spasonosna dobit.

Činjenica života u zidinama ujedno je i čin življenja u redu, komfornom urbanom standardu, u sigurnosti, a ta se školjka, taj zagrljaj, danas sve više ispražnjava. Stanovnici Grada izvan zidina sve više su stanovnici nekog nedefiniranog i urbano upitnog prostora, dok školjka reda i umjetnosti urbanizma ostaje prazna. Na djelu je **depopulacija**. Važnost samih zidina, osim u turističke svrhe, trebala bi postati i edukativnim faktorom stanovnika Grada, pogotovo onih koji ne prebivaju unutar zidina.

Šetnja tim rubom civilizacije pruža idealan pogled u grad kakav bi trebao biti, pa to nije dakle samo izvor ugone i estetskog, već svijest o skladnom, o prožetosti materijalnog i duhovnog. Domaće bi stanovništvo, da je češće izloženo tome pogledu, itekako imalo što za naučiti iz ptičje perspektive gledajući red, polis, Grad, a sinteza života u njemu, i to unutar gradskih zidina i takvih češćih pogleda odozgo, zasigurno bi utjecala i na svakodnevicu onih koji u tom gradu žive, kao i onih koji će kreirati njegov oblik izvan zidina. Radeći, stvarajući, gradeći grad iz zemaljske perspektive, ne treba zaboraviti pogled odozgo, upravo zato da ne nastaje sve veći nesrazmjer intra i extra muros, da se postigne ravnoteža između onoga što je nekad bio odnos kulture ladanja i visoke civilizacije grada, a danas bi se trebalo reflektirati u balansu novih gradskih dijelova i onoga što stoljećima baštinimo unutar zidina. Zidine svojim kontinuiranim pružanjem omeđuju sve ono što je postalo i ostalo simbolom reda i civilizacije, kulture uzdignute na viši stupanj razvoja. Nisu oštećene u potresu 1667. godine, u vrijeme austrijske uprave, a Dubrovnik je do 1886. smatran tvrđavom, pa su tada nastale mnoge degradacije i devastacije, koje su nakon II. Svjetskog rata, utemeljenjem Društva prijatelja dubrovačke starine 1952., a i institucionalne službe zaštite 1960. te austrijske nagrde uklonjene. Ostao je novoootvoreni ulaz u Grad tzv. Buža, probijen 1908. na potezu sjevernih gradskih zidina, kada je srušen dio sjevernog predziđa.

Gradske zidine vlasništvo su Grada Dubrovnika, uzorno su održavane, a o njima 62 godine stručno i uspješno skrbi Društvo prijatelja dubrovačke starine, udruga civilnog društva, nevladna i neprofitna udruga, s izraženim osjećajem za baštinu.

Bez obzira na vlasništvo, Grad Dubrovnik sa svojim zidinama uživa zaštitu u skladu s odredbama Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara Republike Hrvatske, a vlasnici i nositelji prava na kulturnom dobru ili spomeniku, kao i drugi imatelji kulturnog dobra odgovorni su za njihovu zaštitu i očuvanje. Stoga je važno, uspostaviti uvjete da kulturna dobra prema svojoj namjeni i značenju služe i potrebama pojedinaca i općem interesu. Da bi se to postiglo bitno je utvrditi način upravljanja kulturnim dobrima. S obzirom da je PUP *Stara gradska jezgra* izvan snage i uporabe, nužno je i h i t n o potrebno donijeti **Plan upravljanja povijesnom jezgrom Dubrovnika**, kako bi oni koji nose odgovornost za zaštitu i management (Ministarstvo kulture RH, lokalna samouprava Grad Dubrovnik, Stručno savjetodavna komisija sa Zavodom za obnovu Dubrovnika, Konzervatorski odjel u Dubrovniku, Društvo prijatelja dubrovačke starine) mogli primjereno ispuniti svoju dužnost.

Glavni sačuvani elementi gradske urbane infrastrukture Dubrovačka povijesna kanalizacija

Kanalizacija se još od rimskih vremena smatra stupom urbanizma. Dubrovnik se relativno rano, još odredbama svog Statuta iz 1272. g. ubrojio u zajednice s ekološkom svijješću. U reformaciji Statuta, 1296. godine određuju se smjernice za izgradnju pojedinih dijelova grada, te se predviđa da se između susjednih kuća u pravcu sjever-jug, ostavlja međuprostor širine 3 palma, odnosno 76,8 cm, koji se nazivaju *gotales*, *gatti*, *stricturas*. Kanali nastali između nizova kuća i niza paralelnih ulica (širina dviju parcela s kanalizacijom između sebe) na sjevernom dijelu grada, presječenih okomitom ulicom Prijeko, ulijevali su se u zatvorene septičke jame (cloaca). Ti prostori među kućama, ti jednolični kanali, neki otkriveni, neki natkriveni, nazivali su se u prošlosti a i danas, u kolokvijalnom govoru, *klončine*. Svi ispusti otpadnih voda (nužnici, kuhinje), bili su na posljednjem katu kuće, odakle je voda padala u kanale. Na ostalim je katovima bilo zabranjeno otvaranje prozora u međuprostorima iznad kanala.

Početak izgradnje uličnih kanala u Dubrovniku, s izljevom otpadnih voda u more, nije točno poznat. Na temelju sačuvanih dokumenata može se zaključiti da je već 1399. postojao kanal od Vrata Pustijerne do obale. 1436. Veliko vijeće prihvatilo je ugovor za izgradnju vodovoda. Izgrađen je do ožujka 1437. Gravitacijskim vodovodom voda je dotjecala do javnih česama. Isto tako Veliko vijeće donijelo je 1436. i opširne propise o izgradnji kanalizacije te o čistoći grada. Glavni sakupljač kanalizacije Dubrovnika koji je građen od 1436., uz manje popravke **još je uvijek u upotrebi!** Trasiran je ispod Place/Straduna te od ulice Celestina Medovića, gdje je priključen skupljač ulice Prijeko, odvodi vodu prema vratima od Pila i izliva se u more kod tvrđave Bokar. Druga dionica kanala Place od ulice Sigurate prikuplja kanale poprečnih ulica, te odvodi otpadnu vodu prema istoku i ispušta je u more na gatu Ribarnice. Oborinske vode, čije je prikupljanje počelo u 14. st. tekle su s prometnih površina rigolima prema moru, ulijevale se u ulične kanale, a oni su bili građeni za odvođenje oborinske i otpadne vode. Oborinskim vodama ispirala se otpadna tvar koja se taložila u kanalima tijekom suhog razdoblja.

Dubrovačka se povijesna kanalizacija, izgrađena tijekom 14. i 15. st. svojim tehničkm rješenjima, izvedbom i konstrukcijom profila svrstava u jedan od najvažnijih spomenika ne samo Dubrovnika, već u ljudski civilizacijski doseg, koji je u neprekidnoj funkciji stoljećima, premda loše održavan. Stoga je povijesna kanalizacija djelomično u funkciji, a 70- tih godina 20. stoljeća tek se rekonstruirala postojeća, uz napomenu kako je spomenički karakter sustava bio ograničavajući, jer je to doista vrlo složen konzervatorski i građevinski zahvat. Tom rekonstrukcijom izgrađene su crpne postaje, dok je istražnim arheološkim radovima utvrđeno kako povijesnim, a vizionarskim starim profilima koji su u lošem stanju hitno treba pomoći, jer se kanalizacijski sustav ne održava kvalitetno ! Kolektori, prepumne stanice, tlačni cjevovodi, sve ono što prati osuvmenjivanje tog sustava, naprave kojima smetaju plima i oseka, uz neodržavanje kanala i količinu oborinskih voda, sve to uzrokuje u sadašnjosti prave gradske kolapse! Ideja da se u stare kanale uvedu cijevi od stakloplastike ispod Straduna, ujedno i nasipavanje starih profila pijeskom, alarmantna je! Integralna zaštita proklamira sasvim drugačiji pristup tom naslijeđu. Premda je zadatak obnove sustava povijesne kanalizacije vrlo složen zahvat, on je i nužnost, jer o njemu ovisi ne samo gospodarska uspješnost Dubrovnika, već i samo kanalizacijsko funkcioniranje grada. Projekt je to vrijedan uvrštenja na europske i svjetske natječaje, dakako dobro pripremljen.

Urbana oprema - popločenje grada - civilizacijsko mjerilo udobnosti grada

Izgradnja Dubrovnika u 13. i 14. st. u svjetlu tekstova Statuta iz 1272. , javlja se kao posebno, ali vrlo dosljedno i do danas sačuvano ostvarenje zamisli grada kao brižljivo planirane, organizirane cjeline. Čuvena V. knjiga Statuta (Liber Statutorum Civitatis Ragusii) koja urbanistički *kroji* dubrovačke prostore u smjeloj viziji i odlučnoj racionalnosti, gotovo da predstavlja onodobni kodeks prostornog planiranja, arhitektonskog oblikovanja i zaštite okoliša i to u najpotpunijem smislu. Tražeći komparativne primjere na tu temu u jadranskim statutima (Split 1240., Korčula 1214., Venecija 1213.), može se utvrditi kako odredbe V. knjige dubrovačkog Statuta iz 1272. nadrastaju urbanističko-planersku pisanu građu spomenutih statuta srednjovjekovnih jadranskih komunalnih zajednica.

U Dubrovniku vrlo rano počinje podvrgavanje pojedinačnog zajedničkom, odnosno podvrgavanje režimu cjeline. Srednjovjekovno se naselje pretvara iz skupa građevina u cjelovit gradski organizam. Taj se fenomen cjeline manifestira u prvom redu uspostavom i regulacijom ulica koje su zajedničko dobro svih građana. Gradska je uprava itekako nastojala da ulicama i trgovima dade veliki značaj, značaj javnog prostora - propisujući im nagibe, način odvodnje oborinskih voda, slivnike, poklopnice za kanale i pučeve, zabranjujući vanjska stubišta, ne propuštajući utvrditi i nadgledati kanalizacijske međuprostore između nizova kuća - klončine (stricturas),

pazeći da se kišnica s krovova slijeva sustavom dotoka putem *točaka* za vodu (koji su često bili u obliku grifona, ukrašeni). Za propuste je komuna, a onda i Republika oštro kažnjavala. Možda je to razlog što smo grad u zidinama baštinili do danas u cjelosti.

U skupu intervencija koje bi se mogle podvesti pod *komunalnu politiku* dubrovačke gradske zajednice, svakako valja ubrojiti odredbe o čistoći grada i higijenskim uvjetima, koje će se opredmetiti na opsežnim radovima na sustavu kanalizacije u 14. i vodovoda u 15. stoljeću. Ti važni komunalni objekti koji i danas postoje i djelomično su u funkciji, građeni su kamenom i spomenik su par excellence visoke razine tehničke kulture i dubrovačkog urbaniteta.

Na transformaciji grada iz drvenog u kameni dubrovačka je vlada silno nastojala, imajući ponajprije u vidu gradske ulice i njihovo popločenje. Ortogonalni sustav ulica koje protječući cjelinom grada povezuju sve njegove dijelove, a u zajedničkoj su uporabi- glavni je način diferenciranja javnih prostora od onih privatnih. Težnja popločavanju javnih prostora najprije opekom, a onda kamenom, težnja je podizanju gradskog komfora, a opet je ta javna gradska *udobnost* i mjerilo stanja stvari. Početak popločenja Dubrovnika datira prije 1328., jer se tada u arhivskim vrelima spominju radovi na izvedbi pločnika u ulici Lučarici. Godine 1407. Veliko vijeće donosi odluku o popločenju svih ulica grada, a 1468. Placa se ima popločati četvrtastim kamenom. Usporedbe radi popločenje u Parizu uvedeno je 1185., u Luebecku 1310., dok je 1339. bila popločena cijela Firenca.

I danas impresionira geometrija popločenja Grada, premda je ta urbana oprema sklona habanju, pa se svako nekoliko mora mijenjati. Arheologija nam pokazuje načine popločenja Republike- osobito lijepe kamene ploče ulica i trgova, opeku s laganu na *riblju kost*, te opeku omeđenu pojasom kamenih ploča. U kasnijim, neizdašnjim vremenima, osobito nakon potresa 1667. susreće se podna obloga s oblucima, vrlo lijepo dizajnirana, a vrlo otporna na habanje.

Najposlije, pločnik Straduna je u vrijeme srbočetničke agresije 1991. godine bio znatno i teško oštećen, te se nedugo iza rata njegov kamen- doli- dobavio i vrlo je uspješno provedena sanacija pločnika glavne gradske ulice.

Pridodamo li navedenome građevno opremanje javnog prostora, primjerice podizanje Orlandova kipa s nosačem državne zastave i oznakom mjere *dubrovačkog lakta* (51,2 cm), pa gradnju gradskih mostova, gradnju česmi i fontana na javnim prostorima, izradu klupica i ograda, potom numeraciju kuća i *slanica*, spremišta soli velikim gotičkim slovima i brojevima, te na dovratnike domova uklesane arapske kućne brojeve, figuralnu plastiku na pročeljima, poglavito javnih zgrada, natpise u kamenu izvedene latinskom kapitalom, heraldičke oznake na stambenim zgradama - upotpunjuje se registar opreme grada, fizionomija njegova javnog izgleda. Težeći uporno da kamenom obilježi svoje dimenzije, od popločenja tla do visokih obrambenih kula, Dubrovnik se brinuo ne samo za sigurnost i udobnost svojih građana, nego i za trajnost i estetiku. Za svoj urbani standard i ugled.

Kultura kamena - javno lice Grada

U kamenu i po kamenu prepoznajemo naše graditeljsko naslijeđe, kulturu i kamena i Mediterana, prepoznajemo vlastiti identitet i svoju supstancu. Dubrovnik je svoja najvažnija zdanja gradio od kvalitetnog rudistnog vapnenca izvrsne kvalitete, s otoka Korčule. Samo na malenom otočiću Vrniku, u korčulanskom arhipelagu bilo je nekoć 29 kamenoloma.

Imao je Dubrovnik i svoje kamenolome iz kojih je brao kamen za gradnju, što je svakako utjecalo na razvoj klesarstva i graditeljstva, na veliku koncentraciju klesarskog i kamenarskog zanata u 14., 15. i 16. stoljeću. Kamenari, klesari, graditelji, ti davni majstori domaće krvi, imaju svoje bratovštine, regule, naučnike, alate, svoj zanat. Poznati kamenolomi bili su na otočiću Supetru pred Cavtatom, u Gružu, Rijeci, na Lopudu, Mljetu, Konavlima, a u Župi se vadio raritetni, porozni i meki kamen - sedra, pogodan za izgradnju svodova. Lokalni kamen služio je za raznovrsne gradnje i to planirane gradnje u manjim mjestima Republike, manjih državnih *centara* poput Stona, Malog Stona, Cavtata, Lopuda. Ta su manja mjesta s pečatom autentičnosti planirane i artikurirane izgradnje, slijedila svoj centar, Dubrovnik, to je čuveno dubrovačko urbaniziranje svih svojih prostora u *malom mjerilu*, baštineći od njega i kulturu urbane opreme. Ističe se Ston, drugi grad Republike, planirani grad kojem je u 16. st. izrađena česma na južnoj strani Place, dovodeći vodu iz obližnjeg izvora Oko. Tada je i površina stonske Place, glavnog komunalnog otvorenog prostora, popločena kamenom. Na tom je prostoru obnovljen Knežev dvor, izgrađena zgrada kancelarije Republike, postavljen štandarac, uređena sat-kula.

Za velike, reprezentativne dubrovačke zgrade uvezio se kvalitetni korčulanski kamen, pa su Dubrovčani zajedno s korčulanskim majstorima, posebno porodicom Andrijića tijekom 15. i 16. st. podigli svoj veličanstveni, bijeli, kameni grad.

Općinski magazini - slanice

Općinska spremišta nalazila su s u raznim dijelovima grada, a najviše ih je bilo u blizi gradske luke. Primjerice, svi prizemni dijelovi kuća u Žudioskoj ulici služili su za skladišta. Kameni okviri njihovih ulaza izrađeni su tijekom 15. i 16. st. U gornjim katovima tih kuća živjeli su židovski trgovci. Bio je u toj ulici židovski Get, te je zajedno s općinskim magazinima bio noću zaključavan vratima na ulazu s Place/ Straduna i izlazu na liniji ulice Prijeko. U Dubrovačkoj Republici, gdje je službena vjera katolička, ali su druge konfesije imale pristup, poseban položaj imala je židovska zajednica koja se uspješno bavila novčarstvom i trgovinom, a iz svojih redova dala je i ugledne liječnike, pa je Dubrovčanima bila korisna. Unatoč tome što ih je držala *pod ključem*, Republika se u onodobnim uvjetima prema Židovima ponašala dosta liberalno, omogućujući im da svoje obrede vrše u sinagogi u Žudioskoj ulici (i danas postoji i jedna je od najstarijih u Europi), jedinom inovjernom hramu na svojem teritoriju!

Od 1461. Republika zatvara ulicu iznad crkve sv. Nikole na Prijekome, s kojom graniči niz magazina soli - slanica. Godine 1460. u toku radova na pojačanju sjevernih zidina izgrađena je i danas postojeća slanica zapadno od romaničke crkvice sv. Jakova na Pelinama.

U 16. st. izgrađena je slanica, priljubljena uz južni dio tvrđave Revelin na Pločama.

Žitnica Rupe

Osobita briga grada za čuvanje zaliha žita očituje se u gradnji dvaju spremišta: starije spremište a lokalitetu Na Andriji s početka 15. st., na jugozapadnom dijelu grada uz niz ženskih, benediktinskih samostana, te žitnica Rupe u visokom, južnom, klisurastom dijelu grada iz sredine 16. st. (gradnja dovršena 1590.). Rupe su jedinstvena zgrada, gradnja uklopljena u prostor stambenih nizova. U stjenovitoj bazi zgrade, u kamenu živcu izdubeno je 15 bunara za žito, dok su prostori I. i II. kata uređeni kao horizontalna spremišna ploha iz koje - otvorima u podu i svodu, te kanalima u zidu - žito pritječe u bunare. Konstruktivni sustav podsjeća na stare fontike, koji su bili dograđivani između Kneževe kule i arsenala u luci, u 14. st.. Konstrukcija Rupa je jasna, čista, utilitarna, sjajni prostor s razlogom nazvan *katedrala žita*, s impresivnim sadrenim svodovima. Nadograđene u vrijeme Austrije, obnovljene nakon potresa 1979. Jedinstveno su komunalno zdanje u europskim razmjerima. Rupe koriste Dubrovački muzeji, s napomenom kako bi se prvotna funkcija žitnice morala zorno muzeološki prezentirati.

Lokalitet na Andriji arheološki je u potpunosti istražen i konzerviran, projektna dokumentacija se dogotovljava, a Društvo prijatelja dubrovačke starine koje financira istražne radove i projekt, namjerava na tom lokalitetu uspostaviti arheološki muzej *in situ*.

Lazareti na Pločama

U Dubrovniku, pomorskom gradu, gradu izrazite tranzitne trgovine, vrlo su se često širile zarazne bolesti, posebno epidemije kuge. Grad je stoga u cilju provođenja higijensko-sanitarnih i zdravstveno-epidemioloških mjera organizirao kontumace, leprozorije, lazarete na daljim i bližim lokacijama. Tijekom 15. st. lazaret je bio podignut na Dančama, poluotoku zapadno od grada, te na otočićima Mrkanu i Bobari, a tijekom 15. st. gradi se veliki lazaret na Lokrumu, koji se niti ne dovršava niti stavlja u uporabu iz sigurnosnih, obrambenih razloga. S kraja 16. st. su veliki lazareti na Pločama, dovršeni tek polovicom 17. st. Ovi lazareti imaju povoljnu lokaciju, jer su uz Dubrovački drum, Tabor i česmu Međed, na putu kojim su stizale karavane iz turskog dijela Balkana. Zgrada je impresivno locirana uz Gradsku luku, s nizom paralelnih uzdužnih prostora, s posebnim dijelovima za robu i putnike.

Lazareti su nedavno obnovljeni, te će služiti u svrhu kulture, te kao sjedišta nevladinih, civilnih asocijacija.

Dubrovački vodovod i uloga u urbanizaciji grada

Opkrba stanovništva vodom (cisterne-gustijerne, pučevi) postala je oskudnom, pa je brodovima dopremana voda iz Mlina u Župi. Stoga su Dubrovčani pozvali najbolje projektante i hidrauličare svog doba Onofrija de Giordana iz mjesta Cave blizu Napulja i Andreuzza de Bulbita iz Tramonte, iz Apulije, južne Italije, njegujući sve jače trgovačke veze s njom, a ujedno imajući viziju razvoja tekstilne industrije za koju je voda itekako trebala, da im izgrade vodovod. I dok su gradovi mletačke Damacije u to vrijeme gradili

velike općinske cisterne s kišnicom, slobodni je Dubrovnik uveo izvorsku vodu.

Bio je to iznimno veliki i izazovni geo - inženjerski pothvat, izveden brzo i uspješno. Jedna od najvećih državnih investicija Dubrovačke Republike! Od srpnja 1436., kada je s projektantima i izvođačima sklopljen ugovor, do listopada 1437. posao je morao biti gotov. I bio je. Jer je to bio uvjet investitora. U Grad je dovedena bujica *najsladše tekućine*, kako zapisuje očevidac Filip de Diversis, koji mu se divio, kao i Velikoj Onofrijevoj fontani tada savršeno ukrašenoj. Onofrio della Cava bio je najbolje plaćeni graditelj u službi Republike - 300 dukata na godinu- a nije za se čuditi: škrtu je dubrovačka vlada plaćala izdašno, jer joj je majstor doveo vodu u Grad, popravljao joj sjedište - naime, izvršio je rekonstrukciju Kneževa dvora nakon

požara iz 1435., a radio je i na fortifikacijama. Njegovi radovi i savjeti poznati su u Cavtatu, Stonu, Grobniku. Bio je pothvat gradnje vodovoda za pragmatičnu dubrovačku vlast dobro uloženi novac.

Dakle, ranorenesansni vodovod, glavnim dovodnim kanalom duljine 11.70 km, te kapaciteta 70l/s snabdijevao je Dubrovnik gravitacijom, pri čemu je raspoloživi pad iznosio 0,17%. Trasa vodovoda započinje od glavnog izvora u Šumetu -Vrelo, na koti od 109 nadmorskih metara, a spominju se i manji izvori. Voda je dovedena iz dvanaestak km udaljenog izvora i otvorena Velikom česmom kod Vrata od Pila i Malom Onofrijevom česmom kod arsenala, te česmom na ribarnici u luci. Rezervoari vode smješteni su potom na Brsaljama, zatim u nekadašnjim skladištima soli, slanicama - pokraj sv. Nikole i sv. Stjepana. Istovremeno, izgradnjom vodovoda upotpunjena je stara kanalizacijska mreža grada. Zanimljiv je, k tome, niz mlinova sjeverno od Minčete povezanih linijom vodovoda. Uz gradski jarak gradi se Ulica od mlina, sagrađena odmah po izgradnji vodovoda, u kojoj se nalazilo 14 mlinova za žito i 14 stupa za obradu lana i vune. Bila je u funkciji do velikog potresa 1667., nakon kojeg se više postrojenja ne obnavljaju. U naše je vrijeme Ulica od Mlina istražena, djelomično rekonstruirana i konzervirana, s vrlo čitljivim ostacima, a sve zaslugom Društva prijatelja dubrovačke starine. Ulici od Mlina *konkurira* danas u prostoru stubište Uz Posat iz 1913. godine, skladno položeno kao vertikala do uspona na Srednji Kono, ocrtavajući različite slojeve i gustoću kultivacije prostora, skladno koegzistirajući u njemu, izdržavši prosudbu vremena (zar bi bilo dobro u tom prostoru, u neloyalnoj konkurenciji s postojećim okruženjem, vidjeti elevator, tehničku, hladnu napravu koja bi ljude vozila do krajobrazno izuzetno konfliktne mase garaže na Ilijinoj glavici?)

Vodovod u povijesti nije služio samo za dopremu vode u grad, nego je stoljećima služio i kao kopnena komunikacija grada s Rijekom dubrovačkom sve do Šumeta.

Uloga vodovoda u urbanizaciji grada, odnosno dijelova kojima je bio trasiran, iznimna je, sačuvana i prostorno- struktuno i toponimski. Naime, *kono* je dubrovački naziv za kanal, pa je trasiranjem triju kanala duž podnožja padine Srđa, na potezu ponad Gruža, ujedno bio postavljen i konačni okvir za sustav putova i ulica na prostoru Pila i Konala. Urbanizacija tog dijela grada, s tri longitudinale, putevima uređenim nad vodovodnim kanalima : Gornji ili Treći Kono, Srednji ili Drugi Kono i Donji Kono, dali su imena i uredili prostor predgrađa, danas grada.

Iznimna vrijednost vodovoda, tako uspješnog projekta Republike, izražava spremnost onodobne gradske vlasti da se upusti u rizike, da planski

preoblikuje čitava predgrađa, pokazujući koliko je dubrovačka vlada bila odgovorna, organizirana i odlučna u građenju grada, kao kuće svojih građana.

Prigradska naselja - predgrađa- urbanizacija

Kroz povijest su uređeni agrarni prostori oko grada, postali osnovom urbanizacije njegovih predgrađa, koja su se postupno stapala s gradom.

Širi prigradski prostor Dubrovnika sačinjavali su predjeli Ploče sa Svetim Jakovom na istoku te Pile s Boninovom i Konalima na zapadu, kao neposredne kontaktne zone Grada. Smješteni na strmi padinama brda Srđa završavali su niskom stjenovitom obalom. Isprva, bili su to iz sigurnosnih razloga gotovo *brisani* prostori prošarani tek putovima, puteljcima, terasastim vrtovima, crkvicama i ponekim samostanom.

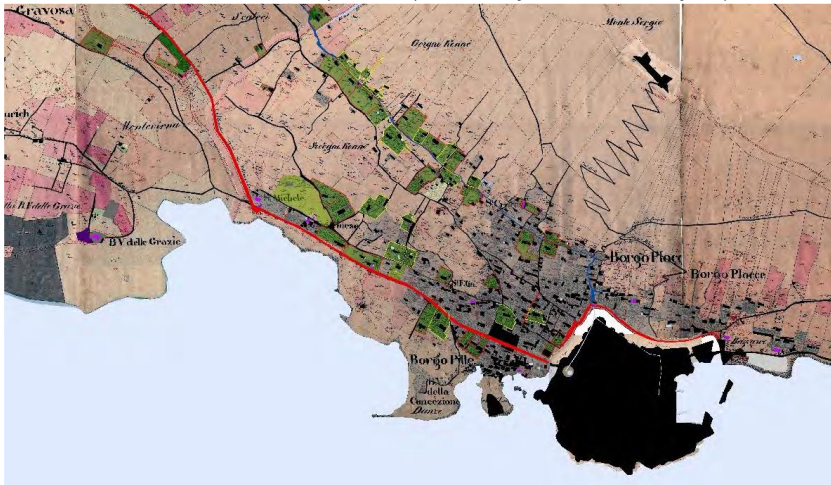
Putovi - komunikacije u službi urbanizacije

Vrtni urbanizam povijesnog predgrađa Dubrovnika /Pile - Boninovo - Kono/
Izgrađujući postupno svoj teritorij, Dubrovnik je težio da čak i puteljke i staze između vinograda i polja sredi na isti onaj pravilni način kao i ulice unutar svojih zidova. Ova misao Milana Preloga umnogome potvrđuje ne samo sinergiju prirodne zadatosti i ljudsku joj prilagodbu, već osmišljene module krajobraznoga mjerila. Samo tako mogao je nastati pojam kultiviranog dubrovačkog krajolika, jer su umijeće vladanja prostorom Dubrovčani doista posjedovali.

Da bi se lakše moglo koristiti svoje prigradske posjede, valjalo je polagati putove i staze u krajobrazu, valjalo se baviti parcelacijama zemljišta, uvoditi red u prigradske agrarne prostore. Tako su oni počeli postajati uredno prohodni, a čestice kultiviranog zemljišta lako dostupne. Tekao je proces urbanizacije.

Najstariji općinski put izvan Grada uzdužno položen pravcem istok-zapad, bio je usmjeren prema Gružu, pretpostavlja se da je postojao još u 9. ili 10. stoljeću, a počinjao je na Pilama, uspinjao se do crkve sv. Andrije, nastavljaajući prema Tri crkve i istoimenom predjelu, usmjeren u pravcu gruških vrtova i vinograda. Još jedan dio tog puta postoji na današnjem Boninovu i nosi ime Put Od Republike (na žalost je znatno smanjen!)

Njegov početni dio s Pila nosio je znakovit naziv Između vrta (genitiv množine!), što govori da je vodio kroz vrtove na Pilama, u najneposrednijoj blizini grada. I danas je to popločena gradska ulica istog imena i još uvijek s vrtovima. Zanimljivo je da se taj potez nastavlja iz samog grada - od crkvice sv. Nikole, ulicom Prijeko, crkvice od Sigurate, pa na Pile, do ulice Između vrta, kao kralježnice predjela. Uz tu ulicu ritmički su bile razmještene srednjovjekovne crkvice sv. Feliks, sv. Vid, sv. Andrija i dalje prema zapadu Tri crkve na Boninovu. Ispravno pretpostavlja Bruno Šišić, autoritet među krajobraznim stručnjacima, da je opisana najstarija trasa puta prema Gružu, bila decumanus, a postojao je i prigradski cardo, a to je zacijelo ulica Zrnsko Frankopanska, najstarija i najdulja ulica u Dubrovniku, te da su se ta dva pravca križala na poljani Jamine, nedaleko od ulaza u Grad. Spomenuta dva

putna pravca, te dobro složena mreža sporednih, prigradskih komunikacija bile su od posebne važnosti za grad. Ističu se još dva puta, onaj Uz Busovinu (busovina označava zelenilo šimšira), širi prostor oko Ilijine glavice, položen nešto ukoso između prostora carda i decumanusa (postoji i danas i najromantičnija je dubrovačka ulica), te značajni put okomito položen uz padinu Srđa, nekada je sezao do Boninova spajajući se na put prema Gružu, a to je Privežna ulica, koja više ne seže do Boninova, ali postoji u dobrom svom dijelu. Eto, najsazetijeg prikaza putnih pravaca, a posebnost tog sustava ogleda se i u obzidanosti putova i ulica.

Dakle, izvangradska matrica izgradnje temeljena je na pravcima povijesnih putova i triju trasa vodovoda, koje su se zbog konfiguracije terena protezali na tri razine Konala. Poprečne pješačke komunikacije omogućile su prilično pravilnu parcelaciju, formirajući tako insule suburbane gradnje, što se kao posljedicu intenzivnog razvoja agrarne proizvodnje pokazalo pogodnim za sve brojniju pojavu ladanjskih gradnji smještenih u kultiviranom zelenilu. No, razvojem Grada i njegovom sve manjom ugroženošću od neprijateljskih napada, prigradski prostori se u 15. stoljeću počinju izgrađivati i dobijati svoje funkcije. Uz postojeći sustav komunikacija formira se postupno rezidencijalni prostor grada. Ladanjska izgradnja imat će značajni utjecaj na tipološke karakteristike modela izgradnje kuća za stalno stanovanje, pa se razvija tip prigradske kuće uokoljene vrtom, koja je u tlocrtnoj organizaciji zadržala ladanjsku dispoziciju prostora, s obaveznom vrtnom parcelom, ali i šetnicama, odrinama, pižulima, arlama - ladanjskim repertoarom, pa dolazi do sinteze ladanjske i gradske stambene arhitekture. Takav tip stambene izgradnje tijekom 18. st. susrećemo na cijelom kontaktnom području grada: na Pilama, Boninovu, na trima Konalima, gusta je rasprostranjenost takvih dubrovačkih kuća.

Nalaze se tu i kapitalna zdanja ladanjske izgradnje poput reprezentativnog kompleksa Crijević-Pucić u gornjem dijelu Pila uz perivoj Gradac, ljetnikovca Vice Sjepovića Skočibuhe s prostranim vrtom na lokalitetu Između tri crkve, te suburbana vila Mateja Lucijanova Pucić-Đorđić, ali i brojni drugi.

Na krajnjem jugoistočnom dijelu Pila, na Brsaljama nalazila se streljana na kojoj se, osim vježbanja gađanja i obuke vojnika, isprobavala i novosalivena artiljerija. Kada u 15. stoljeću preko Konala stiže izvorska voda u Dubrovnik, uži dio Pila postaje industrijska zona i to predio U Pilama te uz zapadni dio gradskog jarka. Smiještaju se tu mlinovi za žito, stupe za lan i vunu, manufakture sukna s bojadisaonicom, pogoni za štavljenje i preradu kože, lijevaonice topova i zvona, radionice stakla i sapuna. Uz te pogone nalazile su se i jednostavne kamene kućice majstora i radnika najvećim dijelom U Pilama.

Istovremeno, na širem arealu, u prostore starih terasastih vrtova Pila i Konala vlastela i bogati pučani smiještaju svoje brojne ljetnikovce s vrtovima koncipiranim *na dubrovačku*. Time se cjelokupni ladanjski prostor Pila i Konala na neki način preoblikovao u *vrtni grad*, što se današnjim prostorno-oblikovnim jezikom naziva vrtni urbanizam

Još uvijek sačuvana prostorna organizacija ovih predjela, karakter i osobnost izvornih matrica gradnje - predstavlja stalnu i prepoznatljivu oblikovnu vrijednost, zasnovanu i obilježenu rahlim vrtnim urbanizmom.

Preko **Ploča i Svetog Jakova** pružao se glavni karavanski put, tzv. Dubrovački drum, ujedno glavna trgovačka i diplomatska prometnica koja je vodila prema istoku, preko Niša do Carigrada, te u zaleđe do središnje Bosne. Njime su u Grad dolazile brojne karavane s raznolikom robom i stokom pa se zato na tom prostoru neposredno uz Grad gradi Tabor, prihvatilište karavana s higijensko-epidemiološkim sadržajima, a kasnije u 17. stoljeću i Lazareti - karantena i skladište za trgovačku robu. S 15. stoljećem dubrovačka vlastela, primjerice Gučetići, Saraca, (ostaci ljetnikovca dubrovačkog nadbiskupa - Biskupija u sv. Jakovu) počinju graditi svoje ljetnikovce na širem prostoru Ploča prema Svetom Jakovu, ali ne u onolikom broju kao što je to bilo na Pilama i Konalima, dok u 17. stoljeću započinje i gradnja rezidencijalnih kuća bogatijih pučana. Te kuće oblikovane su po tipologiji prigradskih kuća 17. i 18. stoljeća s prostranijim vrtovima i okućnicama, sukladno tradicionalnoj matrici. Sva izgradnja na ovom prostoru odvijala se neposredno uz glavnu prometnicu, ali u poprilično rahloj tj. prorijeđenoj izgrađenosti. Suvremenim rječnikom rečeno osim ladanjske, Ploče su tvorile prometnu, trgovačko-skladišnu i sanitarnu gradsku zonu.

Prostori **Gruža i Lapada**, smješteni zapadno od Grada i obuhvaćeni gradskim područjem van zidina, *extra muros*, u povijesnim vremenima bili su ruralni predjeli koji su za ono doba bili udaljeniji od Grada. Tu su se nalazila manja naselja seljaka, koji su obrađivali vrtove i plodno Gruško i Lapadsko polje, baveći se i ribarstvom, a nešto iznad obale pejzaž je resila pokoja crkvice i samostan.

Uspostavom stabilnih sigurnosnih prilika i odnosa sa susjedima Dubrovačke Republike, obala gruškog zaljeva tijekom 15., 16. i 17. stoljeća postaje poprište izgradnje brojnih vlastelinskih ljetnikovaca na vodi, ali i poljoprivrednih imanja s kućama bogatih pučana. Smiješta se tu i Dominikanski samostan Sv. Križa. Blaga i pjeskovita sjeverna obala Gruža omogućavala je i razvoj brodogradnje - pošto je gruški zaljev oduvijek bio vrlo sigurno i dobro sklonište brodovima, pa vrlo uskoro postaju poznati gruški *škari* - brodogradilišta- isprva manjih, a kasnije i velikih brodova. Bilo ih je ukupno sedam a oko njih nastaju i manja skladna naselja brodograditelja, koja su se sastojala od jednostavnih kamenih kuća sa skromnim vrtovima, tvoreći zajedno s ljetnikovcima i drugim kućama kultivirani krajolik Gruža. Na krajnjem jugozapadnom dijelu gruškog zaljeva od 16. stoljeća nalazio se lazaret za putnike i robu koja je brodovima stizala u Gruž s istoka.

Prostor Lapada, za razliku od Gruža, ostao je gotovo nenastanjen. Bio je prekriven najvećim dijelom borovom i čempresovom šumom, s pokojim poljem i ponekom prastarom crkvicom, pa je zasigurno bio idealno područje lova. U Lapadu se gradi nekoliko ljetnikovaca (najstariji je onaj Benešin iz 14. stoljeća) uz i ponad plodnih polja te uz obalu lapadskog zaljeva zvanog Sumartin, gdje se nekad nalazio i lazaret (karantena). Gradi se tu i pokoja kuća bogatijih pučana a i skromne nastambe seljaka koji su obrađivali posjede gospara.

Prodorom Napoleonove vojske i propašću Dubrovačke Republike dolazi do drastičnih promjena u prostoru Dubrovnika i njegove najbliže okolice. Grad se odjednom pretvorio u veliki vojni logor pošto je u njemu isprva prebivalo oko 1500 vojnika, a njihov se broj kroz godinu povećavao. Toj promjeni iz civilne u vojnu namjenu Grada bilo je podređeno cjelokupno odvijanje života njegovih građana. Na snagu stupaju razne zabrane i ograničenja, poput policijskog sata, krajnje suženog korištenja vode, sječe i prodaje drva, žita, kruha, soli i ostalih vitalnih namirnica i proizvoda. Prvo je Francuska vojska prodorom na dubrovački teritorij početkom 1806. godine popljačkala kuće, te devastirala povijesna zdanja, na način da im je promijenila izvornu funkciju te ih

adaptirala za nove sadržaje. Time je došlo do degradacije izvornog oblikovanja prostora vrijednih samostanskih i crkvenih zdanja, koje postaju vojne kasarne, bolnice, zatvori i skladišta, te vlastelinskih palača i kuća bogatih pučana, u koje se useljavaju francuski vojnici viših činova, te ih adaptiraju po svom ukusu i nahođenju. Ali i prostori javnih zgrada poput Kneževa dvora, Vijećnice, Sponze, Arsenala i gradskih kula adaptiraju se za nove sadržaje.

Zatim je rusko-crnogorska vojska, tijekom francusko-ruskog sukoba mjeseca lipnja 1806. godine opsjedala i bombardirala Dubrovnik te zapalila gotovo sve ljetnikovce i kuće u neposrednoj njegovoj okolini, od kojih mnogi više nikad nisu obnovljeni. Francuska uprava gradi niz jakih utvrđenja oko Dubrovnika i na širem njegovom teritoriju; njih sveukupno trideset i tri. Izgradnju fortifikacija prati i izrazito intenzivna izgradnja novih modernih prostranih cesta na cjelokupnom dubrovačkom području, u narodu i danas zvan Napoleonov put, kako bi omogućili prilaze strateškim i vojnim mjestima, te osigurali i nadzirali osvojeni dubrovački teritorij. Tako se **probija put Iza Grada**, ispod sjevernog dijela gradskih zidina u prostoru gradskog jarka, a iskopanim materijalom nasipavaju se u visini od 4-6 metara povijesne Brsalje i neposredan prostor pred zapadnim gradskim ulazom. Uspostavlja se nova komunikacija od Pila s Gružem i Lapadom preko Boninova, apstrahirajući pri tom povijesne komunikacije i pravce njihova pružanja, prolazeći kroz povijesne vrtove ljetnikovaca, te narušavajući dotadašnju vrtanu urbanističku matricu Pila ali i ostalog prostora. Ta nova cesta nastavljala se dalje obalom prema Primorju sve do Imotice, naselja na samoj zapadnoj granici nekadašnje Dubrovačke Republike. Svi ti radovi financirali su se novcem zatečenim u kasi Dubrovačke Republike, a kad su oni potrošeni uzimani su veliki zajmovi, a potom se oduzelo i svo crkveno, pa i ono religijsko srebro kako bi se pretopilo u dukate i njima financirala izgradnja.

Nakon upostave Austrijske uprave nad dubrovačkim područjem 1814. godine, prva desetljeća 19. stoljeća pratila je krajnja oskudica, siromaštvo i bolesti, a tome su se pridružile i elementarne nepogode u vidu izrazito jakih potresa 1822. i 1823. godine i još više doprinijeli nastalom jadu, rasulu i devastaciji. Uvidjevši obrambenu moć koju je Dubrovnik imao svojim sustavom fortifikacija, a koja bi mogla imati itekakav značaj u slučaju pobune ili zauzeća, odmah je dobio status zatvorenog grada, grada-tvrđave koji će biti ukinut tek 1886. godine, što je itekako ograničavalo život u njemu i njegov razvoj. To je razdoblje u kojem dolazi do osiromašenja nekadašnjeg patricijata i njegova sukcesivnog nestanka, pa se tako znatan dio vlasteoskih posjeda rasprodaje

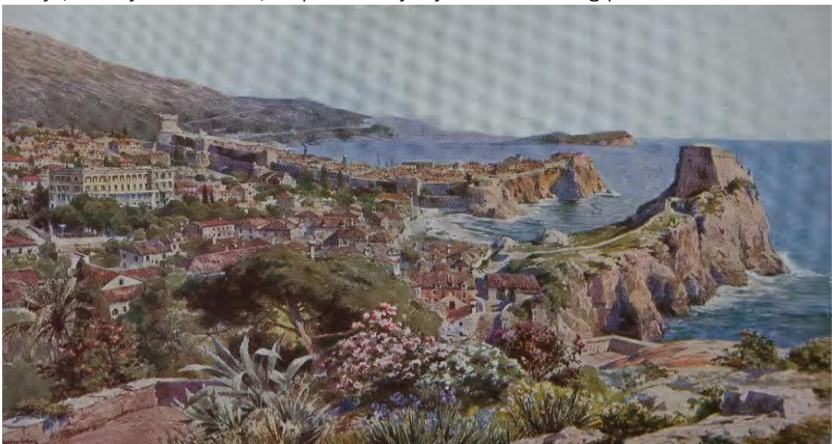
kako strancima tako i, u najčešćem slučaju, obogaćenim pučanima ili bivšim kmetovima. Druga i treća dekada 19. stoljeća iskorištene su za izmjeru teritorija i uspostavu katastra te zemljišnika bivše dubrovačke države. Ujedno se nastavilo s izgradnjom fortifikacija na cijelom dubrovačkom kraju na način da su se završile one tvrđave koje francuska uprava nije uspjela dovršiti te da su se izgradile nove.

A zatim pomalo, oko sredine 19. stoljeća dolazi do ekonomske stabilizacije i ponovnog polaganog razvoja po novim pravilima ondašnjeg života, a koji se temelji na trgovini i brodarstvu. Zgrade, bilo palače, kuće ili ljetnikovci, ali i crkve i samostani popravljaju se, a grade se i poneke nove kuće, najčešće na Pločama i na Pilama, što bliže Gradu. U samoj povijesnoj jezgri Dubrovnika novi građevinski zahvati u najvećoj mjeri devastiraju povijesni prostor i njegovu arhitekturu. Najveće samostanske prostore zauzela je vojska i uprava grada pa se tako samostani Sv. Klare (vojna uprava), sv. Marije (gradsko poglavarstvo) i sv. Katarine (gimnazija) adaptiraju za novu namjenu. Nakon što je stara gotičkorenesansna Vijećnica 1817. godine zapaljena, prepuštena je propadanju a potom je 1863. srušena i nakon tri godine izgrađena nova, koja svojim gabritom i neorenesansnim stilom predstavlja strano tijelo u prostoru Grada. Ujedno je, uz prvostolnicu srušena stara krstionica i uspostavljen trg, današnja Bunićeva poljana. Na Trgu oružja uz tvrđavu Revelin gradi se niz kuća vojno-sanitarnog sadržaja koje su u potpunosti izmijenile izgled tog predjela. Stara Kula od Pila srušena je, a postojala je namjera da se i dio gradskih zidina uz vrata od Pila sruši (Bastion od Pila) kako bi se osuvremenio zapadni ulaz u Grad i kako bi *što više svježeg zraka ulazilo u Grad - što stare zidine sprječavaju*. A stvarni razlog rušenja ležao je u fortifikacijskoj jačini Grada koju je trebalo oslabiti. Gradska luka dobija novi izgled; srušena je stara Kula Ribarnice i najveći dio malog arsenala, a grade se novi veći gatovi kao i kamena obala uzduž većeg dijela luke. Tvrđava Sv. Ivana se pregrađuje a uz njezin istočni obod gradi se lukobran Porporela. Neke vlasteoske palače se ruše, poput one obitelji Gradi-Gradić i Gondola-Gundulić, da bi na njihovim mjestima bila izgrađena nova zdanja poput novog biskupskog sjemeništa i pravoslavne crkve.

Građevinska djelatnost u drugoj polovini 19. stoljeća najvećim se dijelom odvija na Pilama i u Gružu; na Pločama manje, dok je Lapad i dalje ostao izoliran i mimoidean od intenzivnije izgradnje. Na predjelu Ploče, uglavnom uzduž glavne prometnice, grade se nove obiteljske kuće koje svojim oblikovanjem slijede tradiciju.

Pile značajno mijenjaju svoj izgled od druge polovice 19. stoljeća. Uz intenzivniju izgradnju novih obiteljskih kuća, kako u Pilama tako i na prostoru od suburbanih vila Pozze-Pucić i Gracić pa prema Donjem konalu, značajan gradbeni poduhvat predstavlja i nova Općinska bolnica (1888.) na šumovitom prostoru zapadno od ljetnikovca Cerva-Pozze/Crijević-Pucić, na Boninovu. Konjušnice koje su sagrađene na Brsaljama početkom 19. stoljeća adaptiraju se godine 1836. u kavanu Birimiša, koja i danas postoji kao kavana *Dubravka*, a koncem stoljeća, 1897. godine, otvara se i novosagrađeni hotel *Imperijal*, koji se svojim oblikovanjem i dimenzijama izvan mjerila postojećeg krajobraza, nametnuo cjelokupnom prostoru Pila. Tako se Pile, uz postojanje već nekoliko privatnih manjih hotela i svratišta, već tada počinju oblikovati kao zona namijenjena turizmu. Tome doprinosi i prostor Brsalja koji služi kao stajalište kočija, kasnije omnibusa, te predstavlja sjecište lokalnog prometa.

Tijekom 19. stoljeća u Gružu se nastavlja izgradnja velikih drvenih brodova, no pojavom parobrodarstva pomalo zamire ta djelatnost te čuveni gruški škveri postupno nestaju. Na njihovim mjestima niče prostrana zidana obala namijenjena pristajanju većih brodova, pa se tako Gruž počinje mijenjati i pretvarati u glavnu trgovačku i putničku luku Dubrovnika. Za te potrebe sagrađen je već 1886. godine prvi hotel na gruškoj obali, hotel *Petka* a za potrebe skladištenja, nadasve ugljena potrebnog brodovima, sagrađena je Solska baza. No, ovaj predio počeo se širiti i prema istoku tj. zahvaćati prostor oko Gruškog polja. Tako se 1892. godine uz sjevernu stranu dna tog polja gradi kompleks Duhanske stanice koji se sastojao od upravne zgrade i preradbeno-skladišne zgrade, lijepog i prvog primjerka industrijske arhitekture u Dubrovniku. Također, nešto istočnije, 1897. godine austrijska Vojna uprava gradi Kasarnu - kompleks domobranske vojarne (Landwehr Infanterie Kaserne). Ovakvim razvitkom Gruž ujedno gubi onu povijesnu ladanjsku karakteristiku, te poprima novu, koju čine pomorstvo, brodogradnja, zanatstvo i trgovina, glavna gospodarska uporišta Dubrovnika.

Početak 20. stoljeća donosi značajne promjene u načinu života Grada što su započele u sam osvit toga stoljeća. Uz obnovu vodovodne mreže 1901. godine koja je dovela vodu u svaku kuću grada, ali i Gruža i Lapada, 1901. godine izvršena je i elektrifikacija a istovremeno je uspostavljena uskotračna željeznička veza sa zaleđem, ali i Bečom kao i dalje na istok. Ostvarila se i suvremena organizacija gradskog prometa na način da je 1910. uveden tramvaj, prvi i jedini u Dalmaciji, koji je povezivao Pile s Gružem i Lapadom. Bili su to preduvjeti najvažnijeg ekonomskog razvoja koji se i dalje temeljio na pomorstvu, zanatstvu i trgovini ali i turizmu i ugostiteljstvu.

Predio Ploče i dalje se, nešto intenzivnije, urbanizira izgradnjom reprezentativnijih obiteljskih kuća koje se i dalje najčešće smještaju uzduž

glavne prometnice prema Svetom Jakovu. Među njima se sadržajem i prostoru neprimjerenim gabaritima izdvaja kuća Banac, namijenjena iznajmljivanju, izgrađena 1912. godine iznad pjeskovite morske obale. Istočno od Lazareta uređuje se 1910. vojno kupalište Banje koje će postati i javna gradska plaža, a na dijelu predjela Tabor, 1913. godine gradi se voluminozna zgrada Gimnazije, koja se gabaritom nametnula okolnom prostoru ne uklopivši se u njega. Na samoj morskoj obali, ispod glavne prometnice 1913. sagrađen je prvi hotel na Pločama - Hotel *Odak* - na čijem će mjestu kasnije niknuti današnji hotel *Excelsior*.

I na prostoru Pila početkom 20. stoljeća dolazi do intenzivnije izgradnje obiteljskih kuća i vila, kada cjelokupni prostor konturno poprima današnji izgled, a posebna pozornost poklanja se uređenju okoliša. Tako se adaptira i uređuje put Iza Grada (1899.), perivoj Gradac (1898.), park u Posatu (1904.), Brsalje (1900-1907.), Bogišićev park (1909.) te Posat (1913.). Ujedno se uvođenjem tramvaja ispred suburbane vile Pucić gradi glavna tramvajska čekaonica ispred koje se organizira tramvajsko čvorište i okretište.

Gruž nastavlja razvoj započet u drugoj polovici 19. stoljeća intenziviran dolaskom željeznice i brodarskog prometa. Željeznička postaja sa skladišnim prostorima sagrađena je na Kantafigu, krajnjoj zapadnoj točki Grada, zajedno s kućama u kojima su stanovali ljudi zaposleni na željeznici. Uvođenjem tramvaja u Gružu je sagrađena glavna upravna zgrada, spremište i radionica za tramvaje - *Remiza* na dnu gruškog polja, a na Batali je izgrađena elektrana koja je opskrbljivala sve potrošače tom novom energijom prosperiteta. Razvoj Gruža potaknuo je i znatnu izgradnju novih kuća, ponajviše iznad luke, ali i na novom prostoru od Boninova pa prema Gružu, a što danas čini ulicu dr. Ante Starčevića. Izgrađeno je tu do 1914. godine niz reprezentativnih kuća ponajviše ožbukanih pročelja, poneka u slogu secesije, no pretežito tradicionalnih oblika građenih od kamena.

U ovom razdoblju i u Lapadu se počinju polako događati mijene. Početkom stoljeća gradi se obala s cestom od Batale do današnjeg Orsana, pri čemu se nasipava dio obale. Tako nestaje izuzetni ljetnikovac Paska Frana Sorkočevića na vodi, *Mala Venecija*, a i ribnjaci ljetnikovaca Pozze-Pucić i Sorgo-Sorkočević ostaju *na suhom*. Uspostavlja se i novi put prema Lapadu preko Gorice svetog Vlaha, te onaj oko samog poluotoka, a i tramvaj počinje voziti do Uvale. Na predjelima oko svetog Mihajla i nad Gospinim poljem naseljava se niz hvarskih obitelji, izgrađivši kuće i obnovivši stare maslinike i vinograde. Godine 1912. sagrađili su i prvu turističko-ugostiteljsku zgradu u Lapadu -

pansion *Dalmacija*. U Uvali, te na nekoliko lokacija južne obale gručkog zaljeva, niču kupališta - drvene kućice sa stubištima koje vode u more a 1914. tu je, na vrtnom prostoru nekadašnje Male Venecije, otvoren i novosagrađeni *Grand hotel Lapad*.

U ovom su pregledu razmatranim gradskim dubrovačkim područjima pridodani i novi atributi iz vremena 19. i 20. stoljeća, kako bi se upotpunila slojevitost prostora sa svojim mijenama u *zadanosti*. Naime, za neke se intervencije u postojeće prigradsko tkivo može utvrditi kako su postale nezamjenjivi element, kako su urasle u sliku tih prostora : možemo li zamisliti Boninovo bez slike Stare bolnice - danas sjedišta Dubrovačkog Sveučilišta (koja je u nedavnoj uspješnoj obnovi konzervatorskom zaslugom gabaritno dovedena na izvornik njena projektanta Kuna Weidmana), ili zanemariti vile, stambenu izgradnju nastalu između dva svjetska rata? Upravo takva izgradnja gotovo je uvijek na tragu one ladanjske, dakle na tragu tradicije s potpisom suvremenika. Takve kvalitete, nasumce odabane, ali u kategoriji prostor-vrijeme talože nove vrijednosti u dugom hodu razvoja grada i mijena epoha - okviru integralnog, a ne parcijalnog motrenja prostora.

Nažalost, mnogo je više primjera nezgrapnih, nestručnih i devastirajućih intervencija po području, ili onih već izvedenih, ili tek zamišljenih!

Dijelom se neki od propusta mogu sanirati **rehabilitacijom povijesnih i prirodnih ambijenata**, neke su intervencije ne samo narušile krajobrazno mjerilo, već su bitno promijenile **proporcije krajolika**: hotel Radisson u Orašcu, hotel Libertas na ulazu u Gospino polje u Dubrovniku, nadograđeni hotel Bellevue na Montovjerni u Dubrovniku, novoizgrađeni hotel Villa Dubrovnik u sv. Jakovu, već ishođena dozvola za gradnju novog hotela Belvedere u sv. Jakovu, koji će još jedamput, nakon ratom devastiranog hotela na istom mjestu, definitivno uništiti skladan odnos i mjerilo urbane kompozicije tisućljetnog Grada i panorame njegova prirodnog okoliša.

Valja iznova odgajati generacije na prepoznavanje proporcija, uvažavanje vizura i posebno na poštovanje onoga što je odredilo razinu dubrovačke civilizacije i kulture- prepoznavanje zajedničkog prostora kao javnog dobra.

Valja konačno shvatiti da je **potrošnja prostora nepovratna**.

Osobito je bolno kad se nekontrolirano i neplanski troši dubrovački kulturni krajolik.

Posljednjih godina sve više i sve učestalije UNESCO nastoji promatrati svijet koji postaje sve složeniji, a to se putem nesmiljene ekspanzije kapitala reflektira na stanje u prostoru, koji se naočigled mijenja, ugrožavajući i zaštićenu svjetsku baštinu. Stoga se nastoji situacije prevenirati, a ne djelovati nakon degradacija.

UNESCO-vo savjetodano tijelo ICOMOS (Međunarodno vijeće za spomenike i spomeničke cjeline) donosi smjernice za procjenu utjecaja na baštinu za dobra Svjetske kulturne baštine -HIA-, dok se pojam krajolika sukladno Europskoj konvenciji o krajobrazima odnosi na cjelokupni prostor i obuhvaća prirodna, ruralna, gradska i prigradiska područja, kao i područja kopnenih voda i mora, a prostor se odavno više ne sagledava parcijalno, već kao ukupnost - te uključuje i urbanizirana područja, zaštićene graditeljske cjeline sa svojim okruženjem, što se odnosi i na svjetsku baštinu kamo spada i grad Dubrovnik sa svojom neposrednom okolinom i svojim širokim kultiviranim okruženjem.

Nužno je i hitno početi primjenjivati u svim segmentima (s akcentom na zakonske okvire) nove metodologije u zaštiti i upravljanju prirodnim i kulturnom baštinom.

No, odavno mi je nestor naše povijesti umjetnosti Cvito Fisković rekao, kako je *zaludu svaki zakon, ako baština nije zapisana u srcu!*

Korčula - Grad i otok

Sažeti pregled povijesnog kontinuiteta

Otok Korčula, sretno smješten u sklopu pružanja srednjodalmatinskih otoka, dijeli sudbinu fizionomijski srodnih otoka, šesti je po veličini u Jadranskom moru, iskazujući unutar zajedničkih osobina i svoje posebnosti. Pruža se usporedno s nedalekim kopnom smjerom istok-zapad, površine oko 272 km², duljinom otočne obale od 182 km.

Najrazvedenije su zapadna, a posebice sjeveroistočna obala otoka Korčule, uz koju organski prijanja Korčulanski arhipelag. Sukladno razvedenosti otočkih obala, rasprostirao se i život. Elementi reljefa utjecali su na razmještaj naselja, prostornu povezanost aktivnost stanovništva u gospodarskom smislu iskorištavanja prostora.

Obale otoku oplakuju jadranski morski kanali Korčulanski, Lastovski i najsljubljeniji mu Pelješki kanal. Izduženo se tijelo razvedenog otoka dijelom svoje sjeverne obale okreće Hvaru i Ščedru, južnu mu obalu Lastovski kanal odvaja od pučinskog Lastova i njegovih Lastovnjaka, jugoistočnim se rtom motri s otokom Mljetom, dok se svojom najzaštićenijom, sjeveroistočnom obalom grli s Pelješkim kanalom, gotovo sasvim se primičući pelješkom poluotočnom kopnu, najmanja je udaljenost od susjednog Pelješca svega 1270 m.

Ta će činjenica presudno utjecati na sudbinu otoka i grada Korčule, u svim stadijima njene milenijske povijesti. Otok Korčula bio je nastanjen već u pretpovijesti, a tragovi pradávnog života otkriveni su na mnogo mjesta. Najstariji su neolitski nalazi na otočiću Badiji kod grada Korčule. Najbogatije i najbolje istraženo je neolitsko nalazište *Vela špilja* u Veloj Luci

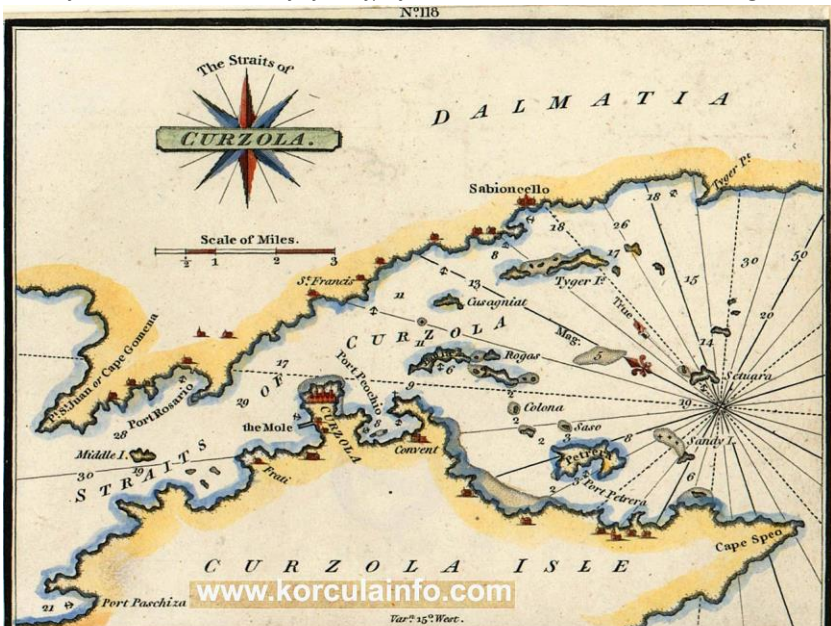

. Tu je istraženo nekoliko slojeva pradávnog života s ognjištima, ulomcima keramike, grobovima (5000.-3000. prije Krista). Vela špilja jedan je od najznačajnijih sredozemnih špiljskih lokaliteta, kontinuirano naseljena od kraja paleolitika do sredine brončanog doba, a život prapovijesnog stanovništva u tom dugom razdoblju otkrivaju nam 8,8 metara debele naslage iznimno bogate artefaktima . Iz tog su vremena mnogobrojne neolitske gomile - kulturna mjesta i grobovi - kamene gromade, a ima ih posvuda diljem otoka.

U 6. stoljeću prije Krista otok su naselili Grci, a kolonisti Knidani otok nazivaju Corcyra Melania, pa je iz grčkoga, preko latinskog Corcyra Nigra - preobrazbom tog nazivlja nastalo i hrvatsko ime otoka i glavnog mu grada. No ime se otoka vezuje i s ljepokosom nimfom Korkirom, koju je prema antičkoj predaji bog Posejdon nastanio na Crnoj Korkiri, otoku tako prozvanu po gustim šumama ili mrkim hridima. Lombardi, na istočnoj strani otoka nedaleko grada Korčule pripada zacijelo najstariji postanak, a materijalni ostaci Grka Isejaca koji dolaze s otoka Visa, osnivajući naseobinu o kojoj govori i Lombardska psezizma, kameni je natpis iz 4./3. stoljeća pr. Krista, nađena je na Koludrtu u Lombardi, izuzetno je zasvjedočenje postojanja grčkog grada na Korčuli, a njen tekst počinje *Neka je sa srećom!*

U Lombardi su pronađeni grčki grobovi iz istog vremena, zid *opus reticulatum*, zacijelo bi sustavna arheološka istraživanja iznjedrila i cijelu grčku nekropolu i tragove naselja.

U 1. stoljeću poslije Krista otok su, kao i cijelu Dalmaciju, osvojili Rimljani nazvavši je Ilirikom. U 7. stoljeću do obale Jadrana prodiru Slaveni i uskoro osnivaju vlastitu državu, koja je najprije hrvatska kneževina, a od 925. godine

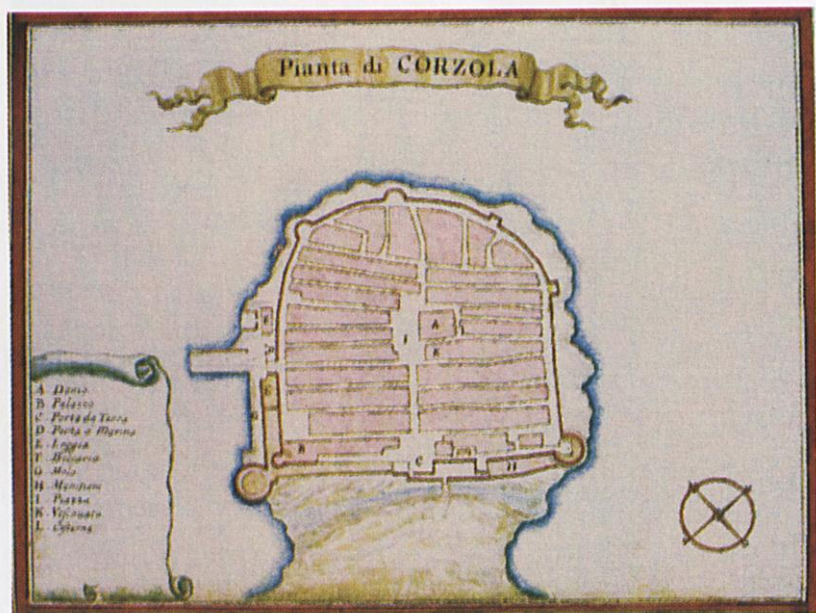
krunidbom prvog kralja Tomislava i kraljevina, čiji je dio bila i Korčula. Bježeći pred nadiranjem Slavena iz Salone romansko stanovništvo došlo je na otoke Brač, Hvar i Korčulu, a nakon smirivanja prilika većina se vratila u stara prebivališta, a ostali asimilirali s doseljenicima.

Godine 1000. mletački dužd Petar II. Orseolo zauzima dalmatinske gradove i otoke, pa tad pod vlast Venecije dolazi i Korčula. Upravo u njenu susjedstvu, na *škoju* njena arhipelaga, otočiću Majsanu, utaborio se dužd vodeći pohod prema Korčuli i Lastovu, koje je, unatoč otporu pokorio. To je bila vrlo važna sekvenca u povijesti otoka.

Nešto prije toga, 949. godine, bizantski car, vladar Konstantin Porfirogenet u opisu svojega carstva, uz dalmatinske otoke spominje i Korčulu kao *veliki otok na kojem se nalazi grad*, da je to jedini dalmatinski otok na kojem postoji grad: *castrum*, no ne smješta ga točno. Isto tako, car ujedno Korčulu kao tada, u 10. stoljeću jedini od srednjodalmatinskih otoka u oblasti Neretljana, imenuje na hrvatskom jeziku kao **Krkar**.

U dugim stoljećima trajanja grada Korčule, mnogi su se istraživači i znanstvenici bavili pitanjem rađanja grada. Premda materijalni dokazi o životu Korčule prije srednjevjekovnog formiranja grada u 13. st. nisu ostavili traga, pretpostavlja se postojanje grčke naseobine, Knidske kolonije polovinom prvog milenija stare ere, s obzirom na izvanredni strateško-gospodarski položaj grada u Pelješkom kanalu. Konstantin Porfirogenet spominje da je grad postojao u 10. st., nakon toga Korčula pripada Veneciji, zatim knezovima Krčkim, pa Zahumlju, a od 1254.-1358. opet Veneciji.

Vrijeme 13.stoljeća, vladavine mletačke obitelji Zorzi, ostavlja ne samo pisane dokumente kroz korčulanski Statut, već stvarni, utemeljeni, iznova obnovljeni

grad na malenom poluotočiću. Marsilija Zorzija, osobu široke geopolitičke vizije, koji je Korčulu nasljednim kneštvom stekla 1254., smatra se utemeljiteljem srednjovjekovne Korčule, važne postaje na jadranskoj transverzali koja je povezivala Veneciju s njenim posjedima na Levantu.

Slijedi razdoblje vladavine hrvatsko-ugarskih kraljeva, kralja Tvrtka, pa kratko razdoblje pod Dubrovačkom republikom (1413.-1417.), da bi od 1420. - 1797., Korčula bila pod vladavinom Venecije, a u tim je stoljećima grad doživio svakovrsni uzlet, posebice u 15. i 16. st., vremenu izrazite graditeljske aktivnosti, bujanja stila cvjetne gotike i renesanse, kao dominantne arhitektonske faze u razvoju grada.

Nalazeći se u okrilju svih tih država, sačuvala je Korčula pod njihovom vlašću priličnu autonomiju, uređujući svoj ustroj po načinu srednjovjekovne komune. Ranije od ostalih dalmatinskih gradova i otoka uredila je 1214. Korčula svoj Statut, *Statuta et leges civitatis insulae Curzulae*, po kojem se živjelo i upravljalo. Vlast gradskog kneza, namjesnika vlasti, bijaše skućena, glavnu je vlast imalo Veliko vijeće, koje su činili korčulanski građani.

Za Napoleonove ekspanzije Korčula je pod vlašću povremeno Austrije, Francuske i Engleske. U razdoblju od 1804. do 1805. godine Korčula je promijenila gospodare Francuze i Ruse, a od 1807. do 1813. godine vladaju Francuzi, potom Englezi do 1815. godine, kada je na Bečkom kongresu odlučeno o novim granicama. Dalmacija dolazi pod austrijsku upravu i ostaje do kraja I. Svjetskog rata. Nakon stotinjak godina pod Austrijom, potom vladavinom dviju Jugoslavija, nakon višestranačkih izbora 1990. godine Korčula je postala dijelom i ponosom Republike Hrvatske. Otok Korčula je dio Dubrovačko-neretvanske županije, a njen istoimeni grad drugi je po veličini u toj županiji.

Kultura dugovječnog života otoka i grada

Tri milenija otok Korčula oplemenuje sam sebe, pa se selo utjecalo gradu kao branitelju i uzoru, ali i grad se vraćao selu kao iskonu, predajući mu svoje veze sa svijetom; kroz taj suživot, u odjeku zamaha motike i klesarskih dljeta, porinuća brodova i izvoza kamena, oduhovljen je cjelokupni prostor između Lumbarde na istoku do Vele Luke na zapadu.

Najstarija otočna naselja bila su u unutrašnjosti otoka uz polja i brojne špilje. Na mjestima grčkih i rimskih naseobina nastaju kasnije slavenska naselja: Žrnovo, Pupnat, Čara, Smokvica i Blato, jedino je grad Korčula uz obalu Pelješkog kanala. Lumbarde se, kao selo razvila razmjerno kasno, zбоge jedne odredbe korčulanskog Statuta iz 14. stoljeća koja je, kao gradu Korčuli blisko mjesto, priječila naseljavanje tog područja. No, Korčulani su pred konac 15.

stoljeća tamo podizali ljetnikovce i obrađivali imanja, što je ubrzo oblikovalo i samo mjesto.

Selo Račišće nastalo je u 17. stoljeću kad su ovamo stigle izbjeglice pred Turcima s kopna, dok je Vela Luka kao naselje stvoreno početkom 19. stoljeća. Broj otočnog stanovništva često se mijenjao, što je, pak, ovisilo o političkim i gospodarskim prilikama, ali i čestim epidemijama kužnih bolesti.

Iz popisa stanovništva sredinom 14. stoljeća doznaje se da je na otoku tada živjelo oko 5000 ljudi, od toga polovica u gradu Korčuli. No nakon pošasti kuge, te turske opsade 1571. broj je duša na otoku spao na 2500, u gradu na 1000. Od tada se broj žitelja postupno povećavao, no u gradu Korčuli ostaje nepromijenjen do početka 19. stoljeća. Teške gospodarske prilike učinile su da su se mnogi obrtnici, brodograditelji, klesari raseljavali diljem Mediterana, no u prvim desetljećima 20. stoljeća počinje veliki odlazak- egzodus s otoka u

Južnu i Sjevernu Ameriku, Australiju, Novi Zeland. Najviše stanovnika napustilo je otok 1925., kad iz Blata i Vele Luke odlazi 3500 ljudi. Harala je filoksera, tuča je uništila vinograde, masline nisu rodile, stanovništvo gladovalo, težaci su odlazili. Samo u jednom danu, 20. travnja 1925. godine iz luke Prigradice krenulo je u tuđinu 84 obitelji s oko 1200 žitelja Blata i Vele

Luke, o čemu svjedoče i stihovi *Zbogom Luko, evo odlazimo/ dilimo se od rodnoga jata/ s nama braća putuju iz Blata...*(...)

U drugoj polovici 20. stoljeća broj se žitelja na otoku stalno povećavao, ima ih preko 20.000, danas je došlo doba da se ljudi vraćaju na Korčulu, a otok kao da je u razdoblju uzleta.

Korčula je kopnu vrlo blizu, pa je tako i najnaseljeniji otok, te odavno prednjači u broju stanovnika, ali i gustoći dokaza civilizacijskog razvoja. Zadržavajući su tolike obrađene površine za razliku od drugih otoka, a prevladava slika prirode oplemenjena marom i trudom čovjeka. Sav su otočki prostor premrežila razmjerno velika naselja, a u ravnoteži razmještaja onih nisko na obali mora i onih ponad, na padinama brda očituje se narav opstanka mnogih naraštaja.

A opstajalo se radom na zemlji, stoljećima je poljoprivreda jedna od najvažnijih grana privređivanja otoka Korčule, kroz stoljeća, još od vremena Grka, njihovih poljoprivrednih posjeda (*ville rustice*) sve do današnjosti. Vinogradarstvo je i danas vrlo značajno, primjerice u Lumbardi gdje se uzgaja vrst vinove loze *grk*, dok su u Čari i Smokvici velike površine zasađene lozom *pošip*, od kojih se dobijaju istoimena kvalitetna vina, a i ostala otočka mjesta proizvode i crna i bijela vina. Maslinarstvo je također razvijeno na otoku i broji na tisuće stabala, dajući čuveno korčulansko ulje, dok je stočarstvo u stagnaciji, ali je zato na cijelom otoku razvijena kultura uzgoja južnoga voća, te ratarstvo i povrtlarstvo. Ribarstvo je bilo važna grana privređivanja mnogih otočana, osobito se bio razvio lov na plavu ribu. Danas je sve manje profesionalnih ribara, premda razvitkom turizma ponovno oživljava to zanimanje.

Do snažnijeg razvoja turizma dolazi tek nakon I. Svjetskog rata, a nakon II. Svjetskog rata počinje na cijelom otoku razvoj suvremenog turizma: gradnja hotela, uređenje kampova, razne turističko - ugostiteljske djelatnosti i sadržaji. posebno je značajan zdravstveni turizam zbog blage klime, čistog mora i ljekovitog mlja na nekoliko otčnih lokaliteta

Kultura kamena

Kamenarstvo i klesarstvo

Kamen kao graditeljski materijal simbol je života, opstanka, dugovječnosti, otpornosti, snage, bjeline, mediteranske tradicije i ljepote.

Kamen i Korčula gotovo su istoznačnice. Priroda je otok obilato podarila obiljem i vrsnoćama kamena. Kamen je Korčuli zarana postao egzistencijalnom i estetskom sudbinom, njena baština i djedovina. Mukotrpno bran, lomljen, slagan pučkom rukom u neizbrojene *meje* po prostranoj unutrašnjosti otoka, ili umjetničkom vizijom isklesan i doveden do savršenstva kao u korčulanskoj katedrali i mnogim drugim umjetničkim ostvarenjima.

Najkvalitetniji se korčulanski kamen vadio u blizini grada, s malih otočića arhipelaga, s Kamenjaka, Planjaka, Vrnika, Sutvare, kasnije Badije. Na najmanjem, Kamenjaku, pronađen je u 19. st. prehistorijski, probušeni porfirni čekić, što svjedoči o milenijskom zanimanju čovjeka za taj čvrsti, podatni bijeli kamen.

Čvrsti i zdravi vapnenac, s južne strane otoka poprima žućkastu boju, sa sjeverne njegove strane dobija smeđkastu patinu. Na samom otoku Korčuli, uz spomenute kamenolome, ima ih još na Krmači, u uvali Soline, kod Pavja Luke, u Oskorušici, u Vaji kod Račišća, u uvali Vrbovici. Na otoku Korčuli ima i mramora, na južnoj obali između uvala Orlanduše i Pavja Luke, kod Žrnova i to tvrdog, bijelog, crnog i ružičastog mramora, što ga narod zove *rumenac*, od kojeg su isklesani i pojedini oltari korčulanskih crkava. Kakvoće otočkog kamena razlikuju se od mjesta do mjesta, od kave do kave. No, bez premca su gusti, čisti vapnenci na otočićima Vrniku, Sutvari, Kamenjaku i Gubavcu u Pelješkom kanalu, gdje su Rimljani otvorili kamenolome, čiji se tragovi uočavaju i danas.

Impresivno djeluju ostaci rimskih kamenoloma, tragovi načina eksploatacije kamena, s otiscima pašarina, kanalića u zidu, tehničkog dosega antičkog vađenja kamena, Na Sutvari je sačuvan rimski podzemni kamenolom - polupećina, jer se površinski sloj lošijeg kamena nije odstranjivao zbog napora i gubitka vremena, već bi se kvalitetni kamen lomio gotovo rudarskom metodom podzemnog potkopa. Lokaliteti zorno iskazuju sinergiju djela prirode i napora čovjeka, kao i neospornu vrijednost u civilizacijskom, tehničkom, kulturološkom i estetskom smislu.

Korčulanski Statut u 14. stoljeću spominje već izvoz kamena, no domaći su majstori u to vrijeme radili najviše za Korčulu, a istodobno se u kamenolomima obrađivao kamen za gradnje u Dubrovniku, Šibeniku, Zadru, Anconi, Mantovi, ističući u ugovorima njegovu kakvoću. U tom i sljedećim

stoljećima u Korčuli je djelovalo niz kamenarskih radionica, zanatska se tradicija prenosila s koljena na koljeno, zanat je cvao.

Odnos Korčule i Dubrovnika, posebno je poglavlje kamenarske priče. Naime, već od 14. st. korčulanski se kamen izvezio u Dubrovnik, o čemu svjedoče stotine ugovora, a od 15. i 16. st., najproduktivnijim razdobljima branja, izvoza, obrade i gradnje kamenom, stoljećima kada zanatska razina dostiže zavidnu kvalitetu, može se govoriti o postojanju dubrovačko- korčulanske klesarske škole (obitelj Andrijić), a najreprezentativnije dubrovačke javne i sakralne građevine podignute su od najboljeg korčulanskog kamena.

Kamenoklesarski obrt u Korčuli traje i cvate čak i u razdobljima kada se u ostaloj Dalmaciji zbog općeg osiromašenja gradi sve manje. Korčulanski su majstori, primjerice, sudjelovali u obnovi porušenog Hvara nakon turske navale 1571., zatim u obnovi od potresa 1667. godine razorenih Dubrovnika i Kotora. U 19. stoljeću broj je majstora znatno manji, no korčulanski se kamen izvozi po Mediteranu, u Carigrad, te po drugim europskim zemljama, pa u Sjevernu i Južnu Ameriku.

Danas se obradom kamena na Korčuli bave rijetki pojedinci, i to ne ručno, već strojno. Kamenolomi su napušteni, odavno je zamrla i kamenarska škola. No, umjetnička tradicija je zapamćena i nastavljena u kiparskim ostvarenjima (Frano Kršinić, Petar Pallavicini, Trpimir Ivančević, braća Lozica, Vinko Fabris, Izvor Oreb).

Brodogradnja i pomorstvo

Duž istočne Jadranske obale plovilo se od prastarih vremena, na putu od Otranta prema sjevernom Jadranu, smjerovima svih mora Mediterana, morima koja podaruju kopnu život, pokret, ljepotu, izazov slobode. Otočka su kopna morem sasvim obujmljena, na drugu se obalu mora lađom, pa se lađe mora i graditi, kako su to stoljećima vrsno činili Korčulani, ostavši zapamćeni po svojoj **drvenoj brodogradnji**, zlatnoj hrvatskoj niti u povijesnom tkivu Mediterana.

Izvore o njenim počecima nemamo, no vjerojatno je da su se brodovi na korčulanskom tlu gradili već u doba Ilira i Neretljana. Vrlo se rano u gradu Korčuli spominju brodogradilišta, "škver", među najstarijima na našoj obali, dok o brodograditeljskom, korčulanskom hraniteljskom obrtu, znamo iz dokumenata tek od 14. st, a ni Statut ne propušta ekološkom odlukom zabraniti sječe šuma na otoku, da bi se obilno bogatstvo drva, temelja drvne brodogradnje, za nju sačuvalo, za podmiru svih joj potreba, od izrade vitkih jarbola, kobilica, madira, do sitnih klinova, pa čak i smole.

Povijest je zabilježila i imena korčulanskih brodograditelja, svojedobno gotovo ukupnog muškog stanovništva, obiteljskih pokoljenja kalafata, pilara, šegрта, majstora-prota, pa čak i nekoliko kipara za ures brodskih dijelova.

Od 15. stoljeća Venecija je bila počela kočiti razvoj brodogradnje u Dalmaciji, jer je konkurirala njezinim brodogradilištima. No, uskoro uvidjevši ekonomsko propadanje Korčule - opet joj dopušta gradnju i većih brodova.

Stara su se brodogradilišta prirodno bila smjestila uz blage uvale plitke i topografski pogodne prevlake, podno utvrđenoga grada. Brodogradnja je postala tradicionalnim zanimanjem Korčulana. Škverovi su uvjetovali raspored izgradnje korčulanskih predgrađa, Borgo Superiore i Borgo inferiore, na mjestima gdje grad silazi u predgrađa, a domaće ih se zove Borak i Sveti Nikola, uz obalu mora, na blago nagnutim mjestima zbog lakšeg porinuća. Živjele su tu generacije Depola, Damjanovića, Bongvarda, Sladovića, Sessa, Cviličevića, Foretića, Kapora, Ivančevića, Smrkinića, Verzotija, Vilovića, Kušpilića, Sambraila.... gradeći i popravljajući brodove ustrajno i mukotrpno, uz malene daščare, zvane *teze*, gdje su meštiri odlagali svoje stare alate, a vazda se posebni žamor i miris širio s Korčulanskih *škvara*.

Brodogradnja je bila i korčulanska izvozna privreda, koja je unatoč ograničenjima razmjerno uspješno poslovala sve do 19. stoljeća, kad je zbog manjka poslova mnogo majstora odselilo u Dubrovnik i po Mediteranu.

Koliko je u svoje vrijeme bila snažna brodogradnja u Korčuli može se zaključiti po velikom broju ljudi koji su se njom bavili i broju izgrađenih brodova: 500 do 700 godišnje, uz također mnogo popravaka brodova. Ti su brodovi bili namijenjeni prijevozu tereta i ribolovu: škune, nave, galije, brikovi, karake.

1936. godine u Korčuli je bilo još 11 obrtničkih brodogradilišta sa 120 zaposlenih radnika.

Korčulani brodograditelji svakako su nadmašili Korčulane pomorce, no i ovi potonji bili su vješti kapetani i upravitelji brodova, a često i peljari po Jadranu i Mediteranu. Trgovačke odnose korčulani su održavali s mnogim gradovima na Jadranu sve do Valone, napuljskih luka i Venecije. Zanimljivo je kako je korčulanska trgovačka flota u 18. stoljeću bila druga po broju među dalmatinskim otocima, a izvozilo se: kamen, drvo, paklina, šipci, smokve i vino, a kupovao se uglavnom ječam, žito i manufaktura.

Korčulanska brodogradnja veže s glasovitim pelješkim pomorstvom i pomorcima, čije su trgovačke lađe, jedrenjaci i kapetani brodili oduvijek po svim sredozemnim lukama, do Male Azije, Odese i obiju Amerika, (s kulminacijom 1865., osnivanjem u Orebićima Pelješkog pomorskog društva) pronoseći poput veleposlanika slavu svog zavičaja i hrvatskog pomorstva.

Od 19. stoljeća sve je više ljudi odlazilo na more, posebno iz Račišća i Vele Luke, ploveći u vlastitim teretnim jedrenjacima, potom i motornim brodovima. U Korčuli je tada djelovalo nekoliko privatnih pomorskih društava obavljajući putnički i trgovački promet, a memoriju na tradiciju pomorstva čuva danas Mediteranska plovidba, prijevoznik po Mediteranu i udaljenim morima.

Ornamente od svijeta, famoza Korčulo!

Stih baroknog pjesnika Jerolima Kvanjina iz 17. stoljeća, kojim je počastio grad Korčulu, prikladan je uvod kratkom opisu tog srednjovjekovnog grada, smještenog na sjeveroistočnoj strani istoimenog otoka, danas drugog po veličini grada Dubrovačko- neretvanske županije.

Korčula, srednjovjekovni, planirani kameni grad podignut tijekom 13. stoljeća na malenom poluotočiću, koji se poput jezičca pruža u more Pelješkog kanala, približujući grad Korčulu na samo 1270 m udaljenosti čvrstome kopnu - zauzima istaknuto mjesto u povijesti nacionalne i europske gradogradnje, sačuvavši kroz stoljeća karakter urbanog naselja, nekada u cjelosti opasanog

svojim zidinama i utverdama. Glavna odlika starog korčulanskog grada je pravilnost njegova urbanističkog plana.

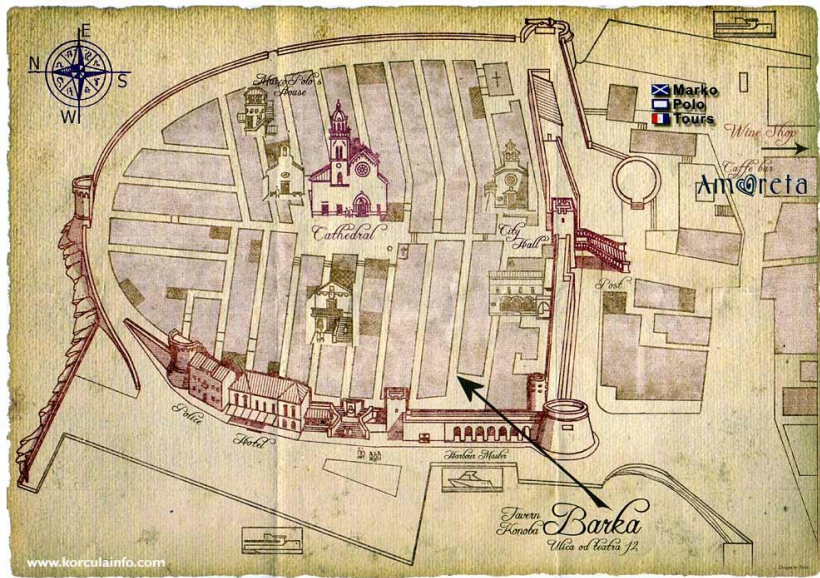
Nijedan naš srednjovjekovni primorski grad nema tako pravilno, ujedno i praktično izrađen tloris kao Korčula, te nam se čini u prvi mah, da je doista odjednom i planski podignut. Čini se iz daljine kao da to nije naselje, već nastamba pod jednim krovom vrh kojega strši zvonik kao akroterij, zapisat će zavičanjo pero, akademik iz Orebića, povjesnik umjetnosti Cvito Fisković.

Graditeljska snalažljivost temeljila se na prirodnim zadanostima, iznjedrivši karakterističan raster ulične mreže. Glavna komunikacija presjeca blagu uzvisinu poluotočica uzdužno u smjeru sjever-jug, a mreža ulica u shemi *riblje kosti* paralelna prema istoku i zapadu, spušta se obodima poluotoka u otklonu od ortogonalnog sustava. Tako su blokovi kuća u nizu i ulična mreža prilagođeni klimatskim uvjetima, izbjegava se pretjerano zagrijavanje, zaobilaze se udari bure i juga, a i istoka se u grad *pripušta* osvježavajući i za Korčulu karakteristični vjetar maestral.

Povijesna jezgra - spomenička riznica

U organiziranoj urbanoj matrici sagrađeno je 275 kuća, mahom višekatnica zbog ograničenog prostora, pa se unutar gradskoga tkiva izmjenjuju palače sa skromnijim stambenim kućama, dok su sakralne, upravne i javne građevine svrsishodno raspoređene oko i unutar javnih prostora. Gradski je organizam sjajno upotpunjen dvama gradskim trgovima, smještenih na potezu središnje gradske osi. Južno, na ulazu u grad, kod glavnih gradskih vrata, iza moćne kule Revelin iz 14. stoljeća je komunalni trg, s kneževim dvorom, vijećnicom iz 16. stoljeća, kućom gradskog kirurga iz 17. stoljeća, a pred vijećnicom je vitki kameni stup korčulanskog majstora Vicka Lujova iz 1569. u počast kneza Michelija, koji je dao popločiti taj vrsno komponirani maniristički trg, što ga uokviruje i crkva sv. Mihovila zgrađena početkom 15. stoljeća. Komunalni trg upotpunjuje na unutarnjem dijelu kule Revelin sjajni pobjednički Foscolov slavoluk, jedan od najmonumentalnijih spomenika nekoj ličnosti podignutih u Dalmaciji, iz polovice 17. stoljeća. Zapadno, uz Foscolov slavoluk mala je gotičko renesansna kapelica koja se spominje još od 1571. prigodom obrane korčule od turske, Uluz-Alijine najezde. Zahvala je to Korčulana Gospi za očuvanje slobode.

Ulicom Korčulanskog stauta 1214. godine stiže se do središnjeg gradskog trga, na najvišoj koti grada, na katedralni trg, koji tvori izvanrednu ambijentalnu cjelinu, uokviren raskošnim palačama korčulanskog plemstva: Arneri, Ismaelis, Gabrielis, te biskupskom palačom, dok pogled klizi prema središnjem zdanju ne samo trga, već ukupnosti grada - velebnj katedrali sv. Marka.

Značajni podstrek unutrašnjem jačanju grada, stječe se 1300.godine s doseljnjem biskupa iz Stona.Otada se uz sijelo korčulansko – stonske biskupije spominje nekoliko crkava, kao i lođa i građanske skupštine na trgu kraj katedrale.

Korčula je uspjela u dugom kontinuitetu stoljeća postojanja sačuvati image srednjovjekovnog grada, u svijesti njenih stanovnika čuvala su se tradicionalne vrijednosti, prenošenje civilizacijskih stečevina, urbanog standarda življenja i običaja.

Ističe se u ovoj prilici i prvorazredni spomenik pravne povijesti, Korčulanski Statut iz 1214. Statut je donesen 1265. kada je u pregovorima između Korčulana i kneza Marsilija Zorzija potvrđen njegov stariji predložak iz 1214. To je akt regulacije prastarih društvenih odnosa, najstariji zbornik prava u Južnih Slavena. Korčulanski statut, raritetan u svjetskim mjerilima, govori o ustroju i upravljanju gradskom zajednicom i - prvi put u Europi - o zabrani trgovanja robljem. On svjedoči o autonomiji grada, jer su statutarni propisi s izmjenama i dopunama vrijedili sve do dolaska francuske vlasti 1806.

O dugovječnoj tradiciji društvenog i vjerskog života svjedoče i pučke bratovštine. Vjerske udruge svjetovnjaka osnovane u srednjem vijeku po mnogim europskim zemljama, u Korčuli očuvane do danas. Najstarija je Bratovština Svih Svetih ili Bratovština Dobre smrti iz 1301., a slijedile su je Bratovština Sv. Roka osnovana 1575., te Bratovština Gospe od pojasa ili Sv. Mihovila utemeljena 1603. One u Korčuli postoje i danas, sa

svojim bratimima, crkvama, kućama, umjetničkim inventarom - njegujući i čuvajući izvanredno bogatu i dragocjenu pasionsku baštinu, koja je upečatljivi i dragocjeni dio korčulanskog vrlo bogatog i slojevitog naslijeđa nematerijalne kulturne baštine.

U takvo se kulturno naslijeđe svakako ubraja i viteška, mačevalačka igra Moreška, identitetski biljeg grada Korčule i Korčulana. Moreška je dramsko-plesno scensko prikazanje u kojem se prepliću tekstualni, glazbeni i koreografski elementi.

S kraja 15. stoljeća potječe tekst u stihovima viteške igre Moreška, koja je u to vrijeme bila rasprostranjena po Sredozemlju, posebice u Španjolskoj, ali se do danas sačuvala u Korčuli. Sjajna scenografija, kostimografija, stihovi i glazba, te posebice sačuvanih osam plesnih figura, pamtljivi su prizor iz lijepog korčulanskog grada. Moreška se nekada izvodila na dan zaštitnika grada Korčule, sv. Todora, danas i češće u turističke svrhe.

Ima Korčula i svog povijesnog heroja, slavnoga svjetskoga putnika, Marka Pola. Premda nema izvornog dokumenta koji bi pobliže odredio mjesto njegova rođenja, a ne mogavši naći mu korijena u Veneciji, domaći i strani povjesničari okrenuli su se Dalmaciji i gradu Korčuli - gdje je sačuvano niz podataka o toj staroj obitelji, kontinuirano od 14. st. do današnjih dana. Kako su se tijekom stoljeća mnoga prezimena mijenjala, od romanizacije do kroatizacije, tako je i obitelj Polo vremenom dobila prefiks De Polo, koje se potom u Korčuli stapa u Depolo, a ljudi tog prezimena u gradu Korčuli žive i danas.

Marko Polo (1254 - oko 1325) pružio je svijetu izvanredne znanstvene spoznaje o Dalekom istoku, posebice Kini, kamo je putovao i najviše i najopširnije pisao sve do kolumbovskog razdoblja. U putopisnoj literaturi ističe se njegova knjiga *Il milione*, izvrsna i utemeljiteljski znanstvena literatura srednjevjekovlja. Milijun je, poslije Biblije, najčitanija knjiga na svijetu

Korčulani su u svojoj dugoj povijesti, kao najbolji brodograditelji na Jadranu, vidjeli mnoge pomorske bitke, no ona iz 1298. živi u tradiciji do danas. Tada se u Pelješkom kanalu vodila bitka između Venecije i Genove, na štetu Venecije, kada je u bitci sudjelovao i slavni Marko Polo, te završio u genovskoj tamnici.

Njemu u slavu i sjećanje, Korčulani su oživjeli taj povijesni događaj, zaodjenuvši svoj grad u gotičko vrijeme i običaje, ponudivši mnogobrojnim turistima *revival* pomorske bitke.

Korčula je grad koji se doživljava svim osjetilima. Ponajprije, ona posjetitelja zavede tankočutnom i otmjenom likovnom ljepotom, pa se tu potvrđuju riječi povjesnika umjetnosti Ljube Babića, koji je integralno *čitajući grad* na svom poetskom itinereru doživljava Korčule usporedio s *modelom grada što ih u ispruženoj ljevici nose sveci prikazani kao gradski patroni na statuama ili starinskim slikama*.

Fascinira bogatstvo njenih spomenika, bilo da je riječ o sakralnoj, javnoj ili stambenoj izgradnji, prebogatoj biskupskoj palači, gdje je smješten muzej - opatska riznica, palači Gabriellis - gdje se nalazi gradski muzej Korčule, ili bratimskim kućama, posebice one Svih Svetih - koje također služe i u muzejske svrhe.

Neposredna blizina povijesne jezgre, šire područje grada, obiluje također povijesnim nasljeđem i ljepotom vizura, posebice od rta Vješala gdje je lociran slikoviti sklop samostana i crkve Sv. Nikole, duž šetališta uz more i mjesta nekadašnjih brodogradilišta, preko Plokate - glavne korčulanske prometne arterije, trga sa crkvom Sv. Justine, pa do Ponte Jurana, predjela Borak - sve do izvangradske, ladanjske panorame i Glavice pod Sveti Anton, s crkvicom i eremitorijem sv. Antuna pustinjaka. Izvan gradskih zidina, koje su u cijelosti do 19. stoljeća opasavale grad, razvila su se nova naselja, varoši s novim dijelovima grada: Biline, Borak, Betlem, Put svetog Nikole, Put svetog Luke, Luka, Dominče, Sveti Antun. Korčula ima oko 3300 stanovnika, a u razdoblju od 1945. do kraja 20. stoljeća grad se širi na nove predjele: Naselje, Cvjetno naselje, Zagradac - sv. Antun, Centar gradskih javnih službi u Kalcu, hotelski kompleksi Punta od Luke i Bon repos.

Korčulu je ugodno doživjeti iz svih vizura, bilo da joj stižete kopnenim, pelješkim putem, ili plavom morskom brazdom s dojmljivom skupinom otoka i otočića, koje Korčulani nazivaju *škofi* od najveće Badije u narodu zvane Otok, Planjaka, kamenarskog Vrnika, do uvale Ježevice gdje je i trajektno pristanište Dominče.

S pelješkog vidikovca samostana Gospe od Anđela, uporišnom, strateškom, osmatračkom pozicijom - mjestu gdje je dična Dubrovačka republika bila davno smjestila svoje franjevce, mjestu odakle se moglo motriti tada mletačku Korčulu, doista se možemo složiti s čuvenim Lewisom Mumfordom, kako je grad, simbolički govoreći, čitav jedan svijet. A Korčula to doista jest. Ona je poput Dubrovnika, Hvara, Šibenika, Trogira, Zadra u povijesnom slijedu mijenjala ulogu i značenje, ali je vazda kontinuitetom naseljenosti, urbanom strukturom i gradskom tradicijom, od postanka ostajala žarištem fizičkih, gospodarskih i kulturnih snaga u okupljanju svoje regije i povezivanja

brojnih naselja na otoku. Ispunila je zadatak grada da čovjeku omogući svjesno sudjelovanje u kozmičkim i historijskim procesima.

Sustav urbane infrastrukture grada i otoka Korčule

Kroz povijest, a i danas, neprijeporna je veza grada Korčule i istoimenog otoka, pa su otok Korčula i njen grad, a može se reći grad i njegov otok dijelili i slijedili i u povijesti i sadašnjosti podjednak usud otočnog života, u socijalnom i kulturnom kontekstu. Prilike u kojima se nastojalo uzdići dostojanstvo života osvjetljavaju i arhivski zapisi, posebno u srednjovjekovlju iz kojih je razvidno kako se postupno, dakako, puno skromnije izvan grada kao upravnog središta, uobličavahu okviri življenja, ali se nesumnjivo pri kraju te epohe oblikovao utvrđeni grad i kulturni krajolik cijeloga otoka. Sve se događalo u miru između grada i sela u prožimanju kakvo nije pratilo okolne dalmatinske otoke. Svako je daljnje razdoblje i u životnom i kulturno povijesnom, pa tako i stilskom određenju ostavljalo traga na otoku, ostavljajući do danas bogati mozaik dokaza osebujne pitome i trpke stvarnosti, pokazujući kako su otočani i urbanih i ruralnih sredina snagom unutrašnje ustrajnosti odgovarali i na vanjske poticaje, spretno se na njih vezujući, no zadržavajući iskustvo domaćeg gospodarskog, kulturnog, umjetničkog, intelektualnog, duhovnog bića i nerva.

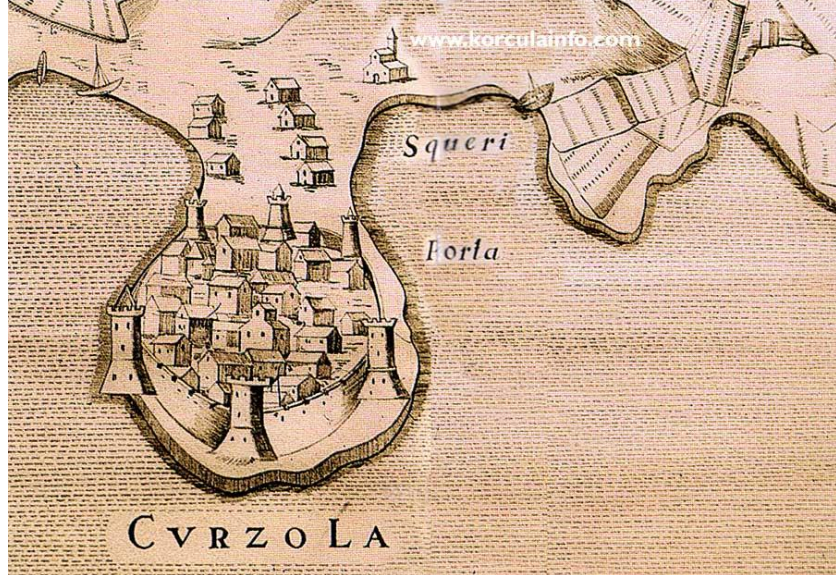
Sukladno današnjem upravo-teritorijalnom ustroju Republike Hrvatske, nastale su i nove lokalne jedinice i to: Grad Korčula, Općina Smokvica, Općina Blato, Općina Vela Luka i Općina Lumbarda. Sve one pripadaju Dubrovačko-neretvanskoj županiji.

Kopnom Grad Korčula graniči s novim Općinama Blato, Smokvica i Lumbarda, a morem s Općinama Lastovo, Mljet, Orebić, Ston također Smokvica, Blato i Lumbarda. Grad Korčula je najveća teritorijalna jedinica na otoku. U svom sastavu ima grad Korčulu, te naselja Žrnovo, Pupnat, Račišće i Čaru. Novom administrativnom organizacijom očuvan je središnji položaj grada Korčule u hijerarhiji naselja i jedinica lokalne samouprave na otoku.

Prikaz što slijedi temeljit će se također na srednjem položaju grada Korčule.

Grad Korčula

Malo se koji srednjovjekovni grad u nas i u svijetu ističe tolikom prilagođenošću i sraštenošću s kamenim poluotočićem na kojem je izrastao i postigao uzorno sjedinjenje ljudskog djela s prirodnim okolišem, poput Korčule. Taj grad u mnogočemu predstavlja jedinstvenu racionalnu urbanističku regulaciju i jedan je od najbolje sačuvanih planiranih srednjovjekovnih gradova uopće.

Slika mjesta u povijesnom okviru - element urbane strukture Pelješki kanal i arhipelag

Korčula je s Pelješkim kanalom i pelješkim kopnom u tijesnom dodiru, u vremensko-prostorno-kulturnoj jedinstvenosti, nedjeljivosti i slojevitosti. Područje je oduvijek bilo prometno raskršće, prevažni plovidbeni put, poveznica istočne i zapadne obale Jadrana, Mediterana i Levanta.

U Pelješkom se kanalu plovilo i brodilo u ilirska, grčka i rimska vremena, prometovali su njime neretvanski pomorci, lađe venecijanskih, bizantskih i dubrovačkih trgovaca, hrvatskih kraljeva i banova, mletački, francuski, engleski i austrijski trgovački tereti, zapovjednici i uglednici, a nisu ga zaobišle ni ratne mornarice Đenovežana, Aragonaca, Turaka. Domaći je puk narav i dušu Kanala poznao ponajbolje, sveudilj privučen korisnošću i ljepotom življenja na svom tlu, usprkos osvajanjima, posezanjima, kugama i ratovima, u milenijском kontinuitetu, presudnom za područje i sam grad.

U istim su vodama Pelješkog kanala danas sidrišta prekooceanskih turističkih cruisera.

Izrazita se posebnost poluotoka Pelješca, s njegovim odnjegovanim i pamtljivim identitetom i pitkom dušom pod surovim, ali zaštitničkim brdom Svetoga Ilije, stopila preko Kanala s otokom magične ljepote, *šumovitim i hridinastim*, ilirsko - grčkim nazivom Korkyra Melaina, latinskim Corcyra Nigra, dalje različitim grafijama kroz stoljeća do mletačke Curzulae, starohrvatskog Krkara, suvremenim hrvatskim nazivom Korčula.

Sliku mjesta sjajno upotpunjuje obližnje otočje, arhipelag u Pelješkom kanalu, a čine ga: Badija, u narodu zvana Otok, Lučnjak, Rogačić, Baretica, Krastavica,

Planjak, Kamenjak, Vrnik, Knežić, Gubavac, Bisače, Sutvara, Škrpinjak, Gojak, Majsan, Majsanić, Stupa Vela, Stupa Mala, Sestrice : Velika i Mala.

Cijeli prostor kroz milenijsku je povijest toponimima posvojen do zadnjeg pedlja iskazujući slojevit i gust hod povijesti, prostor znatne kulturno-umjetničke prošlosti.

U kasnoantičko doba, u 5. i 6. stoljeću čitav je Kanal bio gusto premrežen tragovima ranokršćanskih crkava i natpisa (Majsan, Vrnik, Lučnjak, Gubavac, Sutvara, Orebić, Lumbarda, ali i Blato na zapadnom kraju otoka).

Ta potopljena vapnenačka bila izronila su iz mora tako skladno, kao Božjom voljom složena. Višestruko su služila čovjeku u pomorsko-prometne, ribolovne, obitavališne, spužvarske, posebice kamenarske svrhe i potrebe. Naseljeni su samo otoci Badija (povremeno) i Vrnik (stalno), ostali su danas pusti. Škoji su omiljeno izletišta i kupališta Korčulana, zbog izuzetne čistoće i bistrine mora, te blizine grada.

Spajaju se tu, u Pelješkom kanalu tri osnovna simbolička arhetipa prostora: idealna racionalna struktura grada Korčule na sjeveroistočnom istaku, poluotočiću, ambijent lumbarajske pržine, plićina omeđenih vinograda i ljetnikovaca s južne strane, te opora pelješka planina Zmijinog brda s pelješke strane. Sprega svih tih geoloških, ambijentalnih, kulturno-povijesnih i povijesno-umjetničkih vrijednosti, koje se danas u svom taloženju slažu u

simultanu povijesnu sliku - čine ovaj kraj autentičnim i cjelovitim kulturnim i prirodnim rezervatom.

Cijeli prostor Pelješkog kanala, za sada samo u moru *usidrenih* otočića iznimne vrijednosti, treba u eventualnoj budućoj namjeni, vizionarski i racionalno, ali i poznavateljski, promatrati ne kao turističku industrijsku sirovinu, već kao prirodni okvir grada Korčule i naselja oko Kanala, za koji bi trebalo načiniti jedinstveni prostorni plan korištenja. Tu grešaka ne bi smjelo biti, no na žalost ni kod urbanista, ni projekatana, posebice političkih i gospodarskih instanci odlučivanja nije razvijen jasan i cjelovit pristup kulturno-povijesnoj, nadasve prirodnoj baštini ovog područja. Dakle, ovaj impresivni krajobrazni *raj na zemlji*, trebalo bi, uz maksimalno obazrivu rehabilitaciju postojećih vrijednosti, doživljavati kao specifični, a globalni – živi muzej ljudskog djelatnog i životnog prostora.

Korčula - planirani organski grad

Organizacija prostora poluotočića koji strši prema Pelješkom kanalu, strateški odličnog položaja, uvjetovanog prirodnom podlogom omogućila je potpunu opkoljenost zidinama, koje se točno podudaraju s linijom morske obale. Zajedno zatvaraju elipsu (310 x 175m) kupolastog brežuljka na čijem vrhu (16,30 m) strši velika katedrala s visokim zvonikom. Arhitektura uokolo katedrale pokriva čitav perimetar poluotočića, a jedini njegov spoj s velikim otokom prekinut je umjetno prokopanim jarkom. Most preko njega bio je glavni pristup gradu u cijelosti artikuliranim prema nacrtu *riblje kosti*. Okosnicu grada čini od juga prema sjeveru najduža ulica što dijeli poluotočić na dvije polutke, a tu ulicu presijeca deset kraćih, spojenih na drugom kraju s obodnom koja teče uz zidine. Ulice okrenute prema istoku blago su zakrivljene radi zaštite od bure, juga i jake kiše nošene vjetrom, a one sa zapadne strane slobodno propuštaju ugodu specifičnog korčulanskog vjetra maestrala.

Gradske zidine

Grad je rano opasan zidinama i kulama kako s kopnene tako i morske strane, podignute su pri ranoj izgradnji grada najkasnije u 13. stoljeću. Tako svjedoči uvodna pjesma korčulanskog Statuta iz 13. stoljeća, pa pripovijeda kako je knez Marsilije Zorzi, koji je prije toga kneževao i u Dubrovniku, obnovio grad i njegovove zidine.

man sechszig hater nebe' oder by am ander' lige' &
für der zij vngestacht anweg mit fünffzig galle

Loxulla in alban

Prvotne su zidine bile visoke, zidane na gotički način, a kasnije su dobile prednji, niži pojas. Postupno se dograđuju, pa se sustav obrane upotpunjuje od 14. do 16. stoljeća - prateći razvoj naoružanja i obrane, te ritam izgradnje grada.

Posebno je bila ojačana zaštita luke, u zaklonu od vjetrova i valova u jugozapadnom dijelu grada, uz koju je bio sklop upravnih zgrada, a do njih magazini soli i oružja, te velika cisterna za opskrbu lađa.

Sve do druge polovice 19. stoljeća, mada su zidine postupno propadale, Korčula je bila opasan grad s cjelovitim fortifikacijskim sustavom. No, kako više nisu bile važne za obranu, s početkom 19. stoljeća sasvim su dotrajale i napuštene. Stoga ih austrijska uprava predaje Korčulanskoj općini, koja zaključivši da su beskorisne, raspisuje držabu za njihovo uklanjanje. Najprije je uklonjen sjeveroistočni zid, zatim dio zapadnih zidina, te konačno sačuvan ostaje tek dio južnog obrambenog zida i osam kula: Kula južnih kopnenih vrata (Veliki Revelin), Mala kneževa kula, Velika kneževa kula, obje iz 15. stoljeća, kula zapadnih morskih vrata, kula Kanavelić (Bokar), kula Zakerjan (Berim), kula Svih Svetih i kula Mali Revelin.

Tako se grad potkaj 19. stoljeća poništivši svoj obrambeni sustav otvorio moru, a zbog bolje integracije predgrađa zatrpan je i jarak s južne strane. Uređuje se luka na zapadu, a poluotok je opkoljen šetalištem, hortiklturno rekultiviranim, ali se ničim nije zadiralo u srednjovjekovnu zbijenu jezgru, pa se do danas sačuvala silueta grada bez cjelovitih obrambenih zidina, no snažan je dojam njihove nevidljive prisutnosti.

NO PARKING
Zona di divieto di sosta
per tutto il giorno

Urbani komfor grada Korčule

Grad i svojom fizionomijom i morfologijom iskazuje medijevalnu provenijenciju, ali i osobnost kasnijih slogova, s dominantnom fazom 15. i 16. stoljeća. U rasponima tog razdoblja nastaje najveći broj jedinica stambenog graditeljstva kojima kronologiju odaje dekorativna plastika. Unutar povijesne jezgre niz je sklopova, palača i kuća drevnih korčulanskih obitelji: Ismaelli, Lazarović, Kanavelić, Andrijić, Španić, Kapor, Boschi i ostalih, a autentična su remek djela dalmatinske gotičke, renesansne i barokne arhitekture. Kuće i palače podignute su u uskim ulicama u nizovima, svaka ima po vidljivo pročelje, a uza začelni zid je kanalizacijski prostor, korčulanska *kanižela*. Samo zgrade na uglovima ulica i trgova imaju dva, odnosno tri pročelja, pretežno su trokatnice.

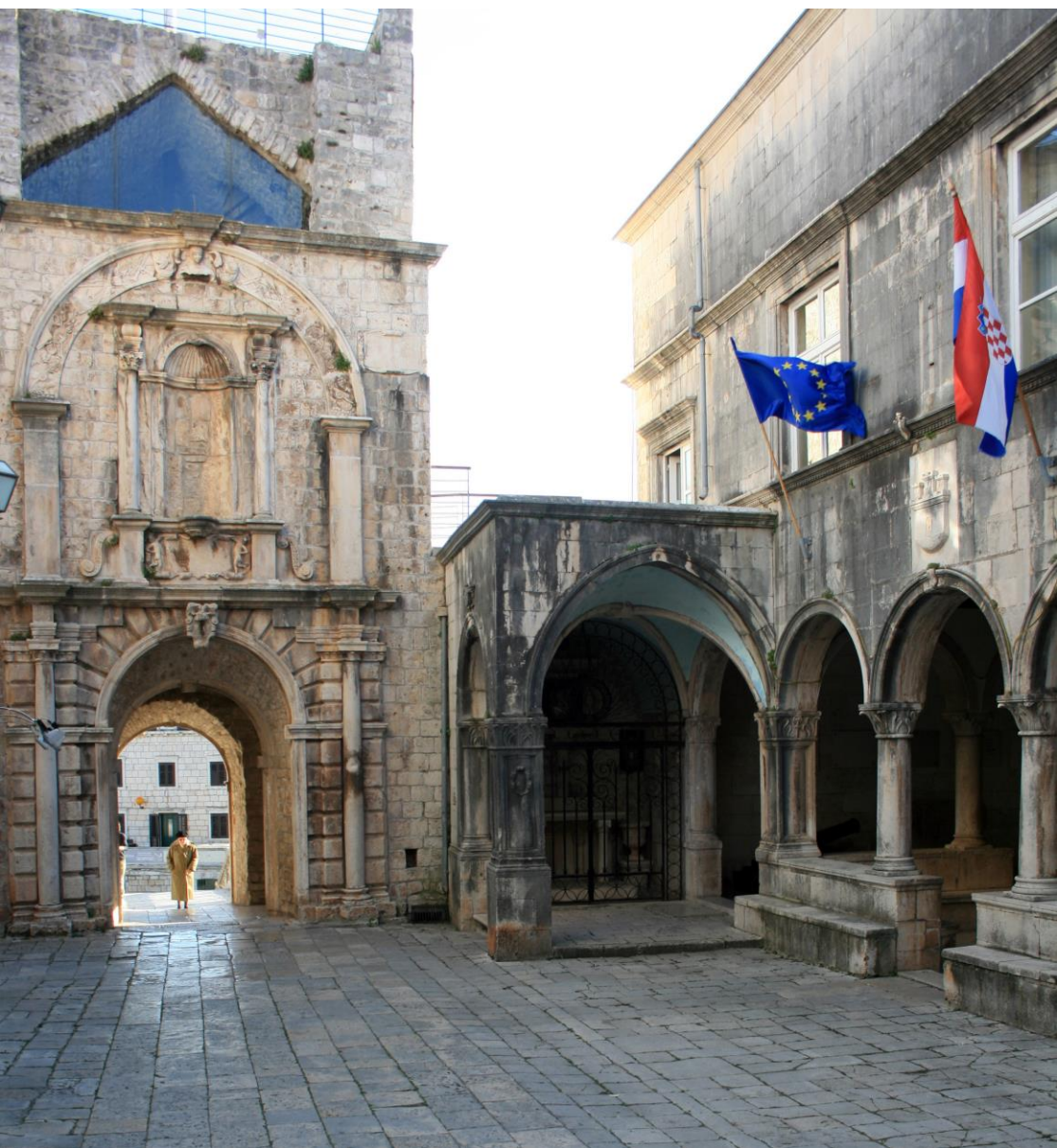
U izrazito uzlaznoj fazi razvoja grada, 15. i 16. stoljeća buja stil cvjetne gotike ukrašavajući i skromne i raskošne kuće. Akcenti grada sabiru se i kroz reprezentativne gotičke, renesansne i barokne palače. Ističu se dvije palače Arneri s tipičnim dvorom i stubištem, palača Ismaelis, renesansna palača Gabrielis što se smjestila sučelice rezidenciji nekadašnjih korčulanskih biskupa, a sve na elitnoj gradskoj lokaciji, uz izduženi trg prvostolnice.

U urbano su tkivo promišljeno i planski ugrađene javne i sakralne građevine kao osovine i okosnice gradograditeljskoga organizma, a to se u prvom redu odnosi na velebnu katedralu, glavnu, sabirnu vertikalnu grada, sa svim njenim vrijednim i valoriziranim nepokretnim i pokretnim umjetninama.

Očekivano se i uvjetovano u ukupni *image grada* uključuju svi ostali sadržaji koji čine grad. Oko sredine 14. st. grad ima Knežev dvor, svoje upravno sjedište, skladišta žita, dvojna gradska vrata, arsenal, ribarnicu, klaonicu, javne i privatne bunare.

Karakteristična i organička ulična mreža Korčule, sjajno je i originalno kompozicijski upotpunjena gradskim trgovima. Smješteni na potezu središnje, glavne gradske ulične osi, jedan na južnom ulazu u grad, drugi na njegovoj najvišoj koti, različitih tlocrtnih oblika, funkcioniraju kao sustav *spojenih posuda*, kao da su zasebne cjeline istog organizma. Riječ je o osebnim rješenjima dvaju važnih trgova: komunalnog, trga sa sjedištem gradske vlasti (s najranijim popločenjem u gradu) i crkvenog, izduženog trga pred prvostolnicom. Iako su im obrisi postavljeni još u gotici, a slika obaju trgova definirana u renesansi i manirizmu, ingeniozno se uklapaju u ukupnu sliku grada.

Mnogobrojna su sakralna zdanja utkana u gradsko tkivo. Od najranijih crkvenih gradnji promišljeno i strateški lociranih, poput crkve Svih Svetih, Sv.

Petra i katedrale, ritam sakralne izgradnje ravnomjernošću rasporeda i funkcija: Sv. Mihovil, Sv. Barbara, Sv. Katarina, Sv. Trojstvo, Crkva Bezgrešnog začeca - Madonina - toponimijom i ikonografikom slijedi potrebe urbane kompozicije i duhovnih potreba zajednice.

Javna, sakralna, stambena i komunalna izgradnja svojom funkcionalnošću i odmjerenošću oblikovanja, proporciji i mjerilu, raskoši plastičkog ukrasa, stilsko-morfoloških oblika u rasponu od gotike, renesanse i baroka, iskazuje suglasje, prožetost materijalnog i duhovnog.

U okvirima te, od početka čvrsto definirane srednjovjekovne urbane matrice, društveno uređene, grad se ovisno o razvoju gospodarstva, utemeljenog na brodogradnji i kamenarstvu kontinuirano dopunjavao građevinama, zamjenjujući stare novima, primjerenijim zahtjevima epohe i standarda stanovništva, društvenoj strukturi građana. U svom se dominantnom razvoju, a i kasnije, uvjetovano stanjem i ovisnošću o globalnim političko-ekonomskim prilikama na Jadranu, grad umnogome rekonstruirao, upotpunio i ojačao svoju obranu, svoj izvrsni fortifikacijski sustav, podigao značajne sakralne i javne građevine, s ingenioznom klesarsko-umjetničkom dionicom domaćeg graditeljstva izraženoj u dosezima dekorativne, arhitektonske kamene plastike. U oblikovnom i zanatsko - umjetničkom smislu ostvarili su graditelji korčulanskoga grada uspješnu i skladnu koegzistenciju graditeljskih stilova od gotike do 20. st. Posebno važna dionica u stvaranju grada uloga je mnogih i vrsnih domaćih kamenara, klesara, kipara, graditelja, projektanata - ostvaritelja grada.

Materijalna pak osnova poticala je duhovne i humanističke obzore i postignuća. O duhovno-intelektualnim i umjetničkim stečevinama korčulanske sredine svjedoče mnoga znana i sačuvana materijalna i nematerijalna spomenička dobra graditeljstva, slikarstva, kiparstva, umjetničkog obrta, znanosti, književnosti, glazbe, folklor, prosvjete, običaja.

Katedrala - srce grada

Vrh uzvisine blagog brežuljka smjestila se korčulanska katedrala sv. Marka, u stvarnom i simboličnom smislu vrh i vrhunac grada. Stoji čvrsta na katedralnom trgu, s biskupskim dvorom o boku i kamenim palačama sučelice svoga lijepoga lica.

Korčula je postala sjedištem biskupije 1300. godine nakon što je ovamo prešao stonski biskup u vrijeme širenja bogumilske hereze na Pelješcu i kopnenom zaleđu. Stolna crkva sv. Marka podignuta je u obliku trobrodne bazilike nepravilna tlocrta.

Građena je od početka 15. do kraja 16. stoljeća, u totalu potvrđujući ključne oznake regionalne arhitekture iz doba kasne gotike i renesanse. Ona dosiže i najveći sjaj korčulanskog graditeljstva, a rast joj je dokumentiran u svim dijelovima s imenima svih njenih graditelja. U tom su poslu sudjelovali i domaći majstori, a jedan od najvršnjih među njima bio je Marko Andrijić kojemu se pripisuje izrada završnog dijela moćnog katedralnog zvonika, iza 1481., s kupolom i lanternom, a izradio je i čipkasti ciborij glavnog oltara.

Njegovo umijeće je djelo kojim je okrunio nastojanja komune da dovrši svoju katedralu, stvorivši prototip zvonika koji će inspirirati niz građevina u Dalmaciji, čak četiri u Hvaru, a sve djela korčulanskih virtuozu u kamenu.

Korčulanska je katedrala sama po sebi, svojoj izvrsnoj gradnji u najvršnjem korčulanskom kamenu, napose po opremi svog interijera - prava umjetnička i duhovna riznica.

Baš kao što joj se na trgu, u susjedstvu nalazi Opatska riznica sv. Marka u monumentalnom neobaroknom Opatskom dvoru, urešenu srećom sačuvanim baroknim grbovima, natpisima, okvirima otvora i slikovitim kontinuiranim balkonom - balatorijem.

Urbana oprema grada

Poseban pečat gradu u njegovoj pojavnosti i sferi *javnosti* daje bogat repertoar urbanog, komunalnog inventara - očitujući se ponajprije u kamenoj urbanoj opremi : popločenje ulica i trgova, stubišta, velika javna cisterna (Slatinski zdenac, Tri bunara), šandaraci, gradska loža, kamene klupe, ograde, mostovi, korčulanski *punti*, uklesani kućni brojevi, natpisi, kameni grbovi - čime se ne samo upotpunjuje fizionomija gradskog javnog izgleda, već se očituje i svijest o organizaciji zajedničkog života unutar komunalnog ustroja.

Primjer komunalnog Trga vijećnice, atraktivnog, svrsishodnog, fino dizajniranog, tako skromnog u dimenzijama, a elegantnog u izrazu i likovnom dojmu, teško je naći u aglomeracijama istočne obale Jadrana. To gradsko žarište izgrađeno je gotovo u jednom dahu: vijećnica se gradi 1525., kuća kirurga 1530., trg se popločava 1539., stup domaćeg majstora Vicka Lujova podignut je 1569., crkva sv. Mihovila maniristički se obnavlja 1651., a slavoluk 1650. godine.

Briga korčulanske zajednice o čistoći grada i higijenskim uvjetima, uspostavom međuprostora između stambenih kuća u nizu - *kanižela*, te ostala komunalna infrastruktura prinos je civilizacijskoj razini i ogledalo kulture življenja, a sve u kontekstu planirane urbanističko-graditeljske cjeline.

Gradski komfor i urbanitet izražava i kasnija, 1815. godine podignuta polukružna pločnica, zvana Engleska Pjacetta, javni prostor i odmorište iznad kupališta Banja, na putu prema Lumbardi. Iznimni klasicistički, *mali urbanizam*, slikovito je smješten posred zelenila okolnih vrtova gradskih kuća, dajući krajobraznom predjelu snažni akcent, oplemenjujući šetalište koje vodi do vegetacijske punine parka Hober, gradske *dišne kupke*, nastale pred istek 19. stoljeća.

Okvir potpunosti - grad s predgrađima

Široki krajobrazni okvir slike grada razvedena je obala otoka oko poluotočica s gradom. Otvara se prema istoku uvalama Kalac, Luka, Dominče i Soline, do razvedenog naselja Lumbarde, pa sve do rta Ražnjića, a zapadno se obala proteže preko rta Sv. Nikole, pružajući se prema uvali Strečici i Medvidnjaku.

U tom širokom okviru, korčulanska su predgrađa paspartu grada, njegov pripadajući dio, što se linearno pružaju istočno i zapadno obalama prevlake.

Grad je *sišao* u Varoš, nakon što je minula turska opasnost, pa se u 17. stoljeću Borgo proširuje i dalje gradi duž priobalnih putova i po padinama brežuljaka, formiraju se predgrađa: Borgo Superiore i Borgo Inferiore i postupno će postajati središta gradskoga života, posebno razvijena i oblikovana u 19. st., kada ih nazivaju Gornji i Donji Varoš.

Prigradsku strukturu novih dijelova naselja, za razliku od striktno i strogo planirane povijesne jezgre karakterizira svojevrsna spontanost, prilagodba zadanoj konfiguraciji terena, sazdana na prostornoj logici u formiranju internih i zajedničkih prostora. Niska prevlaka južno pred gradom oduvijek bila značajan gospodarski resurs.

Tu su se gradile i popravljale brodice, krcala roba, izmjenjivala dobra, odvijala trgovina. Posebni akcent prostoru pružala su mnoga Korčuli toliko karakteristična brodogradilišta, a šumom i drvom bogati otok bješe izvrstan izvor za kvalitetnu drvenu brodogradnju. Bila su nanizana duž obiju obala prevlake, kako na zapadnoj obali uz put prema Sv. Nikoli gdje su bili *Donji škvari*, tako i na istočnoj s mnogim radionicama duž priobalnog puta, s predjelima Gornji i Donji Borak, s kasnijom izgradnjom bogatih građanskih kuća, s vrtovima i atributima ladanjske atmosfere 18. stoljeća. Takav urbani pejzaž, s tendencijom linearnog širenja grada nastavlja se i u 19. stoljeću, vremenu kada je gotovo grad unutar zidina bio napušten, da bi se iznova djelomično obnovio na konjunkturi vina, a potom, nakon II. Svjetskog rata na konjunkturi turizma.

Prateći, u ovoj zgodi vrlo sintezno, krajobrazno okruženje povijesne jezgre grada Korčule, daju se prostorni i urbani akcenti predgrađa. Tako se južno od

zidina opasanog grada na uzvisni Biline posebno ističe urbanistički sklop oko trga na kojem dominira crkva sv. Justine iz 19. st. centralnog oblika, kao i više palača i nekadašnjih ljetnikovaca s ograđenim vrtovima i perivojima.

Podno prevlake s južne strane, pred samim ulazom u grad 19. stoljeće gradi se novi kameni most ulaza pomaknut u osovину kule Revelin, to je i vrijeme kada se na rubu prevlake, nekadašnjeg obrambenog jarka, oblikuje središnji trg Plokata, a u drugoj polovici 19. stoljeća nizom novih zahvata, prevlaka postaje sve atraktivnije gradsko središte. 1853. godine gradi se ribarnica na istočnoj obali, 1856. popločava se Plokata, 1860. gradi se tržnica - okrugla Rotonda, uređuje se istočna obala, i podiže niz stambenih zgrada na njoj. Zapadni krak prevlake omogućuje gradnju novih slikovitih i skromnih i skladnih zgrada uz obalu i šetnicu, a kulminantna urbanistička i likovno završna točka predjela su dvobrodna Dominikanska crkva i samostan sv. Nikole na Rtu Vješala, povijesno zdanje iz 15. stoljeća, spaljeno za vrijeme turske najezde, pa iznova podignuto i u 17. stoljeću prošireno.

Istočnim dijelom stere se Korčula duž vijugavog puta, uz priobalni niz građanskih kuća, te nekoliko sklopova manjih zgrada s terasama i natrkivenim vrtovima pred sobom, što odaje ladanjski ugođaj predjela zvan Borak.

Slika mjesta zaokružuje se volumenom zelenila krošnji ponad graditeljskih zona, s topografijom brežuljaka Baterija i sv.Vlaho, okrunjenog okruglom engleskom utvrdom Fortecom, produžujući do krajobraznog groblja sv. Luke, nastavljajući južno od grada prema krajobraznoj i rekreacijskoj park šumi Hober. Vegetacijski volumeni skladno korespondiraju s prirodnim pokrovom skupine otočića uronjenih u modrinu mora i plavetnilo atmosfere, pružajući ugođaj harmoničnosti i ravnovjesja prirodnog i graditeljskog, dakle krajobraznog, držeći grad na dlanu, stvarajući mjeru i proporciju potpunosti kulturnog krajolika.

Korčulanski kulturni krajolik

Kulturni krajolik obuhvaća očuvana prirodna područja formirana kroz povijest, što svjedoče o povijesnoj prisutnosti čovjeka u prostoru, njegovom djelovanju na prirodni okoliš od kojeg je živio i s kojim je živio. Korčula pruža gotovo idealnu sliku očuvanog kulturnog krajolika, u interakciji ruralnog, urbanog, poljodjelskog, agrikulturnog prepleta prirode i ljudske ruke.

To je otok značajnih i šticećenih krajobrazza, poput otoka Badije u Pelješkom kanalu – izvrsnog kulturnog krajolika, potom zakonsku zaštitu uživa orijaški hrast u selu Žrnovu, te posebni rezervat šumske vegetacije - predjel Kočje,

nedaleko tog istog sela, koji zbog netaknute priode ima izrazitu geološku, botaničku, krajobraznu vrijednost.

Antuna pustinjaka s eremitorijem, koju je biskup Nikola Spanić početkom 18. stoljeća preuređio u mauzolej i do njega dao izgraditi skalinađu sa 102 stube, zasjenjenu alejom piramidalnih čempresa. S vrha brda, Graca, s reminiscencijom na povijesnu gradinu, s ovog slikovitog sklopa stere se pogled na korčulanski arhipelag, Lumbardu i Pelješac.

Najposlije u šticienu kajobraznu kategoriju svrstao se odavno i park obitelji Foretića, lociran u predjelu Borak.

Perivoj obitelji Foretić

Jedan od nesumnjivih izazova grada Korčule skriva se u gradskom, nekada prigradskom prostoru Donjega Borga ili Varoša. Dok hodate popločanom ulicom, koja vodi u Borak, pred ulaznim vratima kuće korčulanskih Foretića, ne možete naslutiti ni djelić onoga što vas čeka u u utrašnjosti. Izvana čedna zgrada kao da se ne želi ničim izdvojiti od graditeljskog niza u zadanosti pitomog predjela. Istina, kamena ploča na kući kazat će čije je ona vlasništvo, te da je tu rođen veliki korčulanski i hrvatski znanstvenik - povjesnik Vinko Foretić.

Park, odnosno perivoj oblikovan je u 18. stoljeću, u podnožju i na padinama *brda vrtova*, obujmljen ogradom ulice Pelavin mir, veličine i prostornosti 6 ha,

s reminiscencijom na ljetnikovac Lovrinčević-Pelava, jedinstven je primjer vrtno umjetnosti i u Korčuli i u Damaciji. Prevladava barokna vrtna arhitektura, s karakterističnom tersastom strukturom. Osim estetske vrijednosti vrt je imao i gospodarsko značenje, pa je u drugoj polovici 19. i u 20. stoljeću upotpunjen funkcionalnim elementima.

Donja šetnica dvora dovodi do kućne kapelice neorenesansnog sloga, romantičnog izgleda što prosljeđuje sve do kraja 19. stoljeća, kada je podignuta, običaj gradnje ladanjskih kapelica, s reminiscencijama *na dubrovačku*. Tek kad ste u perivoju dulje vremena, kad mu koracima možete izmjeriti veličinu, uočavate mu višedjelni oblik, zgodno povezani ukrasni i gospodarski dio, osebujne gornje šetnice s vidikovcem i čempresadom, vitkim burobranom.

Skladni je to spoj arhitektonskog i hortikulturnog oblikovanja vrta s terasama, šetnicama, maštovitim popločenjima, arulama, stuporedima, sjenicama, paviljonima, glorijetom, stranjevima, kamenim ulomcima, stajaćim i visećim vazama, kamenicama, zidnim ukrasima, spolijama, skulpturama - prepliće se još skladnije s visokim drvećem oko dvora uz donju šetnicu i visokim čempresima i borovima uz gornju. A k tome drveće domaćeg podrijetla širi svježinu mirisa, čini hlad pod bujnim krošnjama naranača, narančina, limuna i smokava, grana se visoko šipcima, koštilama, orasima i žižulama.

Razgranatosti ladanjske kulture grada i otoka Korčule, graditeljskoj i biljnoj raskoši, ne prinosi samo perivoj Foretića. Korčulanska je kulturna sredina u prošlosti dala mnogih prinosa razvoju različitih oblika življenja, posebice agraru i poljodjelstvu, koji su u temeljima ladanjske kulture.

Od zaštite do devastacije

Mijene vemeni i načina života zacijelo su utjecale i na prostorni razvoj i sliku Korčule. Događalo se to postupno tijekom 20. stoljeća i u prostoru su se počele osjećati posljedice tehnološko-civilizacijskih mijena, razvoja turizma, prometa, mentaliteta potrošačkog društva, porasta broja stanovništva, pa tako i potreba za vrlo pojačanom stambenom izgradnjom (gradnja Naselja istočno i stambenog Cvjetnog naselja zapadno od grada) i to prvenstveno u kopnenom zaleđu grada, pod *fortecom*, na terasastim padinama zelenog pojasa. Korčula, kao ni drugi naši jadranski povijesni gradovi nisu spremno ušli u takve promjene, pa je grad suočen s mnogobrojnim prostornim izazovima i napetostima, posebice u drugoj polovici 20. st.

Najočiglednije neprimjerene intervencije u prostoru u bliskoj, kontaktnoj zoni povijesne urbane jezgre Korčule su: izgradnja robne kuće *Razvitak* na istočnoj obali, dio izgradnje i dogradnje Cvjetnog naselja - sjeverozapadni dio,

dogradnja u visinskom gabaritu samostana Dominikanki, koja je i u vrijeme izgradnje početkom 20. stoljeća bila neintegrirana u prostor i vizuru, te izgradnja marine u krilu istočne obale s mnogim reperkusijama na povijesni ambijent grada i njegovu ukupnu sliku.

No unatoč svemu rečenome, usprkos nizu intervencija koje oblikovanjem iskaču iz ravnoteže volumena u ukupnoj slici grada, a u prostoru su dovele do stanovitih konflikata u odnosu na visoko civilizirani ambijent povijesne jezgre, Korčula je ipak zadržala uravnotežen odnos volumena, integritet s karakterističnim vizurama i zaključnim volumenom zelenila brežuljka ponad svoje lijepe slike.

I umjesto zadovoljstva što je u sve mahnitijem ritmu globalnoga života koji surovo otkida komade zavičaja - postojao korčulanski uravnoteženi krajobrazni prostor- nedavne rabote 21. stoljeća promijenile su narav, odnosno p r o p o r c i j u njenog kulturnog krajolika! Postala je ona grad *ispod šoping centra i parkirališta* !

Ranjeni krajobraz - Potok

Na lokalitetu Potok odakle puca pogled na Korčulu, na uzvisini, u usjeku, dogodila se 2012. godine beskrupulozna potrošnja prostora. Ugnijezdila se tu betonska megagrađevina koju ćemo ubuduće morati gledati kada dolazimo u Korčulu, jer zauzima trećinu pogleda na grad. Ta građevina, ti kubici betona nemaju tu što tražiti, dvojbena je mogu li se rehabilitacijski sakriti s puno zelenila, javnost je zgrožena, opasna je poruka poslana naraštajima koji dolaze, a divotica Korčula trajno je ranjena. Betonska masa ničim ne prikriva svoj cinizam, pretvara spontano u umjetno, visoko u nisko, jedinstveno u serijsko. Trajno se gubi unikatnost i cjelovitost prostora, mijenja se njegov karakter, mjerilo i mjera.

Ironično je da se gomila betona nalazi neposredno povrh zakonom zaštićenog Foretićevog perivoja. A tu je i počela ova žalosna priča. Pod brdom vrtova. Stari put do Žrnova nastavljao se na ulicu Pelavim mir, a kasnije ga se zvalo Napoleonov put. Prvi put se ta krajobazna ravnoteža narušila polovicom 20. stoljeća, otkidanjem dijela Foretićevog vrta i gradnjom škole i sportske dvorane. Tom se gradnjom prvi put otvorio ulaz u grad kod škole, djelomično narušivši predjel Potok. A taj toponim priča sam za sebe - jer potok znači vododerinu. Gradnjom parkirališta i glomaznog opskrbnog centra problem se znatno produbio, jer je došlo do potpunog ne samo vizualnog već i prirodnog sraza, što se manifestira problemom oborinskih voda, kada za velikih kiša dolazi do povodnja.

Zašto? Do kada?

Zakonsku zaštitu uživaju tek neki izuzetni krajobrazi, no daleko je više ambijenata koje ne štite ni zakoni ni ljudi, a izloženi su degradaciji i sve učestalijim promjenama.

Potrebno je i mimo postojećih zaštita i prostornih planova na snazi sagledati metode i mogućnosti **kontrole razvoja grada**, a posebno one elemente razvoja koji proizlaze iz njegovih prirodnih, prostornih i graditeljskih vrijednosti.

Glavni se akcent stavlja na zaštitu krajoraza, koji su danas nemilosrdno izloženi velikim promjenama i predstavljaju jedan od najznačajnijih problema prostornog uređenja u Hrvatskoj. Postojeći stupanj pravne zaštite nije dostatan, pa je nužno i hitno potrebna dopuna i usklađivanje zakonske osnove u pitanjima zaštite krajolika u područjima prostornog uređenja, zaštite prirode, okoliša, kulturne baštine, te u ostalim sektorima koji izravno ili neizravno utječu na stanje krajolika. Sukladno obvezama koje je RH preuzela potpisivanjem međunarodnih i europskih dokumenata vezanih uz zaštitu krajolika, potrebno je na nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini osigurati njihovu primjenu i provođenje. Primjerice, prema obvezama RH koje proizlaze iz Zakona o prihvaćanju Konvencije o europskim krajobrazima (2002.), u Hrvatskoj hitno treba uspostaviti odgovarajuće institucionalne i pravne okvire za brigu o krajolicima, štoviše donijeti Nacionalnu strategiju zaštite krajobraza i odgovarajuće politike, te ih povezati s prostornim planiranjem, turizmom i poljoprivredom.

Inače, Europska konvencija o krajoliku - *primjenjuje se na cjelokupni teritorij i pokriva prirodna, urbana i periurbana područja. To uključuje kopno, unutarne vode i more, a tiče se kako izuzetno vrijednog krajolika tako i uobičajenog i narušenog.*

Krajolik, krajobraz naš svagdašnji nije i ne smije biti sirovina za potrošnju, već naš kapital, djedovina koju volimo i cijenimo - jer beskrupulozna je potrošnja prostora nepovratna!

Za kraj - s nadom

Jedna od najljepših odlika našega primorja, pa tako i Peljškog kanala jest sljubljenost krajolika, starih naselja, kulturnih stečevina – suglasje Prirode i čovjeka. U razigranoj plavoj plohi mora zrcale se visovi i strme padine, povezujući se s blagošću zelenih brežuljaka i otočića, odnjegovanih vrtova kapetanskih, starih tresteničkih kuća, vijencem slikovitih, razasutih peljeških naselja podno Sv. Ilije, nasuprot urbanitetu grada Korčule usklađenom zajedno s rasprostrtim ljetnikovcima Lumbarde, skromnim ribarskim kućicama, pješčanom obalom i tamnim zelenilom šuma česvine crnike.

To je izuzetni krajobraz, kultivirani krajolik.

Za doživljaj cjelovitosti Korčule, sliku grada pred sobom, valja otploviti s otoka, na drugu obalu. Iz modrine Kanala opčinit će vas njegovala minijturna, skladna elegancija, izrasla iz kamene obale, uravnoteženo mjerilo i ljudskost svakoga oblika, koji će se postupno, zakonom fizike, pretopiti u siluetu, dok se, konačno, s orebičke rive ne ukaže kao dovršena, sublimirana ljepota. S te se udaljenosti Korčula, na ispruženom, zaobljenom poluotočiću, okružena azurnim Jadranom i svitom svojim otočića - i sama čini kao svojevrсна prirodna pojava - srasla sa svojim tlom, morem i nebom.

Dolina Neretve

Rijeka Neretva

glavni akter prostora i područja duga je, velika i moćna rijeka Neretva, najveća rijeka u primorskom krškom području. Duga je 215 km, od toga 193 protječe Bosnom i Hercegovinom i 22 km južnom Hrvatskom.

Neretvino porječje nizvodno od Počitelja znatno se proširuje i iz planinske divlje rijeke prelazi u najrazvedeniju deltu na hrvatskom prostoru. To je područje čudesnih krajolika, dodir rijeke i mora, nizine i krša, jezera i močvare. Taj je fascinantni krajobraz Neretvine delte, višestruko bogat: i urodom i spomeničkom baštinom. Plodno tlo i obilje vode od pamtivjeka su temelji za život čovjeka na tom prostoru.

Toponim i hidronim Neretva

Ime je rijeci koja je oduvijek imala veliki utjecaj na život i stvaralaštvo neretvanskog čovjeka. Mnogi su znanstvenici njen naziv etimološki tumačili. Najstariji naziv je Naro, grčki oblik Naron, a Iliri su je nazivali Narenta, Rimljani prihvatili oba naziva. Iz latinskog je Narenta prešla u talijanski i takva ostala do danas. Pisana potvrda hrvatskog oblika potječe iz 15. stoljeća. Neretvansko područje dio je Dubrovačko-neretvanske županije.

Prometni koridor

Neretva je zbog svog geoprometnog položaja oduvijek bila i prometni koridor. Tu se nalazi sjecište istočnojadranskog uzdužnog obalnog prometnog pravca i

poprečnog prometnog pravca Jadran - Bosna i Hercegovina - srednja i istočna Europa, koji upravo ovdje mijenja, u suvremenosti, prometna sredstva, od pomorskog na cestovni i željeznički promet.

I u povijesti i sadašnjosti neretvanski je geoprometni položaj itekako bio važan onima koji su nastavali ovaj prostor, a spomenici fortifikacijske tipologije svjedoče o iznimnom strateškom značenju cijelog porječja Neretve.

Neretva - riznica povijesno umjetničke topografije

Neretvanski kraj ima milenijsku nasebinsku tradiciju, koja datira iz brončanog i želznog doba, kada kraj oko Neretve naseljava ilirsko pleme Ardijejaca. Brojne kamene gomile i gradinska utvrđenja rasuta krajolikom, pratila su put prema unutrašnjosti. Vrijedno je navesti neke lokalitete: Rastočići, Dragovija, Ograde, Momići, Kula Norinska – Bobalj, Bagalović, Rep, Mali i Veliki Hum, Runjaci i Blace.

Antičko i kasnoantičko razdoblje posebno je važno za povijest kulture donjoneretvanskoga područja, kada je naseljenost tog kraja posebno velika. Istočnu jadransku obalu, nakon pokoravanja ilirskih plemena u 2. i 3. stoljeću prije Krista, osvojili su Rimljani. Grčko trgovište Naronu izgradili su u veliki grad okružen manjim prigradskim naseljima i brojnim gospodarskim imanjima razasutim po cijeloj delti Neretve. Antička se topografija Neretve još utvrđuje, jer nije, na žalost, poznato što je rijeka svojom snažnom erozivnom aktivnošću mijenjala i zatrpala (a proces nije završen). Osim iskapanja Narone, najvažnijeg centra, arheološki se o ovom kraju zna relativno malo, jer je poznato tek nekoliko slučajno pronađenih lokaliteta. Tajne doline Neretve očito još leže u njenim aluvijalnim nanosima, pa bi stoga trebalo intenzivirati topografska istraživanja, nastaviti sustavne započete radove u Naroni, te na još nekoliko prapovijesnih i srednjovjekovnih utvrda i grobišta. Nužno je potrebno nadzirati i potpuno onemogućiti privatnu melioraciju bagerima, jer se svjedoči uništavanju nalaza i potencijalnih nalazišta, posebno u blizini Narone i uz rječicu Norin prema Podrurnici i Momićima. Osobito se skreće pažnja na rimske ostatke u blizini Vinarije, u Kutima, Jasenskoj i Lovorju.

Narona

Narona, na čijim ostacima leži današnje selo Vid, nesumnjivo je jedan od najznačajnijih arheoloških lokaliteta u Hrvatskoj. Nastala na temeljima grčkog emporija - prednjači u Donjoneretvanskom kraju, živeći intenzivnim gradskim životom, o čemu bogati materijalni nalazi svjedoče do danas. Zahvaljujući straživanjima, posebno udjelu arheologa Emlia

Marina u novije doba, poznavanje ovog važnog i bogatog antičkog grada svake se godine dopunjava novim podacima i pronađenim umjetninama iznimne vrijednosti.

Prva arheološka iskopavanja na mjestu nekadašnje Narone vodio je Arheološki muzej u Splitu već 1877. Istraživanja su nastavljena i nakon Drugog Svjetskog rata.

Otkrićem Augusteuma u Naroni (Vid kod Metkovića) 1995. i 1996. godine dogodilo se najznačajnije dosadašnje otkriće: pronalazak 16 kipova rimskih

careva i drugih pripadnika carske obitelji, među kojima dominira kolosalna statua cara Augusta, koji je prikazan kao imperator, a uz sve to i ostaci rimskog hrama - što zajedno čini osnovu muzejskog postava.

U Vidu je na lokaciji Plečaševih štala, na ostacima rimskog hrama Augusteuma, u povijesnoj Naroni, izgrađen i izuzetni, suvremeni arheološki muzej *in situ*, te svečano otvoren 2007. godine, kao ostvarenje zahtijevnog hrvatskog, nacionalnog kulturnog programa gradnje arheološkog muzeja na mjestu negdašnje žarišne točke visoke urbane civilizacije.

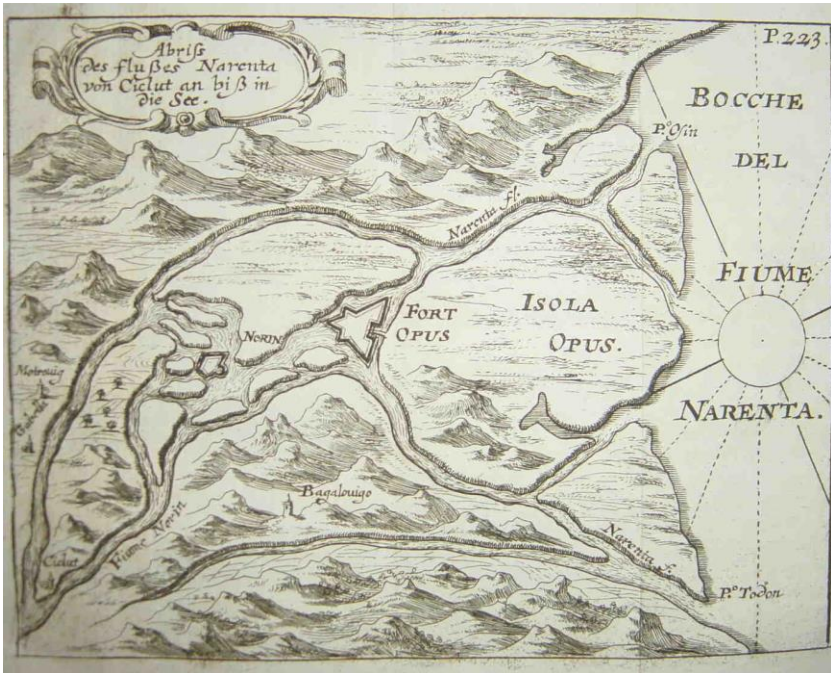
Uspješno projektiran, postavljen i prezentiran - muzej u Naroni, ne samo da iskazuje skrb za hrvatsku kulturu, već nudi najveću turističku perspektivu ne samo lokalnog sela Vida, prigradskog naselja grada Metkovića, već ukupne regije, u ovom slučaju Dubrovačko neretvanske županije, a i šireg konteksta.

Fortifikacijski krajolik

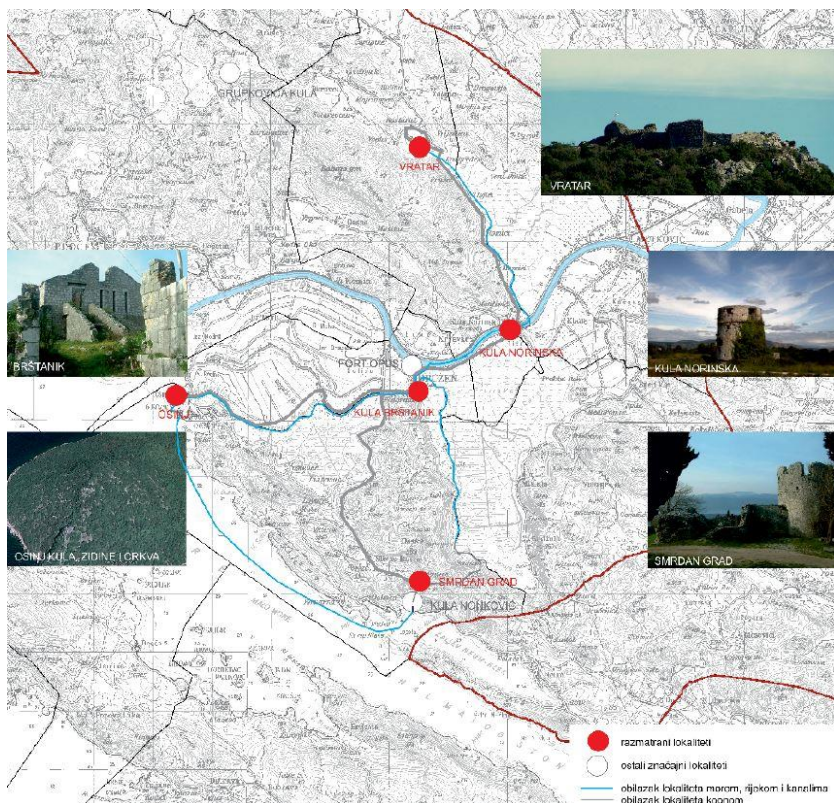
Pemda je u srednjovjekovnom razdoblju dolina toka rijeke Neretve bila dio povijesne i važne Neretvanske kneževine, obuhvaćajući područje od Cetine do Neretve, neznatni je sačuvani broj spomenika iz tog razdoblja. Turbulentna prošlost ovoga kraja, posebno dugotrajna turska okupacija, rezultirala je gotovo potpuno izbrisanim srednjovjekovnim kulturnim slojem. Preživjele su iz razumljivih razloga jedino obrambene gradnje. Tim više, posebnu važnost valja posvetiti djelomično očuvanim utvrdama uz rijeku, od kasnoantičkog Osinja, preko dubrovačkih, ugarskih, turskih i mletačkih

utvrđena različite fortifikacijske tipologije. To ujedno svjedoči i o velikom strateškom značenju cijelog porječja, odnosno važnosti trgovačkog puta dolinom Neretve, čuvanog vojnim utvrdama.

Većina je tvrđava, izgubivši u 18. stoljeću svoje obrambeno značenje, napuštena, pa su stoga nepovratno propadale, te su danas u ruševnom stanju, osim Opuzena, gdje je trokutna kula *Fort Opus* postala zametkom današnjega grada.

Uz Brštanik, Nonkovićevu kulu, Smrdan - grad, povijest Kule Norinske predstavlja i povijest cijele doline Neretve Radi svoje znamenitosti i povijesne uspomene, naselje koje je nastalo s druge strane Neretve prozvalo se upravo po njoj - Kula Norinska. O važnosti Kule svjedoči i podatak da je ona bila na starom grbu nekadašnje općine Opuzen, pod koju je administrativno pripadala, a i danas se nalazi u grbu grada Opuzena. Kula je podignuta kao branič Turskog carstva od upada venecijanskih brodova u Neretvu. U vojne svrhe korištena je do 19. stoljeća, kada je pretvorena u vjetrenjaču, a danas, još uvijek stoji zahvaljujući obraslosti bršljanom, zapuštena i napuštena.

Metković

Znatne promjene u životu neretvanskog kraja donosi vrijeme francuske uprave 1806.-1813. Francuzi duž Damacije grade cestu koja zaobilazi Opuzen i prolazi sjevernije. Na tom dijelu, prije malo selo s poviješću, Metković postaje glavnim naseljem u delti.

U vrijeme, pak, austrijske uprave se, radi trgovine s Bosnom i Hercegovinom, u Metkoviću osniva riječna luka i grade se željezničke pruge prema unutrašnjosti. Radi bolje plovnosti Neretva je 1889. regulirana : od ušća do Metkovića, koji postaje središtem cijeloga kraja, urbanizirano naselje- grad.

Metković se prvi put u arhivskim dokumentima spominje 1422., premda je istaknuto brdo Predolac, jedna od dominantnih točaka u Donjoj Neretvi i potencijana arheološka zona, na čijim se padinama prema rijeci Neretvi smjestio današnji grad. Mjesto je bilo naseljeno još u prapovijesti, kao

gradinsko naselje. Sve do 18. stoljeća Metković nema većeg značaja. Današnje naselje nastalo je 1716. g., nakon utvrđivanja granice prema Turskoj, te nakon što su Mlečani porušili Gabelu i osnovali novu luku.

Karakteristično je, za formaciju naselja da se krajem 18. stoljeća razvija na obronku brda Predolac, kao dominantnoj koti - na čijoj je glavici smješteno groblje. Dijelovi starog Metkovića djelomično su sačuvani, a naselje se tek početkom 19. stoljeća, u vrijeme austrijske uprave, zahvaljujući trasi Napoleonove ceste, uz razvoj luke i uspostavu željeznice pretvara od varošice u gradić. Tada se formira i glavna gradska ulica, s okomito pružajućim uličicama koje se gube u obroncima brda Predolac. Na kosini brijega gradi se 1867. godine, na temeljima starije crkve, župna crkva Sv. Ilije sa zvonikom, u historicističkom slogu, dajući urbanistički naglasak cijelom gradiću.

Duhanska stanica Vaga - industrijska arhitektura

Kompleks Duhanske stanice zvane «Vaga» u gradu Metkoviću dio je korpusa hrvatske industrijske arhitekture iz doba austrijske uprave. Vlasti u Beču nastojale u Dalmaciju i zaleđe tada uvesti nove industrijske kulture, koristeći njene klimatske pogodnosti, organizacijom proizvodnje duhana, stvarajući ujedno urbanističko-arhitektonsko-hortikulturni sustav u prostoru. U širokom lancu izgradnje magazina i upravnih zgrada u isključivoj nadležnosti Ministarstva financija i njemu podređene Režije duhana, pristupilo se sredinom 1901.g. gradnji skladišta duhana u Metkoviću. Koncem 1902. g. završila je gradnja, a zbog narasle količine otkupljenog duhana, početkom

1906. g. odlučeno je sagraditi upravnu zgradu, stanove za činovnike i poslužnike Ureda za otkup duhana. U međuvremenu, 1904. g. Glavno ravnateljstvo Režije duhana u Beču odobrilo je podizanje ograde kompleksa, uređenje okoliša i pomoćnih zgrada (skladište drva i ugljena, spremište alata, aparata za gašenje požara, jamu za otpad i pepeo). Situacijski prikaz iz 1905. g., pa onda iz 1907.g. prikazuje organizaciju kompleksa, što ukazuje na velike sličnosti Režija duhana, kako u Dubrovniku, tako uz manje izmjene i u Sinju.

Kompleks Duhanske stanice u Metkoviću smješten je na prostranoj parceli u središtu grada, između ulica Kralja Zvonimira kojoj je okrenuto glavno, istočno pročelje kompleksa, Športske ulice i ulice Ante Starčevića. Vještom urbanističkom i hortikulturnom organizacijom parcele, kompleks, koji danas čini trokatna upravna zgrada, zgrada magazina, ogradni zid i pripadajuće parcele, djeluje monumentalno u vizuri grada, s pogledom na sučeljeni mu akcent u prostoru, župnu crkvu sv. Ilije.

Kompleks Duhanske stanice u Metkoviću, podignut početkom 20.st., primjer je kvalitetne industrijske arhitekture austrijskog razdoblja gradnje, koji se primjerenom namjenom: smještaj Gradske knjižnice i Ornitološke zbirke, može kvalitetno koristiti na raznolike načine, kako je to uvriježeno u razvijenim zemljama.

Tradicijsko graditeljstvo i nematerijalna kulturna baština

Tradicijsko graditeljstvo u donjoj Neretvi ima svoje specifičnosti. Brojna, raštrkana sela i zaseoci odlikuju se posebnostima kao što su kamene kuće pokrivene pločama, gospodarske zgradice i prostorije, u slikovitom oblikovanju. Tradicijsko je graditeljstvo odavno ugroženo promjenom načina života u selima, neprikladno se dograđuje ili nadograđuje, pretežito napušta, pa tako nestaje sklad i proporcija tih mikrocjelina, najezdom i negacijom nove nekvalitetne ruralne izgradnje. Očuvanje još preostalog tradicijskog graditeljstva, kao pokretača novog gospodarskog (turističkog) razvoja - moguće je obnovom poljoprivrede i života na selu.

Stare je kuće potrebno obnavljati u izvornim tlocrtnim i visinskim gabaritima, a novu gradnju prilagoditi tradicijskim obrascima. Osobito valja čuvati civilizacijske dosege tih malih cjelina, kao što su krajobrazna groblja.

Neretva je ime rijeci koja je oduvijek imala veliki utjecaj na život i stvaralaštvo neretvanskog čovjeka, pa tako i na nematerijalnu kulturnu baštinu, iz koje se najprije izdvaja lingvistička disciplina toponimija, noseći u sebi bitne spoznaje o prošlosti naroda i kraja. Cijelo je bogatstvo sadržano u toponimiji donjoneretvanskog kraja, izdvajajući posebno dvije njihove skupine, nastale

prema prirodnim značajkama, te one toponime koji odražavaju čovjekovu djelatnost.

Zaštićeno nematerijalno kulturno dobro, je govor sela Vidonje, a svjedoči o rijetkom govoru važnom za razumijevanje suvremenog hrvatskog jezika, dok toponimija dodatno svjedoči o migracijama na tom prostoru važnim za razumijevanje hrvatske povijesti.

Vidonjski govor pripada novoštokavskim ijekavskim govorima, koji su među Hrvatima vrlo rijetki, pa je proučavanje ovoga mjesnoga govora vrlo bitno za shvaćanje stanja u suvremenome standardnom hrvatskom jeziku. Proučavanjem vidonjske antroponimije i toponimije posredno je moguće utvrditi smjerove migracija mjesnoga pučanstva iz Donje Hercegovine i Zažablja, mikroprostora koje se u jednome trenutku našlo podijeljeno između triju država: Mletačke Republike, Dubrovačke Republike i Turskog Carstva, te prožimanja različitih jezičnih sustava.

Vidonjski je govor posebno arhaičan u akcentu, što otvara putove daljnjih proučavanja. No, s obzirom na uznapredovalu depopulaciju toga područja, a pod utjecajem susjednih novoštokavskih govora, pomalo ali sigurno u općem globalizacijskom vremenu iščezava vidonjski govor, a isto se odnosi i na toponimiju, koja pada u zaborav. Gotovo je nemoguće prenošenje vještine i umijeća, pa i navike na govor na mlađe generacije, jer je i njih sve manje.

Možda bolju sudbinu doživi projekt ***Neretvanska strašila - Tragom mitoloških bića doline rijeke Neretve***, dio usmene književnosti neretvanskog područja sa značajkama zaštićene nematerijalne kulturne baštine.

Iako se narodna usmena književnost doline rijeke Neretve gotovo u potpunosti podudara s pojavama istočno jadranske obale i zaleđa, ipak se odlikuje izvjesnim specifičnostima. One se u prvom redu odnose na sam ambijent koji je tipično neretvanski, u kojem se susreću rijeka tj. močvara i more s bezvodnim krškim područjem koji je sam po sebi mističan. Ambijent daje i posebne osobine i likovima narodne usmene književnosti - mitološkim bićima, ali i u samom imenu pojedinog lika, u kojem se očituju osobine dijalekta te lokalne osobitosti. Neka od mitoloških bića koja se najčešće susreću u narodnoj usmenoj književnosti doline rijeke Neretve su: vile, gavan, džini, crni ovan, orbo, mačić, vukodlak, vištica - nadasve kralj Norin - lik iznimno ružnog i nemilosrdnog kralja koji je stradao zbog svoje taštine. Ime nosi po rijeci Norin, pritoci Neretve.

Projekt udruge Divina Natura iz Metkovića ima za cilj narodnu usmenu književnost neretvanskog kraja otrgnuti od zaborava te s njom upoznati širu javnost. Usmena predajna književnost doline rijeke Neretve, a odnosi se na priče, predaje, legende, epske pjesme - trebala bi biti zabilježena i prenijeta budućim naraštajima u tradicionalnoj, ali i suvremenoj formi (film, knjiga, fotografija, likovno djelo, pjesma, predstava), te stručnjacima za daljnje proučavanje. Afirmacijom i očuvanjem ove baštine obratila bi se pozornost na moguću i poželjnu interakciju materijalne i nematerijalne kulturne baštine, upoznavajući javnost na sklopove tradicijske i ambijentalne arhitekture u nenaseljenim ili slabo naseljenim selima brdskog područja doline rijeke Neretve, kao mogućeg prizorišta *vilinskih pripovijesti*.

Neretvanski je kraj čuven i po gastronomiji. Jegulja, crna liska i žablji kraci - samo su njen dio u bogatstvu mediteranskog ozračja.

Što je Neretva bez trupe i lađe?

Putujući Neretvom, još uvijek se nailazi na tradicionalne oblike života, a stari su pučki čamci imali za život presudnu važnost. Valjalo je preko rijeke! A za to su služile trupe, trupice i lađe, bez kojih je život bio nemoguć. Ta su specifična plovila zaštitni znak Neretve.

Manji se čamac naziva trupa, jer su se prvi, primitivniji čamci izrađivali od trupa stabla, od *dubenica iz trupca*. Deminutivni naziv *trupica* upotrebljava se za nešto manje trupe, obično one kojima se služe pojedinci, najčešće lovci. Veći čamci nazivaju se lađa. Koliko je lađa bila omiljeno i korisno prijevozno i teretno plovilo, svjedoči pučka riječ: *Nema za Neretvu što je lađa*.

Tehnologija izvedbe ovih dugoljastih, čunjastih i specifičnih plovila s karakterističnim nazivljem svojih dijelova i vještinom izrade, te njihova

uporaba, nosivost, trajnost i vrijednost čamaca, prepliću u sebi od prove do krme ne samo materijalnu vrijednost, već i nematerijalno u materijalnome- a to je ljudska vještina, tradicija izrade i korištenja ovih plovila.

Krajobrazna raskoš - budućnost gospodarskog pejzaža

Dugo su glavne značajke donjoneretvanskog krajobaza bila močvarna prostranstva s izobiljem ribe i ptica močvarica.

Neretvanin, čovjek vičan teškom radu, mukotrpno je stvarao obradivu zemlju, a ona mu je uzvraćala *bogatstvom Misira*.

Melioracijski zahvati i suvremene metode, u posljednjim desetljećima to su znatno izmijenili, pretvorivši veći dio Neretvanske doline u poljoprivredne površine, u prilog poljodjelstvu, agrikulturi, nadaleko poznatu uzgoju i proizvodnji agruma, osobito sorti madarina (1.200 ha zasađeno je sortama mandarina).

Neretva je poznata kao proizvođač vrlo kvalitetnog voća i povrća, kojim, uz ostala, opskrbljuje i susjedna turistička područja. Neretva je primjer kako bi se i u širim, nacionalnim okvirima mogla proizvoditi hana s domaće zemlje za domaće i turističke potrebe.

Na vrijeme je prevladala svijest o odgovornom pristupu pretvaranja močvare u obradivo plodno tlo. Postignuta je mjera koja omogućuje suvremenu

poljoprivrednu proizvodnju, ali i čuva prirodna bogatstva, čineći u perspektivi jedinstveni ekosustav zdravog življenja.

Zbog svoga geoprometnog položaja, mediteranske klime i plodnog zemljišta, ovaj prostor, srećom uglavnom sačuvan, izložen je mnogobrojnim transformacijskim procesima koji smanjuju njegove izvorne značajke.

Bogata flora i fauna zatičeni su osivanjem triju ornitoloških i ihtiološko-ornitoloških rezervata: Orepak, Prud, Podgrede. Donji tok Neretve nije samo lokalna krajobrazna karakteristika i posebnost, već je to ključno mjesto u ciklusu seoba, zimovanja i gniježđenja ptica, te mriješćenja ribljih vrsta.

Vrijedna su pozornosti od prometnog kridora u dolini Neretve nedaleka Baćinska jezera. Sjeverozapadno od ušća Neretve, samo dva kilometra od lučkog grada Ploča, u krškoj kotlini nanizalo se šest jezera. Dna Baćinskih jezera leže ispod razine mora, a površina iznad.

Po svojim obilježjima, osobito prirodnima, područje donje Neretve prepoznatljiv je i značajan dio ukupnog hrvatskog, pa i turističkog prostora. Privlačnost kraja proizlazi iz geneze močvarnog aluvijalnog prostora rijeke Neretve, njene iznimne delte, potom specifične maritimne posebnosti jer je dio obale između rijeke i mora, cjelokupnoj kulturno-povijesnoj baštini i geoprometnom položaju. Sve navedeno daje području odlike kulturnog krajolika.

Pemda su kao posebni rezervati, prema Zakonu o zaštiti prirode, u Dubrovačko neretvanskoj županiji, a u neretvanskom kraju zaštićeni: Prud, Pod Gredom, Delta Neretve - jugoistočni dio i Orepak, za Neretvu se mora poduzeti mnogo više. Dosadašnji alat za prepoznavanje i vrednovanje krajobraza na regionalnoj i lokalnoj razini je prostorno planska dokumentacija, te nedostajuća uspostava krajobraznih politika u zakonodavni okvir! Prema obvezama koje je Republika Hrvatska preuzela potpisivanjem međunarodnih i europskih dokumenata vezanih za zaštitu krajolika potrebno je na nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini osigurati njihovu primjenu i provođenje. Krajolike priznati kao važnu sastavnicu identiteta prostora, te ih ugraditi u zakone Republike Hrvatske. Samo tako baština će, kao najvažniji resurs, a ne kao *sirovina za potrošnju prostora*, moći postati pravim pokretačem razvoja.

Temeljeći se na takvim prostornim politikama, u neretvanskom kraju bit će moguće razvijati i sve vrste turizma kao važne gospodarske grane. U području delte rijeke Neretve, uz stacionarno, izletničko i tranzitno korištenje, moguć je razvitak i drugih oblika turizma, koji čak nisu vezani za glavnu turističku sezonu, a odnose se na lovni, sportski, zdravstveni i rekreacijski turizam. Tu svoje mjesto mogu naći gradovi Metković, Ploče i Opuzen, kao i općina Slivno, te naselja Baćina, Klek, Duboka, Komarna, Blace. Turisti traže osobni izbor,

sve ih više zanima edukacija, upoznavanje kraja i ljudi i njihovih običaja, očuvanost okoliša, autentičnost životinjskih i biljnih vrsta i njihovih staništa, te osobito tradicijski način života i rada domicilnog stanovništva.

Prisjetimo se, načas, kako posebnu draž i nezaboravni prizor za ljetnih vrućina čini prodaja na štandovima uz cestu i rijeku Neretvu. Tu domaći ljudi nude bogate plodove neretvanske zemlje i svoga truda, primamljivo izložene, hladene svježom vodom iz same rijeke, pa se i putovanje pretvara u doživljaj.

Neretvanski je kraj **oda krajobrazu** - sretni spoj prirodnih i ljudskih napora.

Potencijali područja u razvojnom su smislu su veliki uz razumno planiranje i gospodarenje, odnosno upravljanje. Valjalo bi nastojati na hitnom proglašenju ovoga prostora parkom prirode i donijeti prostorne planove posebne namjene za cijelo neretvansko područje.

POPIS VAŽNIJE LITERATURE

1. Lukša Beritić, Urbanistički razvitak Dubrovnika, Zagreb 1958.
2. Lukša Beritić, Utvrđenja grada Dubrovnika, Dubrovnik, 1955.
3. Lukša Beritić, Dubrovačke gradske zidine, Dubrovnik, 1960.
4. Lukša Beritić, Fortifikacije Dubrovačke Republike, Mornarički glasnik, 1961.
5. Patricija Veramenta, Gradske zidine Dubrovnika, Dubrovnik, 2004.
6. Vinko Foretić, Povijest Dubrovnika do 1808. I. dio : od osnutka do 1526., II. dio: od 1526. do 1808., Zagreb, 1980.
7. Bernard Stulli, Povijest Dubrovačke Republike, Dubrovnik-Zagreb, 1989.
8. Grga Novak, Povijest Dubrovnika od najstarijih vremena do početka VII stoljeća (do propasti Epidauruma) I. dio, Dubrovnik, 1966.
9. Cvito Fisković, Kultura dubrovačkog ladanja, Split 1966.
10. Vladimir Koščak, Posljednje razdoblje Dubrovačke Republike, Zagreb, 1976.
11. Dubrovački Statut 1272. (ur. i predgovor Nella Lonza), Dubrovnik, 2012.
12. Miljenko Foretić, Dubrovnik, vodič, Dubrovnik, 1998.
13. Miljenko Foretić, Historiografija i literatura o Dubrovniku od 1975. do 1985. godine, Dubrovnik, 2012.
14. Milan Prelog, Tekstovi o Dubrovniku, Dubrovnik/Zagreb, 2003.
15. Miljenko Foretić, Dubrovnik u povijesnim i kulturnim mijenama, Dubrovnik, 2007.
16. Filip de Diversis de Quartigianis, Opis Dubrovnika, Dubrovnik 1983.
17. Luko Paljetak, Dubrovnik moj grad, Dubrovnik, 2012.
18. Nenad Vekarić, Pelješka naselja u 14. stoljeću, Dubrovnik, 1989.
19. Nenad Vekarić, Vlastela grada Dubrovnika, 1. korijeni, struktura i razvoj dubrovačkog plemstva, Zagreb-Dubrovnik, 2011.
20. Nenad Vekarić-Stjepan Ćosić, Dubrovačka vlastela između roda i države: salamankezi i sorbonezi, Zagreb-Dubrovnik, 2005.
21. Nenad Vekarić- Niko Kapetanić, Stanovništvo Konavala I., Dubrovnik, 1998.
22. Konavle u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, zbornik radova, Dubrovnik, 1999.
23. Nella Lonza, Pod plaštem pravde, Dubrovnik, 1997.
24. Nella Lonza, Kazalište vlasti, ceremonijal i državni blagdani Dubrovačke Republike u 17. i 18. stoljeću, Zagreb-Dubrovnik, 2009.
25. Zdenka Janeković Roemer, Okvir slobode, Zagreb-Dubrovnik, 1999.

26. Zdenka Janeković-Roemer, Rod i grad, Zagreb, 1994.
27. Vesna Čučić, Posljednja kriza Dubrovačke Republike, Zagreb-Dubrovnik, 2003.
28. Slobodan Prosperov Novak, Dubrovnik iznova, Zagreb, 1987,
29. grupa autora (ur. Joško Belamarić), Dubrovnik sa starih razglednica, Dubrovnik, 1996.
30. Zvonimir Berković, Dubrovnik, grad za sva vremena,
31. Mladen Pejaković, Omjeri i znakovi, Dubrovnik, 1996.
32. Josip Lučić, Povijest dubrovačke Astoreje, Zagreb, 1973.
33. Josip Lučić, Dubrovačke teme, Zagreb, 1991.
34. Josip Lučić, Povijest Dubrovnika II, Zagreb, 1973.
35. Josip Lučić, Iz prošlosti dubrovačkog kraja u doba Republike, Dubrovnik, 1990.
36. Biseri Jadrana, Dubrovnik, Zagreb, 2005.
37. Bruno Šišić, Vrtni prostori povijesnog predgrađa Dubrovnika, Zagreb/Dubrovnik, 2003.
38. Zlatno doba Dubrovnika, katalog izložbe, razni autori (ur. Vladimir Marković), Zagreb, 1987.
39. Obnova Dubrovnika 1979-1989, zbornik radova, razni autori (ur. Snješka Knežević), Dubrovnik, 1989.
40. Robin Harris, Povijest Dubrovnika, Zagreb, 2006.
41. Stjepan Ćosić, Dubrovnik nakon pada Republike (1808-1848). Dubrovnik, 1999.
42. Antun Ničetić, Povijest dubrovačke luke, Dubrovnik, 1996.
43. Nikša Petrić, Uvod u prethistoriju dubrovačkog područja, Zagreb, 1981.
44. Vesna Miović, Mudrost na razmeđu, zgođe iz vremena Dubrovačke Republike i Osmanskog carstva, Dubrovnik, 2011.
45. Nada Grujić, Ladanjska arhitektura dubrovačkog područja, Zagreb, 1991.
46. Sveti Vlaho poglaviti dubrovački obranitelj, razni autori, tematski roj časopisa Dubrovnik, 5/1994, Dubrovnik, 1994.
47. Marija Planić-Lončarić, Planirana izgradnja na području Dubrovačke Republike, Zagreb, 1980.
48. Anđelko Badurina, Uloga franjevačkih samstana u urbanizaciji dubrovačkog područja, Zagreb, 1990.
49. Ilija Mitić, Dubrovački konzulati
50. Svjetlan Berković, Diplomacija Dubrovačke Republike, Zagreb/Dubrovnik, 2009.

51. Ilija Mitić, Dubrovačka država u međunarodnoj zajednici (od 1358. do 1815.), Zagreb, 1988.
52. Luko Bradarić, Zapisi iz lapadske prošlosti, Dubrovnik, 2001.
53. Novije znanstvene spoznaje o genezi grada Dubrovnika, razni autori (ur. Ivica Žile), tematski broj časopisa Dubrovnik, 4/1997. Dubrovnik, 1998.
54. Ivica Žile, Naselje prije grada, Dubrovnik 4/1997, Dubrovnik, 1998.
55. Ivica Žile, Predromaničko crkveno graditeljstvo otoka Koločepa, Dubrovnik, 2003.
56. Otok Korčula, Biseri Jadrana, Zagreb, 2004.
57. Vinko Foretić, Povijest Korčule od 1420. do 1914.
58. Igor Fisković, Kulturno umjetnička prošlost Pelješkog kanala, Split, 1972.
59. Joško Belamarić, Osnutak grada Korčule, Zagreb, 2005.
60. Marinko Givoje, Otok Korčula, Zagreb, 1969.
61. Ornamente od svijeta, famoza Korčulo, (Ljubo Karaman, Cvito Fisković), Zagreb, 1999.
62. Alena Fazinić, Srednjovjekovne zidine grada Korčule, zbornik IPU 12-13, Zagreb, 1988-1989
63. Berislav Kalogjera, Korčula portret jednog grada na istočnom Jadranu, Split, 1995.
64. Berislav Kalogjera, Izgradnja grada 1945. . 1995., Korčula, 2004.
65. Zbornici otoka Korčule
66. Mate Suić-Nikša Zaninović, Antičke podjele zemljišt na Korčuli i Pelješcu, Zagreb, 2001.
67. Dinko Radić, Topografija otoka Korčule, Zagreb, 2001.
68. Marin Zaninović, Područje Neretve kao vojni mostobran rimske antike, Split, 1980.
69. Emilio Marin, Ave Naroni, Zagreb, 1997.
70. Nenad Cambi, Antička Naroni, Postanak i razvitak grada prema arheološkim istraživanjima, Prilep, 1976.
71. Emilio Marin, Naronitanski Augusteum i arheološka istraživanja u Naroni 1988.-2001., Split, 2004.
72. Dolina Neretve (razni autori), časopis Dubrovnik 4/1998, Dubrovnik 1998.
73. Trpimir Macan, Iz povijesti donjega Poneretavlja, Zagreb-Klek, 1990.